

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 51 – 2e kwartaal 2003

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2002–2003	= 2002 tot en met 2003
2002/2003	= het gemiddelde over de jaren 2002 tot en met 2003
2002/'03	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2002 en eindigend in 2003
1992/'93–2002/'03	= boekjaar enzovoort, 1992/'93 tot en met 2002/'03

In geval van afronding kan het voorkomen dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.
Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek
Facilitair Bedrijf

Ontwerp omslag

WAT Ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel.: 0900 0227 (€ 0,50 p/m)
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek
Voorburg/Heerlen, 2003.
Bronvermelding is verplicht.
Verveelvoudiging voor eigen gebruik
of intern gebruik is toegestaan.

Abonnementsprijs: € 45,25
Prijs per los nummer: € 12,50
Kengetal: B-15
ISSN 1571-0998
CBS-productnummer: 0360603020

Centraal Bureau voor de Statistiek

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Demografie in het nieuws	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Nederland in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10

Artikelen

Flitscheidingen in 2002	11
Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten	13
Arbeidsmigranten en hun gezinnen	20
Sterfte aan dementie	24
Medische beslissingen rond het levenseinde in 2001	29
Allochtone huwelijken	33
Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen	37
Doorstroom niet-westers allochtone scholieren naar vervolgonderwijs	45
Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs	50
Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	54
Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	59
Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	66

Tabellen

Huishoudensprognose 2002–2050	75
Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	76

Technische toelichting en verklaring van termen	77
---	----

Demografie op het web	80
-----------------------	----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Tempo bevolkingsgroei blijft afnemen

Sinds begin 2001 loopt het groeitempo van de bevolking terug. In 2000 nam de bevolking nog met 123 duizend personen toe. In 2001 liep de groei terug tot 118 duizend en in 2002 tot 88 duizend. Ook in het eerste kwartaal van 2003 was sprake van een afnemend groeitempo. Als de groei in de rest van dit jaar niet aantrekt, zal de totale bevolkingstoename in 2003 uitkomen op minder dan 83 duizend.

In het eerste kwartaal van 2003 lag de bevolkingsgroei 5 duizend lager dan in dezelfde periode van 2002 (*staat 1*). Deze afname is het gevolg van bijna 4 duizend minder immigranten en 3 duizend meer emigranten. De afname wordt echter getemperd door een stijging van het aantal geboorten met 700 en een daling van het aantal overledenen met 800.

Staat 1
Bevolkingsontwikkeling per kwartaal

	Bevolkings- groei	Geboorten	Over- ledenen	Immi- gratie	Emigratie ¹⁾
<i>x 1 000</i>					
2001					
1e kwartaal	24,4	49,5	36,8	32,6	20,9
2e kwartaal	27,0	50,3	35,0	30,5	18,7
3e kwartaal	36,8	52,8	33,0	39,9	22,9
4e kwartaal ²⁾	29,9	50,0	35,5	30,4	19,2
2002					
1e kwartaal	19,7	49,7	39,1	29,9	20,8
2e kwartaal	19,3	50,0	35,2	28,2	23,7
3e kwartaal	28,0	53,4	33,0	36,1	28,4
4e kwartaal	20,6	50,1	35,9	29,7	23,2
2003					
1e kwartaal	14,7	50,4	38,3	26,3	23,7

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Bevolkingsgroei inclusief saldo overige correcties.

In het eerste kwartaal van 2003 werden 26 duizend immigranten geregistreerd. Een jaar eerder waren het er 30 duizend. De sterkste daling deed zich voor bij immigranten uit de voormalige Sovjet-Unie en bij Antillianen en Arubanen (*staat 2*). Verder daalde het aantal immigranten uit de belangrijkste herkomstlanden van asielzoekers, zoals Sierra Leone, Afghanistan, Irak en Iran. De immigratie daalde echter niet over de gehele linie. Uit de drie 'traditionele' immigratielanden – Turkije, Marokko en Suriname – kwamen juist meer migranten.

In 2001 bereikte de immigratie met 133 duizend een piek. In 2002 daalde dit aantal tot 124 duizend. Voor 2003 wordt een verdere daling verwacht tot minder dan 120 duizend.

De emigratie steeg vorig jaar sterk, van 83 duizend in 2001 naar 96 duizend in 2002. Deze toename hield aan in het eerste kwartaal van 2003. Als de trend zich voortzet, zal de emigratie in 2003 ruim boven de 100 duizend uitkomen. Dit zou een nieuw record betekenen.

Van de emigranten bestond 44 procent uit in Nederland geboren personen. De overige 56 procent waren immigranten die weer uit Nederland vertrokken. Het ging daarbij vooral om arbeidsmigranten.

Staat 2
Immigratie en emigratie naar geboorteland

Geboorteland	Immigratie		Emigratie ¹⁾	
	1e kwartaal 2002	1e kwartaal 2003	1e kwartaal 2002	1e kwartaal 2003
Nederland	5 073	4 796	9 604	10 380
Turkije	1 461	1 667	320	410
Marokko	1 163	1 315	272	333
Duitsland	1 164	1 143	956	973
Verenigd Koninkrijk	1 168	987	825	873
Voormalige Sovjet-Unie	1 417	940	200	355
Suriname	758	878	350	297
Verenigde Staten	819	809	516	515
China	752	805	161	318
Ned. Antillen en Aruba	1 165	724	847	989

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties

In het eerste kwartaal van 2003 werden 50 duizend kinderen geboren. Dit waren er vrijwel evenveel als in dezelfde periode van 2002. Naar verwachting zal het aantal geboorten in de loop van dit jaar gaan dalen. Deze verwachting is gebaseerd op de teruggang in de economie. In het verleden is gebleken dat er een samenhang bestaat tussen het vertrouwen in de economie en het geboortecijfer. Als het consumentenvertrouwen daalt, vertoont het geboortecijfer zo'n anderhalf à twee jaar later eveneens een daling. Aangezien de vertrouwensindex (in het bijzonder de 'index van koopbereidheid') sinds begin 2002 sterk is gedaald, kan in de loop van dit jaar een daling van het geboortecijfer worden verwacht.

Het aantal overledenen was in het eerste kwartaal iets kleiner dan een jaar geleden. Deze daling is naar verwachting van tijdelijke aard. Door de vergrijzing zal het jaarlijks aantal overledenen in de toekomst sterk stijgen. In 2002 overleden 143 duizend personen. Volgens de laatste bevolkingsprognose van het CBS zullen in 2007 ongeveer 150 duizend mensen per jaar overlijden. Daarna neemt het jaarlijks aantal overledenen verder toe, tot ongeveer 230 duizend in 2050.

Correcties

De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte (+), sterfte (-), immigratie (+) en emigratie (-). Omdat niet alle mutaties bij gemeenten worden gemeld, worden er administratieve correcties uitgevoerd. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de betreffende persoon op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opname plaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Om deze reden wordt het saldo van de correcties opgeteld bij de emigratie.

Naast administratieve correcties vinden nog andere correcties plaats. Deze worden door het CBS uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei, inclusief administratieve correcties, niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze correcties worden in het laatste kwartaal doorgevoerd. Omdat het inwonertal op 1 januari 2003 nog niet officieel is vastgesteld, is de omvang van laatstgenoemde correcties voor 2002 nog niet bekend.

Demografie in het nieuws

Eén op de drie leerlingen in 2020 allochtoon

Dit jaar is 15 procent van de leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs niet-westers allochtoon. Volgens de allochtonenprognose van het CBS zal dit aandeel toenemen tot 20 procent in 2020. Het aandeel westerse allochtone leerlingen groeit tussen 2003 en 2020 van 6 naar 9 procent. In totaal is bijna 30 procent van de leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs in 2020 allochtoon.

Het aantal jongeren in de basisschoolleeftijd zal de komende jaren nog licht stijgen door de toename van de geboorte die zich in de tweede helft van de jaren negentig voordoet. Na 2010 wordt een daling van het aantal 4–12-jarigen verwacht, door een afname van het aantal geboorten die de komende jaren zal plaatsvinden.

Het aantal autochtone jongeren van 4 tot 12 jaar zal tussen 2003 en 2020 met 135 duizend afnemen tot 1,1 miljoen. Het aantal niet-westerse allochtonen in deze leeftijdsgroep stijgt echter van 200 duizend naar 280 duizend. Westerse allochtonen nemen in aantal toe van 100 duizend in 2003 tot 150 duizend in 2020. Het aandeel allochtone leerlingen in het basisonderwijs zal hiermee stijgen van een op de vijf in 2003 tot bijna een op de drie in 2020.

Bron: NRC Handelsblad, 7 april 2003

Kinderloosheid

Mensen die bewust geen kinderen willen, noemen zich 'kindervrij'. Om allerlei redenen zetten ze geen nageslacht op de wereld. De een wil graag zijn vrijheid behouden, de ander heeft een hekel aan de drukte die kinderen met zich meebrengen.

De belangrijkste reden waarom mensen geen kinderen willen, is de angst om hun vrijheid te verliezen, meent Suzanne van Boven. Zij doet onderzoek naar de wijze waarop kindervrije vrouwen omgaan met sociale druk en naar de gevolgen die hun kindervrijheid heeft voor hun sociale relaties. "Negen van de tien vrouwen zijn bang dat ze door de komst van kinderen niet meer kunnen doen en laten wat ze zelf willen. Maar soms zijn er ook andere argumenten. Sommigen vinden dat er al meer dan genoeg mensen op deze aardbol rondlopen, anderen hebben angst voor de bevalling of hebben een hekel aan kinderen".

Bewust kinderloze mensen zijn er in alle soorten en maten, maar de meesten blijken wel hoogopgeleid. Ook heeft het merendeel behoefte aan autonomie en vrijheid. Vrijwillige kinderloosheid is geen taboe meer, maar er is ook nog geen sprake van volledige acceptatie. Veel mensen vinden het toch wel raar dat je geen kind wilt, vooral als de vrouw daarvoor kiest.

Bron: Haagsche Courant, 12 april 2003

Minder doden in het verkeer

Het aantal verkeersdoden daalde vorig jaar licht tot 1 066. Onder brom- en snorfietsers steeg het aantal ongelukken met dodelijke afloop echter met een kwart tot 106. Ook bij motorrijders deden zich meer fatale ongelukken voor dan in 2001. De grootste daling deed zich voor bij fietsers. Voor het eerst sinds lange tijd ligt het aantal verongelukte fietsers onder de 200.

Uit recent cijfermateriaal van het CBS en de Adviesdienst Verkeer en Vervoer blijkt dat drie keer meer mannen dan vrouwen in het verkeer om het leven komen. Opvallend is het hoge aandeel van jongeren. Verkeersongevallen vormen onder hen zelfs de belang-

rijkste doodsoorzaak. Een op de drie overledenen van 15 tot en met 19 jaar is slachtoffer van een ongeluk in het verkeer.

Om het aantal verkeersdoden terug te dringen, heeft het ministerie van Verkeer en Waterstaat al de nodige maatregelen getroffen. In 1998 is begonnen met het project *Duurzaam Veilig*, dat voor de komst van meer 30- en 60-kilometerzones pleit. De dodehoekspiegel op vrachtwagens is onlangs verplicht gesteld en op 1 oktober komt er voorts een verbod op radardetectoren om snelheidsovertredingen tegen te gaan.

Bron: Telegraaf, 29 april 2003

Bevolkingspolitiek in Frankrijk

Een ouder die met werken stopt om zijn of haar kinderen te verzorgen krijgt voortaan drie jaar lang een maandelijkse toelage van minimaal 334 euro. Ook keert de Franse staat een geboortepremie van 800 euro uit. Die maatregelen maakte de regering bekend in een poging de nadelige gevolgen van de vergrijzing van de samenleving tegen te gaan.

Met een gemiddeld geboortecijfer van 1,9 kind per vrouw ligt Frankrijk boven het Europese gemiddelde, maar dit niveau is nog altijd te laag om het pensioenstelsel op termijn overeind te kunnen houden. Dus moet er nu in meer geboortes worden geïnvesteerd, vindt de regering. Links vreest dat vrouwen uit lagere milieus veroordeeld worden tot thuisblijven bij het kind. Dat wordt als achteruitgang ervaren in een land waar de uitzonderlijk hoge arbeidsparticipatie van vrouwen als een grote verworvenheid wordt gezien. Maar liefst 80 procent van de vrouwen die een kind hebben dat jonger is dan drie jaar, werkt gewoon door.

Bron: Volkskrant, 30 april 2003

Flitsscheiding bloeit ondanks nadelen

De flitsscheiding is razendsnel in populariteit toegenomen, maar juristen waarschuwen voor de nadelen. Uit cijfers van het CBS blijkt dat steeds meer flitsscheidingen plaatsvinden. Vorig jaar zijn vierduizend flitsscheidingen uitgesproken, tegen duizend in 2001. De procedure is eenvoudig. Als beide partners het eens zijn over de voorwaarden van de scheiding, kan een huwelijk dat is omgezet in een partnerschap door een advocaat of notaris worden ontbonden. In één dag weer vrij mens!

"Maar scheiden doe je niet in één dag", waarschuwt Louis Zonnenberg, voorzitter van de Vereniging van Familierecht Advocaten en Scheidingsbemiddelaars. De flitsscheiding geeft geen enkele rechtszekerheid. Alimentatie kan voor beperkte duur worden geregeld, maar een naderhand uitgesproken definitieve regeling kan een levenslange plicht zijn.

Een ander nadeel van de flitsscheiding is dat ze niet in het buitenland rechtsgeldig is. Ondanks het opzienbarende succes van de flitsscheiding voorziet Zonnenberg een spoedige dood. De overheid had met zichzelf afgesproken dat nut en noodzaak van geregistreerd partnerschap na vijf jaar heroverwogen zou worden. Sinds homoparen gewoon in het huwelijk kunnen treden, is van nut en noodzaak geen sprake meer.

Bron: Volkskrant, 20 mei 2003

Noot: De in deze rubriek vermelde meningen en signaleringen hoeven niet overeen te stemmen met standpunten van het CBS.

Demografiek

Ook zonder migratie blijft aantal niet-westerse allochtonen toenemen

Volgens de nieuwe allochtonenprognose van het CBS neemt het aantal niet-westerse allochtonen toe van 1,6 miljoen in 2002 tot bijna 2 miljoen in 2010. In deze periode zullen per saldo 190 duizend niet-westerse allochtonen naar Nederland komen. Het effect van de migratie op het aantal allochtonen is, door de geboorten in deze groep, groter dan dit aantal. Dit blijkt uit een berekening waarbij is verondersteld dat het migratiesaldo nul is. Het aantal niet-westerse allochtonen in 2010 zou in dat geval 226 duizend lager uitvallen. Opvallend is dat het aantal niet-westerse allochtonen, ook bij afwezigheid van migratie, nog geruime tijd blijft toenemen. Omdat veel allochtonen van de eerste generatie momenteel de leeftijd hebben waarop ze kinderen krijgen, zal ondanks de krimp van de eerste generatie het aantal kinderen dat ze krijgen blijven toenemen. De tweede generatie groeit met migratie met 252 duizend personen, maar zonder migratie nog steeds met 217 duizend. Pas na 2020 zal bij afwezigheid van migratie de allochtone bevolking in omvang afnemen.

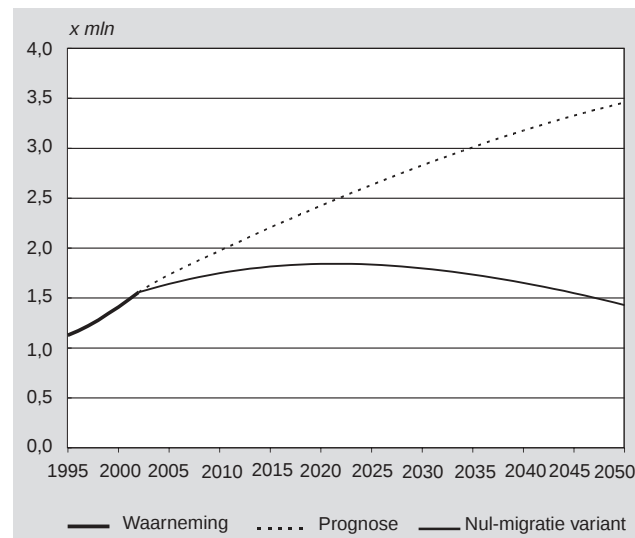
Vergrijzing: geen ontkomen aan

Op dit moment bedraagt de grijze druk, het aantal 65-plussers als percentage van het aantal 20–64-jarigen, 22 procent. In 1950 was de grijze druk nog 14 procent. De komende decennia zal de grijze druk sterk toenemen, tot een maximum van 43 procent in 2038. Vooral na 2010 is sprake van een forse stijging. Vanaf dat jaar bereikt de naoorlogse geboortegeneratie de leeftijd van 65 jaar. Het '95 procent prognose-interval' van de grijze druk in 2038 ligt tussen 34 en 52 procent. Het is dus zeer waarschijnlijk dat de grijze druk in 2038 ten minste 34 procent bedraagt, een druk die anderhalf keer zo groot is als de huidige grijze druk. Er zullen dan hooguit drie (potentieel) economisch actieven zijn per 65-plusser. Er is dus geen ontkomen aan de vergrijzing.

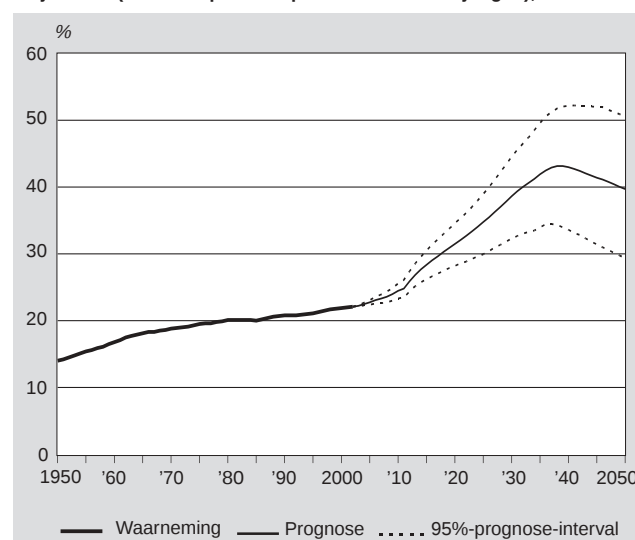
Tot 2100 minder dan 18 miljoen inwoners

Nederland telt nu 16,2 miljoen inwoners, drie keer het inwonertal aan het begin van de 20^e eeuw. De toename van het inwonertal houdt ook de komende decennia nog aan, maar het tempo van de bevolkingsgroei neemt af. Over 35 jaar telt Nederland 17,7 miljoen inwoners, anderhalf miljoen meer dan nu. In de afgelopen 35 jaar nam het aantal inwoners nog met 3,5 miljoen toe. Deze afnemende groei is het gevolg van de veranderde leeftijdssamenstelling van de bevolking. Doordat de gemiddelde leeftijd stijgt, zullen steeds meer mensen komen te overlijden. Op dit moment worden er jaarlijks beduidend meer kinderen geboren (ruim 200 duizend) dan er personen overlijden (140 duizend). Over 25 jaar zullen de aantallen geboren en overleden met 196 duizend in evenwicht zijn. Omdat er naar verwachting nog wel een migratieoverschot zal zijn, blijft de bevolking ook daarna nog enkele jaren in omvang toenemen. Pas na 2038 zal het aantal inwoners van Nederland gaan dalen, maar sterk zal deze daling niet zijn. Na 2060 zal het inwonertal weer licht toenemen, tot bijna 18 miljoen aan het einde van deze eeuw.

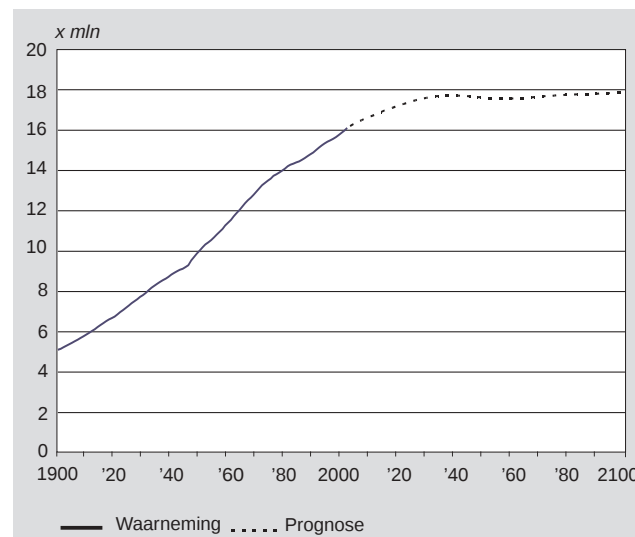
Aantal niet-westerse allochtonen: effect van migratie, 1995–2050

Grijze druk (aantal 65-plussers per honderd 20–64-jarigen), 1950–2050

Aantal inwoners van Nederland op 1 januari, 1900–2100

Rangen en standen

Top-50 van gemeenten naar inwonertal

In de top-50 van Nederlandse gemeenten hebben de afgelopen tien jaar een aantal opvallende verschuivingen plaatsgevonden. Deels komt dit door een sterke bevolkingsgroei bij enkele gemeenten, deels door het samenvoegen van gemeenten.

De top-5 is onveranderd gebleven. De nummers 6 en 7 (Groningen en Tilburg) wisselden van plaats. Door gemeentelijke herindelingen groeide Tilburg sterk, van ruim 160 duizend naar bijna 200 duizend inwoners. Het verschil tussen nummer 5 en 6 is hierdoor aanzienlijk kleiner dan in 1993. Verder kwamen Almere, Breda en Nijmegen in de top-10, ten koste van Apeldoorn, Haarlem en Enschede. Vooral Almere steeg sterk op de ranglijst, van de 27^e naar de 8^e plaats. Het aantal inwoners van Almere groeide in tien

jaar tijd van bijna 92 duizend naar bijna 165 duizend. Ook Breda klom sterk omhoog, van de 14^e naar de 9^e plaats.

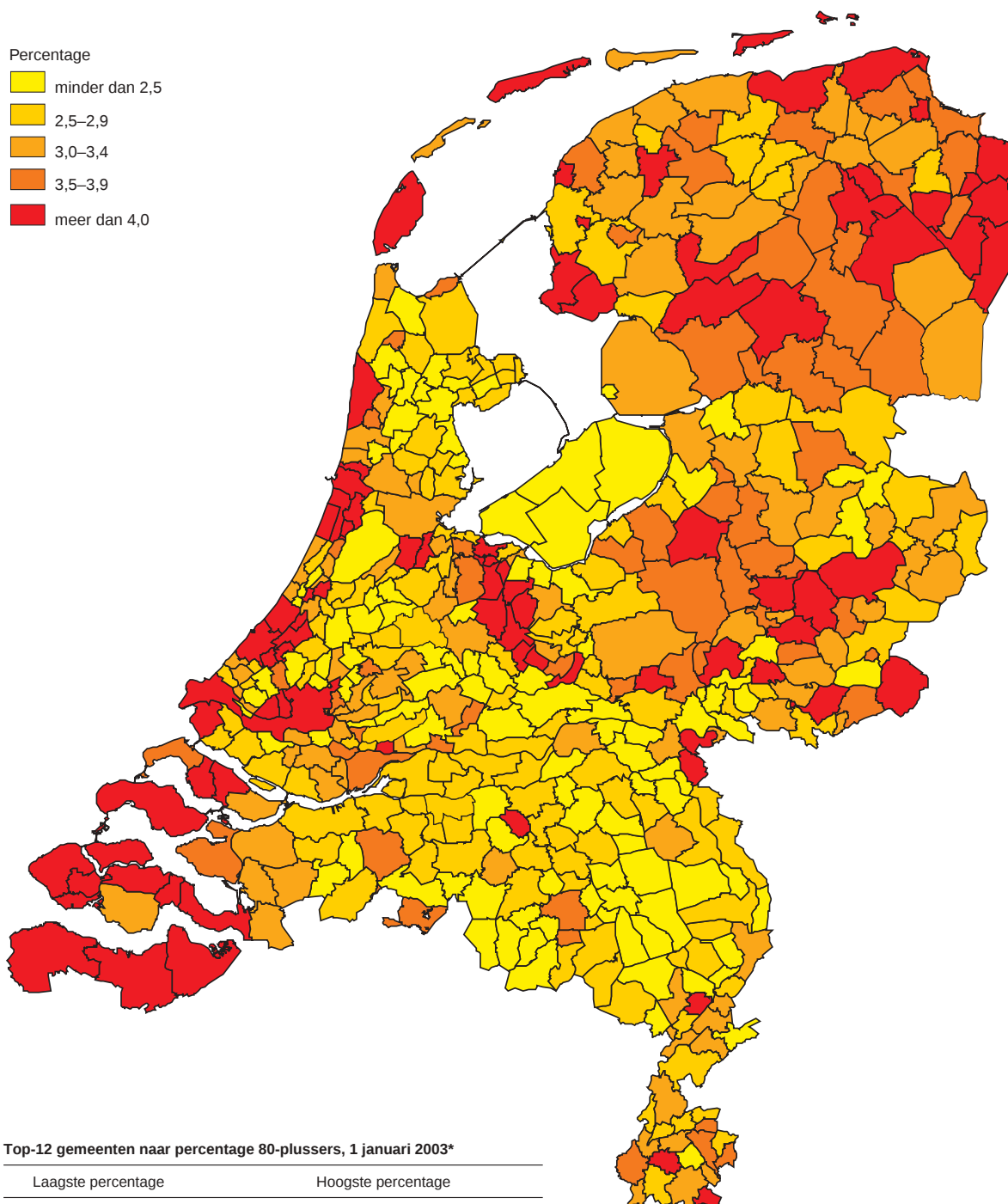
Om een plaats in de top-50 te krijgen, zijn nu beduidend meer inwoners nodig dan tien jaar geleden. In 1993 moest een gemeente minimaal 53 duizend inwoners hebben om tot de grootste 50 gemeenten te worden gerekend, nu zijn het er 66 duizend. Dit komt minder door de bevolkingsgroei dan door gemeentelijke herindelingen. Sinds 1993 is de totale bevolking van Nederland met 6 procent gegroeid, maar voor een plaats in de top-50 zijn nu een kwart meer inwoners nodig dan in 1993.

Vrijwel alle gemeenten in de top-50 tellen nu meer inwoners dan tien jaar geleden. Van slechts drie gemeenten, Haarlem, Heerlen en Hilversum, is het inwonertal teruggelopen.

Top 50 van gemeenten naar inwoneraantal, 1 januari 1993 en 2003

1 januari 2003			1 januari 1993		
1	Amsterdam	735 080	1	Amsterdam	719 856
2	Rotterdam	599 472	2	Rotterdam	596 023
3	's-Gravenhage	463 841	3	's-Gravenhage	444 661
4	Utrecht	265 107	4	Utrecht	234 170
5	Eindhoven	206 138	5	Eindhoven	195 267
6	Tilburg	198 028	6	Groningen	170 038
7	Groningen	177 145	7	Tilburg	162 398
8	Almere	164 943	8	Apeldoorn	149 504
9	Breda	164 378	9	Haarlem	149 315
10	Nijmegen	156 197	10	Enschede	147 349
11	Apeldoorn	155 779	11	Nijmegen	146 993
12	Enschede	152 255	12	Arnhem	133 272
13	Haarlem	147 596	13	Zaanstad	131 785
14	Arnhem	141 728	14	Breda	128 185
15	Zaanstad	139 457	15	Maastricht	118 285
16	's-Hertogenbosch	132 696	16	Leiden	113 838
17	Amersfoort	131 164	17	Dordrecht	112 687
18	Haarlemmermeer	123 164	18	Amersfoort	106 923
19	Maastricht	122 004	19	Zoetermeer	102 937
20	Dordrecht	119 970	20	Haarlemmermeer	102 781
21	Leiden	117 682	21	Zwolle	98 318
22	Zoetermeer	112 632	22	Ede	97 230
23	Zwolle	109 916	23	Heerlen	95 347
24	Emmen	108 226	24	's-Hertogenbosch	94 337
25	Ede	104 801	25	Emmen	93 246
26	Sittard-Geleen	97 821	26	Alkmaar	92 421
27	Delft	96 689	27	Almere	91 689
28	Heerlen	93 958	28	Delft	91 013
29	Alkmaar	93 541	29	Leeuwarden	86 783
30	Venlo	91 818	30	Hilversum	84 545
31	Leeuwarden	91 349	31	Hengelo (O.)	77 270
32	Deventer	87 400	32	Vlaardingen	73 774
33	Helmond	84 204	33	Amstelveen	72 923
34	Hilversum	83 414	34	Schiedam	71 875
35	Hengelo (O.)	80 973	35	Helmond	71 528
36	Amstelveen	78 100	36	Spijkenisse	70 102
37	Roosendaal	78 080	37	Gouda	68 617
38	Oss	76 178	38	Deventer	68 529
39	Schiedam	75 726	39	Venlo	65 172
40	Spijkenisse	75 376	40	Alphen aan den Rijn	65 051
41	Purmerend	75 065	41	Almelo	63 988
42	Vlaardingen	74 376	42	Purmerend	63 752
43	Leidschendam-Voorburg	73 785	43	Velsen	62 828
44	Almelo	71 781	44	Den Helder	61 149
45	Gouda	71 628	45	Lelystad	60 172
46	Alphen aan den Rijn	70 694	46	Hoorn	59 959
47	Lelystad	68 611	47	Zeist	59 096
48	Velsen	67 523	48	Capelle aan den IJssel	59 057
49	Hoorn	67 513	49	Nieuwegein	58 735
50	Bergen op Zoom	66 051	50	Kerkrade	53 185

Gemeenten naar percentage 80-plussers, 1 januari 2003

Nederland en Europa

In Nederland relatief weinig verkeersdoden

Jaarlijks verongelukken in Nederland iets meer dan duizend mensen in het verkeer. Dit komt overeen met 6,8 verkeersdoden per 100 duizend inwoners. Alleen in het Verenigd Koninkrijk (6,0) en Zweden (6,7) is dit aantal lager. In Griekenland is het aantal verkeersdoden naar verhouding het hoogst. Daar komen per 100 duizend inwoners jaarlijks ongeveer 20 personen in het verkeer om het leven. Ook in Spanje en België is het aantal verkeersdoden relatief hoog.

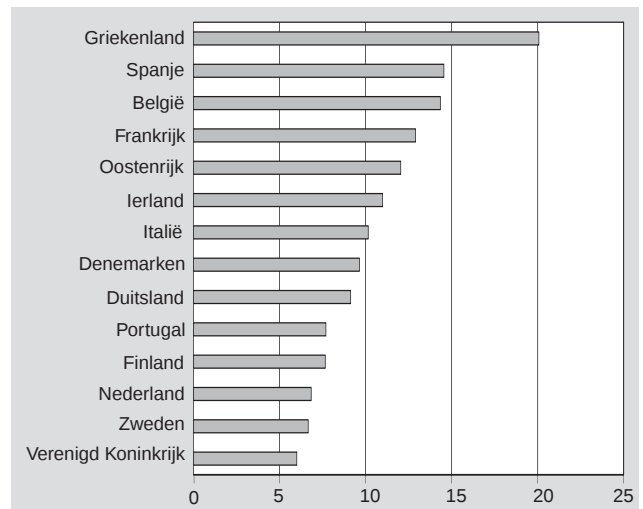
Tussen 1995 en 2000 daalde in ons land het aantal verkeersdoden per 100 duizend inwoners met 13 procent, tegen 12 procent in de Europese Unie als geheel. In België, Spanje en Zweden is het aantal verkeersdoden tussen 1995 en 2000 niet of nauwelijks afgenomen.

Veiligheidsmaatregelen dragen in belangrijke mate bij aan de daling van het aantal verkeersdoden. Auto's zijn in de loop der jaren veiliger geworden, op steeds meer plaatsen geldt een maximumsnelheid, en er zijn strengere bepalingen gekomen met betrekking tot het aantal uren dat vrachtwagen- en buschauffeurs aaneengesloten achter het stuur mogen zitten. Frankrijk voert dit jaar langs de autosnelwegen controles uit om het aantal ongelukken met touringcars te verminderen.

In de meeste landen bestaat ruim de helft van de verkeersdoden uit passagiers van personenauto's. In België, Duitsland, Frankrijk en Zweden zijn het er zelfs bijna twee op de drie. Samen met Portugal (32 procent) en Griekenland (41 procent) vormt Nederland hierop met 48 procent een uitzondering. Daarentegen is bij ons het aantal verongelukte fietsers relatief hoog. Eén op de vijf verkeersslachtoffers is fietser, veruit het hoogste cijfer in Europa. In Italië en Portugal komen naar verhouding veel bromfietzers om het leven. In Griekenland geldt dit voor motorfietzers.

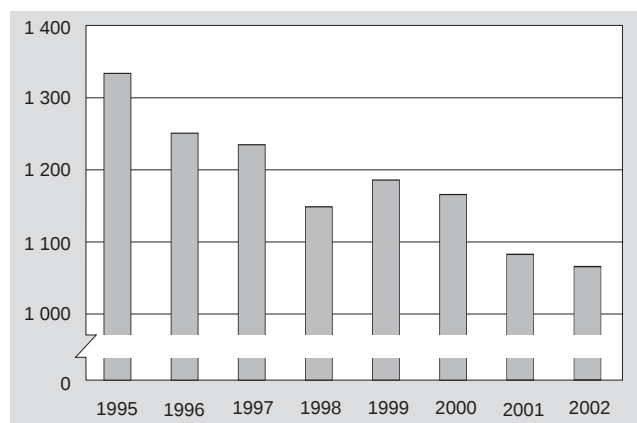
In Ierland, Portugal en het Verenigd Koninkrijk bestaat ongeveer een kwart van de verkeersdoden uit voetgangers. Nederland kent binnen de Europese Unie het laagste percentage verongelukte voetgangers, gevolgd door België en Duitsland.

Verkeersdoden per 100 duizend inwoners, 2000

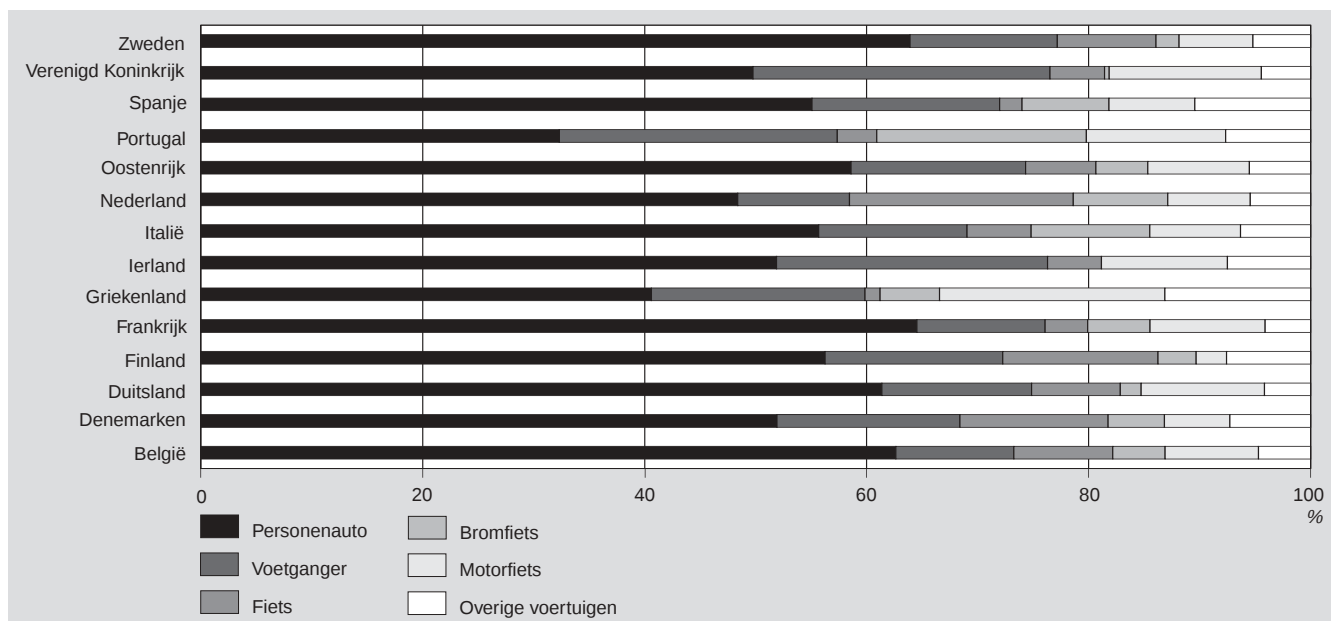

Bron: Eurostat.

Jaarlijks aantal verkeersdoden in Nederland

Verkeersdoden naar wijze van verkeersdeelname, per 100 verkeersdoden, 1995/2000

Toen en nu

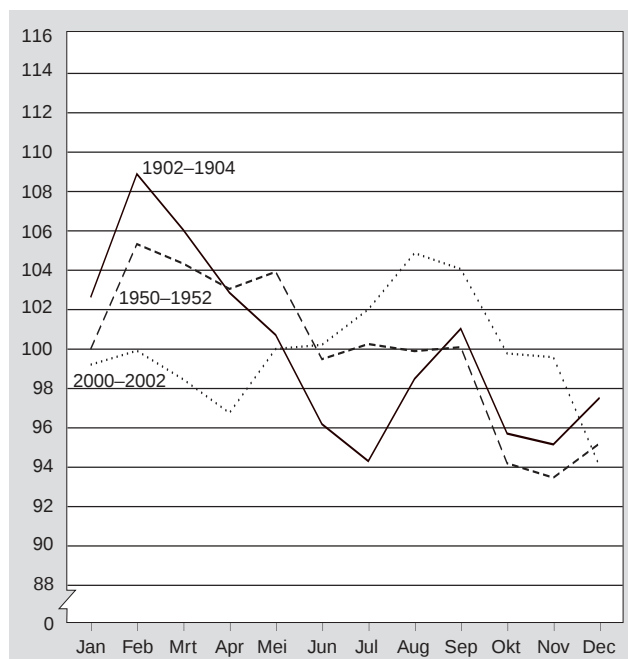
Geboorten steeds vaker in nazomer

Een eeuw geleden was juli de maand waarin het aantal geboorten het kleinst was. Ook in juni en in de laatste drie maanden van het jaar kwamen minder kinderen ter wereld dan gemiddeld. Boven-gemiddeld veel geboorten vonden plaats in de periode januari–mei. Een lagere, maar opmerkelijke piek deed zich voor in september. In het voorjaar en in december werden destijds dus meer kinderen verwekt dan in de andere maanden.

In de loop van de twintigste eeuw is in dit maandpatroon een verschuiving opgetreden (*grafiek 1*). Rond 1950 was nog steeds sprake van een voorkeur voor het voorjaar. Het patroon was echter minder uitgesproken geworden en verschoof al iets in de richting van de zomermaanden. De laatste maanden van het jaar waren nog wel steeds het minst in trek als geboortemaand. Dit patroon heeft stand gehouden tot in de jaren zeventig (De Beer, 1997), toen steeds meer geboorten in juli gingen plaatsvinden. De verschuiving naar het najaar zette door, en momenteel is de nazomer de periode waarin naar verhouding de meeste kinderen worden geboren. De afgelopen eeuw zijn de geboortecijfers in het laatste kwartaal echter altijd relatief laag geweest.

Niet duidelijk is of ouders ook daadwerkelijk een voorkeur hebben voor de nazomer, of dat geboortepanning toch iets lastiger is dan gedacht of gehoopt. Rogers en Udry (1988) laten op basis van Amerikaans onderzoek zien dat vrouwen weliswaar een duidelijke voorkeur hebben voor het voorjaar, maar dat de meeste kinderen juist niet in die periode worden geboren. Deze paradox wijten ze aan het feit dat paren er vaak geen rekening mee houden dat het, na het stoppen met anticonceptie, enkele maanden kan duren voordat de vrouw in verwachting raakt.

1. Index aantal geboorten per maand

Voor kinderen die buiten het huwelijk worden geboren, komt het maandpatroon in grote lijnen overeen met dat van alle geboorten (*grafiek 2*). Omdat een niet-echtelijke geboorte tegenwoordig een gewenst en veelal 'gepland' kind betreft, is deze overeenkomst niet verrassend. Ongeveer drie op de tien pasgeborenen heeft momenteel niet-gehuwde ouders.

Anders was de situatie honderd jaar geleden. Slechts één op de 45 kinderen werd destijds buiten het huwelijk verwekt, en van een gewenste en geplande zwangerschap zal doorgaans geen sprake zijn geweest. Opmerkelijk is daarom dat de maandpatronen van de geboorte van echtelijke en niet-echtelijke kinderen een eeuw geleden sterke overeenkomsten vertoonden. Mogelijk is het historische patroon dan ook vooral toe te schrijven aan een hogere seksuele activiteit in bepaalde perioden van het jaar, in dit geval het voorjaar. De wat lagere piek in september houdt mogelijk verband met de vakantieperiode rond de kerstdagen. Een samenhang tussen vakantie van de ouders en geboorte van de kinderen is voor het verleden ook in het buitenland aangetoond (Calot, 1981).

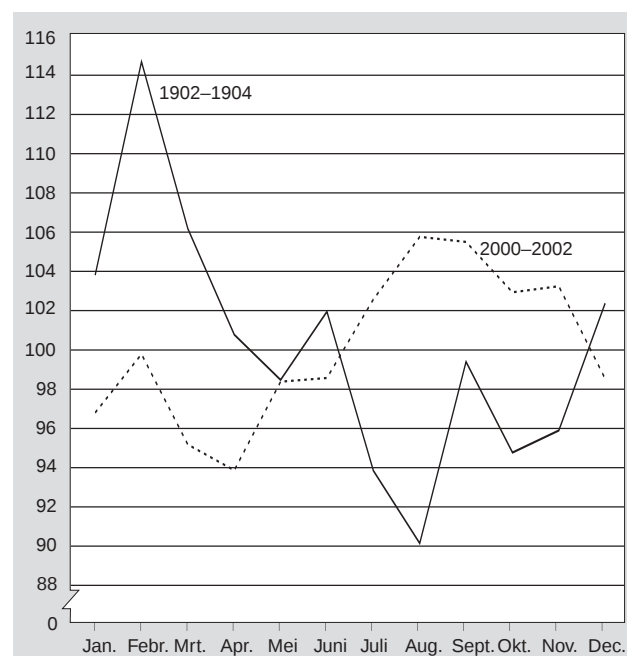
Literatuur

Beer, J. de, 1997, Meeste kinderen in zomer geboren. Maandstatistiek van de Bevolking, mei 1997, blz. 6–9. CBS, Voorburg/Heerlen.

Calot, G, 1981, L'observation de la fécondité à court et moyen terme. Population (36), blz. 9–40.

Rodgers, J.L. en J.R. Udry, 1988, The season-of-birth paradox. Social Biology (35), blz. 171–185.

2. Index aantal niet-echtelijke geboorten per maand

Artikelen

Flitsscheidingen in 2002

Maarten Alders en Liesbeth Steenhof

In 2002 werden ruim 8 duizend partnerschappen geregistreerd, bijna 5 duizend meer dan in 2001. Deze toename houdt verband met 'flitsscheidingen'. Bijna 60 procent van de partnerschapsregistraties in 2002 betrof bestaande huwelijken die in een partnerschap werden omgezet. Hierop volgde doorgaans een ontbinding van het partnerschap. In 2002 vonden 4 duizend van deze flitsscheidingen plaats. De flitsscheiding is in opkomst als alternatief voor echtscheiding. Hoewel het aantal echtscheidingen in 2002 sterk daalde ten opzichte van het voorgaande jaar, bleef het aantal huwelijksontbindingen vrijwel ongewijzigd.

Achtergronden

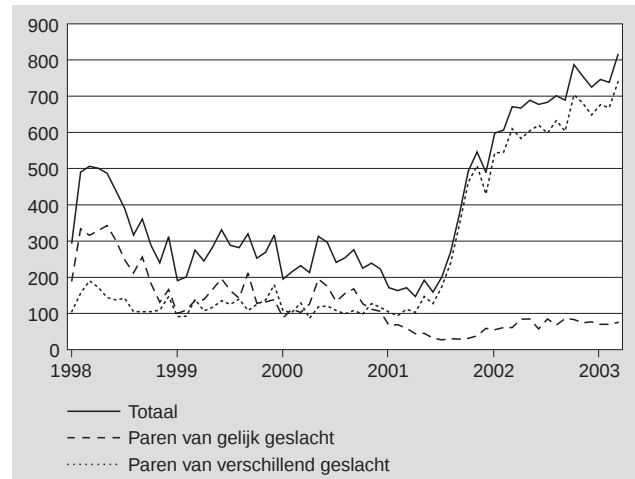
Sinds 1 januari 1998 is het in Nederland mogelijk een partnerschap tussen twee personen te laten registreren. Het geregistreerd partnerschap is daarmee een wettelijk erkende samenlevingsvorm die openstaat voor paren van zowel gelijk als verschillend geslacht. In veel opzichten lijkt dit partnerschap op het huwelijk. Zo wordt het voltrokken door de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente waarin de registratie plaatsvindt. Er is sprake van een wederzijdse onderhoudsplicht, en de partners kunnen kiezen voor een gemeenschap van goederen. Er bestaan echter ook enkele belangrijke verschillen tussen huwelijk en partnerschap. Zo heeft een kind dat wordt geboren in een huwelijk van rechtswege beide echtgenoten als ouder, maar is dit bij een geregistreerd partnerschap niet het geval. Voor de ontbinding van een huwelijk is bovendien altijd de tussenkomst van een rechter vereist, terwijl een geregistreerd partnerschap, als beide partners het met elkaar eens zijn, ook buiten de rechter om kan worden beëindigd. Dit wederzijds goedvinden moet wel aantoonbaar en goed geregeld zijn. De partners moeten daarvoor een overeenkomst opstellen bij een advocaat of notaris, waarin ze bevestigen dat ze het partnerschap willen beëindigen en waarin goede afspraken worden gemaakt over zaken als de verdeling van bezittingen en de eventuele alimentatie. Pas als deze overeenkomst is ingeschreven in het register bij de burgerlijke stand, is het geregistreerd partnerschap ontbonden.

Sinds 1 april 2001 bestaat de mogelijkheid een geregistreerd partnerschap om te zetten in een huwelijk. Ook het omgekeerde, de omzetting van een huwelijk in een partnerschap, is mogelijk. De ambtenaar van de burgerlijke stand moet daartoe een akte van omzetting opmaken. Een omzetting heeft in principe geen gevolgen voor de bestaande situatie. Zo verandert er niets aan het gezag over een kind.

Ontwikkeling van het aantal partnerschapsregistraties

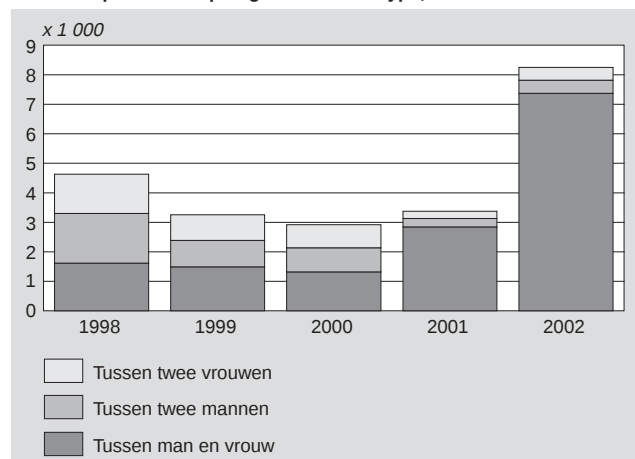
De invoering van het geregistreerd partnerschap in 1998 maakte het paren van gelijk geslacht voor het eerst mogelijk hun relatie wettelijk vast te leggen. Vooral in de eerste maanden na de invoering maakten veel van dergelijke paren van deze mogelijkheid gebruik. In de periode februari–mei 1998 registreerden maandelijks ongeveer 500 paren hun partnerschap (grafiek 1). Ongeveer 40 procent bestond uit twee mannen en ongeveer 25 procent uit twee vrouwen. Na deze aanlooperperiode nam het aantal geregistreerde partnerschappen af tot een niveau van 200 à 300 per maand.

1. Aantal partnerschapsregistraties per maand, januari 1998–maart 2003

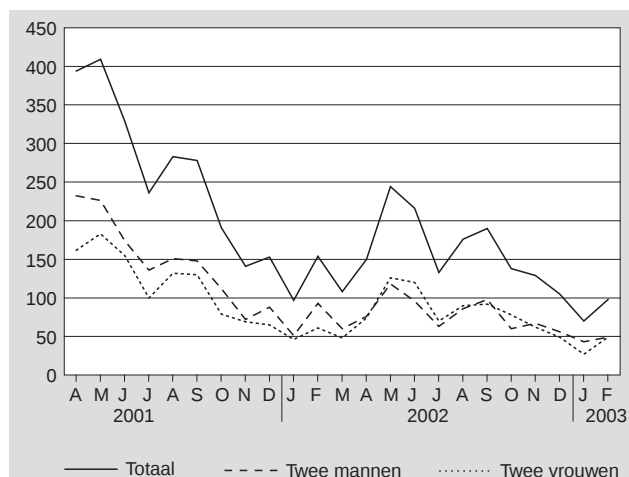
In totaal werden in 1998 bijna 5 duizend partnerschappen geregistreerd, waarvan 3 duizend door twee mannen of twee vrouwen (grafiek 2). Na een daling van het aantal partnerschapsregistraties in 1999 en 2000 is vanaf de tweede helft van 2001 weer een stijging waarneembaar (grafiek 1). In totaal werden in 2001 ruim 3 duizend partnerschappen geregistreerd. Hoewel dit aantal nauwelijks groter was dan de aantallen in 1999 en 2000, veranderde de samenstelling wel: het waren vrijwel uitsluitend partnerschappen tussen een man en een vrouw.

2. Aantal partnerschapsregistraties naar type, 1998–2002

De mogelijkheid om te trouwen die voor paren van gelijk geslacht sinds 1 april 2001 bestaat, lijkt de behoefte aan een geregistreerd partnerschap sterk te hebben verminderd. Vooral in de eerste maanden waarin deze regeling van kracht was sloten veel mannen- en vrouwenparen een huwelijk. Na deze periode is het aantal homohuwelijken gedaald naar een niveau tussen 100 en 250 per maand (grafiek 3).

3. Aantal huwelijken van paren van gelijk geslacht, april 2001–februari 2003

In 2002 is het aantal partnerschapsregistraties sterk gestegen, tot ruim 8 duizend. Negen op de tien paren bestonden uit een man en een vrouw. Bij een groot deel van deze partnerschapsregistraties blijkt het te gaan om omzettingen van een bestaand huwelijk in een partnerschap. Bijna 60 procent van de ruim 8 duizend partnerschappen die in 2002 werden geregistreerd, betrof omzettingen.

Flitsscheidingen

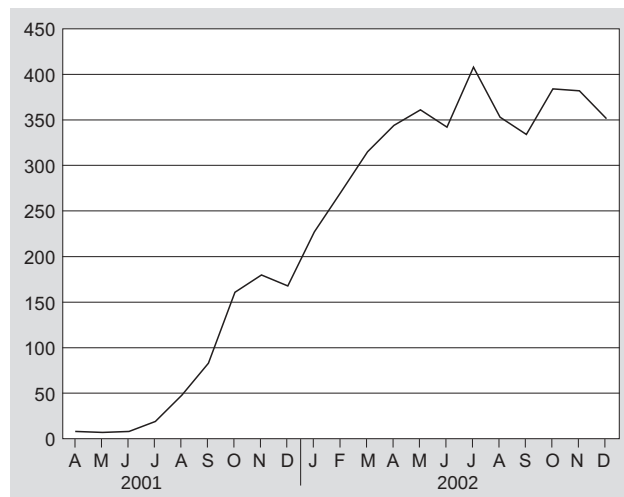
Sinds 1 april 2001 is ongeveer 6 duizend keer gebruikgemaakt van de mogelijkheid een huwelijk om te zetten in een geregistreerd partnerschap. Van deze omzettingen is inmiddels 80 procent ontbonden. Hierbij moet worden opgemerkt dat in dit percentage ook omzettingen zijn meegeteld die eind 2002 plaatsvonden en wellicht in 2003 zijn of worden ontbonden. Het percentage ontbindingen zal daarom waarschijnlijk nog hoger uitvallen.

De omzettingen lijken vooral het doel te hebben om het huwelijk te ontbinden. Het aantal paren dat deze mogelijkheid benut, is sinds de tweede helft van 2001 gestaag toegenomen tot een niveau van bijna 400 per maand (grafiek 4). In totaal ontbonden in 2002 ongeveer 4 duizend paren hun huwelijk door middel van een flitsscheiding.

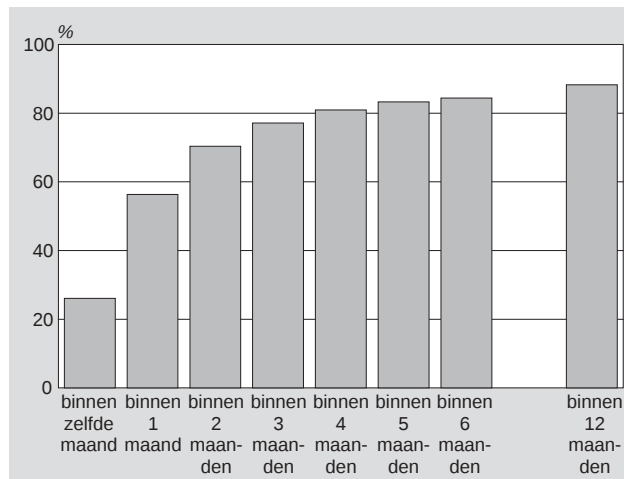
De flitsscheiding ontleent haar naam aan de snelheid van de procedure: ruim een kwart van de omzettingen blijkt in dezelfde kalendermaand nog te worden gevolgd door een ontbinding (grafiek 5). Iets meer dan de helft is uiterlijk de volgende kalendermaand al ontbonden.

De flitsscheiding blijkt voor veel paren een snel en relatief eenvoudig alternatief voor een reguliere echtscheiding. Zowel de omzetting als de ontbinding kunnen immers zonder tussenkomst van de rechter plaatsvinden. In 2002 werden in totaal ongeveer 38 duizend huwelijken ontbonden, waarvan 34 duizend via een reguliere echtscheiding en 4 duizend via een flitsscheiding (grafiek 6). Dit aantal is even hoog als in 2001. Toen vonden echter meer echtscheidingen plaats (37 duizend) en minder flitsscheidingen (minder dan duizend). Er was in 2002 dus geen sprake van een afname van het aantal huwelijksontbindingen, zoals gesuggereerd door het dalend aantal reguliere echtscheidingen.

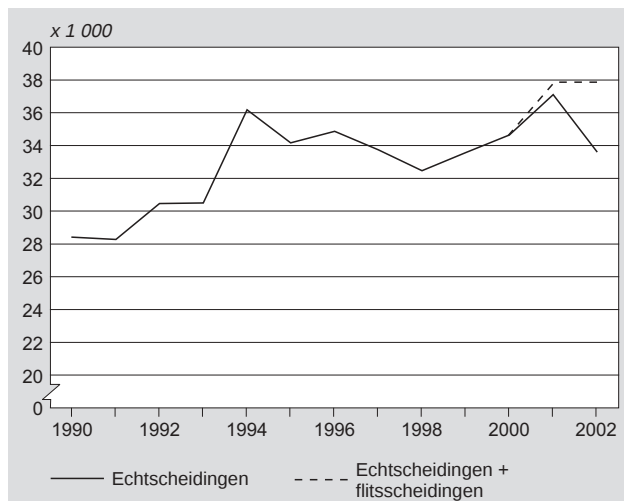
4. Aantal flitsscheidingen per maand, april 2001–december 2002

5. Flitsscheidingen: aandeel omzettingen van huwelijk in partnerschap dat wordt gevolgd door ontbinding, naar duur sinds omzetting

6. Aantal echtscheidingen en flitsscheidingen, 1990–2002

Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten

Han Nicolaas, Arno Sprangers en Henrico Witvliet

Van de 94 duizend niet-Nederlandse immigranten die in 2001 in een gemeente werden ingeschreven, kwamen er 27 duizend in het kader van asielmigratie naar Nederland. Dit is bijna 30 procent van het totale aantal niet-Nederlandse immigranten in dat jaar. De hieruit voortvloeiende volgmigratie van deze asielmigranten zorgde voor nog eens 5,5 duizend gezinsherenigers en gezinsvormers in 2001. In de periode 1996–2001 is gemiddeld per drie asielmigranten één volgmigrant naar Nederland gekomen.

De samenstelling van de groep asielmigranten is gedurende de jaren negentig sterk veranderd. In de eerste jaren van het afgelopen decennium kwamen naar verhouding veel Somaliërs in het kader van asiel naar Nederland, in het midden van de jaren negentig gevolgd door vooral (voormalig) Joegoslaven. Aan het eind van de jaren negentig was het merendeel van de asielmigranten afkomstig uit Afghanistan of Irak, terwijl in 2000 en 2001 ook veel asielmigranten uit Angola en de voormalige Sovjet-Unie kwamen. Asielmigranten wonen nog steeds meer gespreid over Nederland dan de traditionele groepen niet-westerse allochtonen. Het is echter wel zo dat asielmigranten zich na verloop van tijd meer concentreren in de grote steden.

1. Inleiding

Dit artikel geeft een overzicht van de asielmigratie in de jaren 1990–2001 en de daaruit voortvloeiende volgmigratie. Eerdere ramingen van aantallen asielmigranten en de omvang van de gezinshereniging en de huwelijksmigratie in verband met voorafgaande asielmigratie zijn uitgevoerd door Den Dulk en Nicolaas (1998) en door Nicolaas en Sprangers (2001). Deze ramingen waren gebaseerd op gegevens uit respectievelijk de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) en het Centraal Register Vreemdelingen (CRV).

2. Asiel- en volgmigranten

Informatie over migratiemotieven van niet-Nederlandse, in het buitenland geboren immigranten wordt ontleend aan het Centraal Register Vreemdelingen (CRV, zie kader 1). In dit artikel worden ramingen gegeven van aantallen *asielmigranten* en hun *volgmigranten*. Kader 2 geeft in het kort de berekeningswijze weer.

Asielmigranten

Niet iedereen die een asielverzoek indient wordt daadwerkelijk tot Nederland toegelaten en als immigrant in de gemeentelijke bevolkingsregisters ingeschreven. Degenen die wel mogen blijven en daarmee feitelijk als *asielmigrant* kunnen worden beschouwd, worden doorgaans pas enige tijd na indiening van hun asielverzoek ingeschreven in de GBA. In de meeste gevallen vindt inschrijving in de GBA plaats op het moment dat de asielzoeker de centrale opvang verlaat. Ook asielzoekers die langer dan een half jaar in een centrale opvangvoorziening verblijven (tot 1 juni 2000: langer dan een jaar) komen in aanmerking voor inschrijving in de GBA.

Bij deze analyse worden de volgende categorieën personen als asielmigranten beschouwd, voorzover ze althans worden ingeschreven in de GBA:

- asielzoekers;
- statushouders; dit zijn:
 - personen met de vluchtelingenstatus (*A-status*: tot 1 april 2001);

- personen met een vergunning tot verblijf (VTV: tot 1 april 2001);
- personen met een voorwaardelijke vergunning tot verblijf (VVTV: tot 1 april 2001);
- personen met een verblijfsvergunning asiel onbepaalde tijd (sinds 1 april 2001);
- personen met een verblijfsvergunning asiel bepaalde tijd (sinds 1 april 2001);
- uitgenodigde vluchtelingen;
- alleenstaande minderjarige asielzoekers (AMA's).

Sinds 1 april 2001 is de nieuwe Vreemdelingenwet van kracht. Sinds die datum worden nog slechts twee statussen toegekend aan asielzoekers van wie het asielverzoek is ingewilligd: een verblijfsvergunning asiel onbepaalde tijd (vergelijkbaar met de vroegere A-status) en een verblijfsvergunning asiel bepaalde tijd, die na drie jaar kan worden omgezet in een verblijfsvergunning asiel onbepaalde tijd.

Voor alleenstaande minderjarige asielzoekers (AMA's) geldt een bijzonder beleid. Indien minderjarige asielzoekers niet in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning asiel (on)bepaalde tijd, dienen zij Nederland in beginsel te verlaten. Wanneer er echter in het land van herkomst geen adequate opvang door bijvoorbeeld familie of dorpsgenoten aanwezig is, wordt aan deze minderjarige aparte opvang geboden.

Volgmigranten

Bij volgmigratie kan onderscheid worden gemaakt tussen *gezinsherenigende migratie* en *gezinsvormende migratie*. Bij gezinshereniging gaat het om gezinnen die al vóór de immigratie bestonden, waarbij één of meerdere gezinsleden zich bij gezinsleden voegen die in een eerder jaar naar Nederland zijn gekomen. Gezinshereniging wordt vaak voorafgegaan door arbeidsmigratie, maar ook door asielmigratie. Ex-asielzoekers met een verblijfsvergunning mogen namelijk onder bepaalde voorwaarden hun partner en/of kinderen naar Nederland laten overkomen. In dit artikel worden de asielzoekers die tegelijkertijd in gezinsverband komen allen als asielzoeker geteld.

Van gezinsvormende migratie is sprake als men zich in Nederland vestigt met het oog op een huwelijk of niet-gehuwd samenwonen. Gezinsvorming is alleen toegestaan als men beschikt over voldoende inkomen en passende huisvesting. In het nieuwe regeerakkoord is vastgelegd dat de inkomenseis voor de in Nederland wonende partner, die momenteel op het niveau van het minimumloon ligt, wordt opgetrokken naar 120 procent van het wettelijk minimuminkomen. Tevens geldt als voorwaarde dat de in Nederland wonende partner ten minste 18 jaar moet zijn. Deze leeftijdsgrens is overigens in maart 2003, met goedkeuring van de Europese Unie, verhoogd naar 21 jaar.

Asielzoekerslanden

In het vorige onderzoek naar de volgmigratie van asielmigranten (Nicolaas en Sprangers, 2001) is een lijst van landen opgesteld die op basis van aantallen asielmigranten als asielzoekerslanden zijn aangemerkt. Deze lijst bevatte de volgende tien landen: Afghanistan, Angola, Democratische Republiek Congo, Ethiopië, Irak, Iran, voormalig Joegoslavië, Somalië, Sri Lanka en Vietnam. Op grond van de gewijzigde samenstelling in de groep asielmigranten van de laatste jaren is deze lijst asielzoekerslanden in het huidige onderzoek aangepast. Ten opzichte van het onderzoek naar asielmigranten uit 2001 zijn de volgende landen niet meer als asielzoekersland beschouwd: Democratische Republiek Congo, Ethiopië, Sri Lanka en Vietnam. Anderzijds zijn er in het huidige

Staat 1
Asielmigranten naar geboorteland

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Totaal 1990– 2001
<i>x 1 000</i>													
Oost-Europa	0,6	1,6	4,4	8,7	8,7	7,8	3,6	1,7	1,5	4,5	7,9	5,9	57,1
w.o.													
(Voormalig) Joegoslavië	0,3	0,6	3,6	7,8	7,7	6,6	2,6	0,9	0,6	3,2	3,6	2,1	39,7
(Voormalige) Sovjet-Unie	0,1	0,2	0,5	0,8	0,8	1,1	0,9	0,7	0,8	1,2	4,0	3,6	14,7
Azië	5,1	5,4	6,1	8,4	8,4	8,4	10,5	10,9	11,5	9,9	12,0	11,1	107,6
w.o.													
Afghanistan	0,0	0,1	0,2	0,9	1,2	1,4	2,6	3,2	3,3	4,8	3,9	3,7	25,4
China	0,4	0,7	0,7	0,4	0,3	0,5	0,3	0,6	0,6	0,5	0,7	0,8	6,6
Irak	0,2	0,2	0,9	2,0	2,6	2,5	3,8	4,5	5,8	2,3	3,3	2,3	30,4
Iran	0,8	1,3	1,3	1,8	2,0	2,2	2,2	1,2	0,7	0,7	1,2	1,6	17,0
Sri Lanka	0,4	0,3	0,3	0,8	0,5	0,5	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	4,4
Syrië	0,1	0,3	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,5	0,8	0,9	4,2
Turkije	1,9	1,4	1,0	1,0	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,9	0,8	9,9
Vietnam	0,3	0,5	0,6	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	2,0
Afrika	5,0	4,4	4,5	8,4	6,1	5,7	5,5	3,8	3,7	4,8	7,8	9,5	69,2
w.o.													
Angola	0,0	0,1	0,0	0,2	0,5	0,6	0,4	0,2	0,2	0,6	1,1	1,8	5,6
Dem. Rep. Congo / Zaïre	0,1	0,1	0,2	0,5	0,8	0,9	0,4	0,3	0,2	0,3	0,4	0,6	4,9
Ethiopië	0,8	0,8	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3	4,5
Ghana	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2
Sierra Leone	—	—	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4	0,7	1,5	3,3
Soedan	—	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,6	0,9	0,7	1,3	1,3	5,6
Somalië	1,9	1,2	1,9	5,4	2,9	2,4	3,0	1,2	1,0	1,3	1,7	1,3	25,3
Overige landen	3,2	2,6	2,2	2,0	1,3	1,0	0,7	0,6	0,6	0,9	0,8	0,4	16,4
Totaal	13,9	14,0	17,1	27,5	24,6	22,9	20,4	17,0	17,4	20,2	28,4	27,0	250,4

Bron: Centraal Register Vreemdelingen, bewerking CBS.

onderzoek zes nieuwe landen toegevoegd aan de lijst asielzoekerslanden: China, Sierra Leone, Soedan, (voormalige) Sovjet-Unie, Syrië en Turkije. De keuze voor deze zes landen is, zoals gezegd, gebaseerd op de veranderde samenstelling van de groep asielmigranten van de laatste jaren. Zo blijkt uit *staat 1*, waarin voor de belangrijkste landen van herkomst het aantal asielmigranten sinds 1990 is weergegeven, dat met name de voormalige Sovjet-Unie, Angola en Sierra Leone, en in mindere mate Soedan en Syrië, aan betekenis hebben gewonnen. Het aantal asielmigranten uit de Democratische Republiek Congo, Ethiopië, Sri Lanka en Vietnam is daarentegen al jarenlang vrij marginaal.

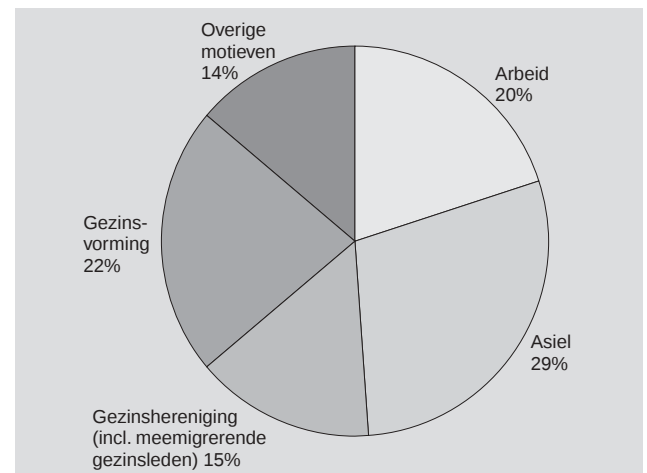
3. Eén op de drie niet-Nederlandse immigranten is asiel- of volgmigrant

In *staat 2* zijn de asiel- en volgmigranten sinds 1995 weergegeven. De uitkomsten hebben betrekking op niet-Nederlanders die zijn geboren in een van de twaalf asielzoekerslanden: Afghanistan, Angola, China, Irak, Iran, voormalig Joegoslavië, Sierra Leone, Soedan, Somalië, voormalige Sovjet-Unie, Syrië en Turkije. Van elke vijf asielmigranten komen er vier uit een van deze twaalf landen.

De asielmigranten vormen de grootste groep niet-Nederlandse immigranten (*grafiek 1*). In 2001 hebben zich in totaal 27,0 duizend asielmigranten in de GBA laten inschrijven. De hieruit voortvloeiende volgmigratie van deze asielmigranten genereerde nog eens 5,5 duizend volgmigranten: 2,9 duizend gezinsherenigers en 2,6 duizend gezinsvormers. Dit betekent dat 35 procent van de 94 duizend niet-Nederlandse immigranten in 2001 als asielmigrant of als volgmigrant van een asielmigrant naar Nederland is gekomen.

Over de gehele onderzochte periode (1995–2001) zijn er in totaal 153 duizend asielmigranten en 45 duizend volgmigranten van deze asielmigranten naar Nederland gekomen. Ongeveer 80 procent van de asielmigranten en 60 procent van de volgmigranten komt uit één van de eerder genoemde twaalf asielzoekerslanden.

1. Niet-Nederlandse immigranten naar migratiemotief, 2001

Bron: Centraal Register Vreemdelingen, bewerking CBS.

De overige asielmigranten kwamen uit diverse andere landen, zoals Algerije en Guinee.

4. Mannelijke asielmigranten en vrouwelijke gezinsherenigers

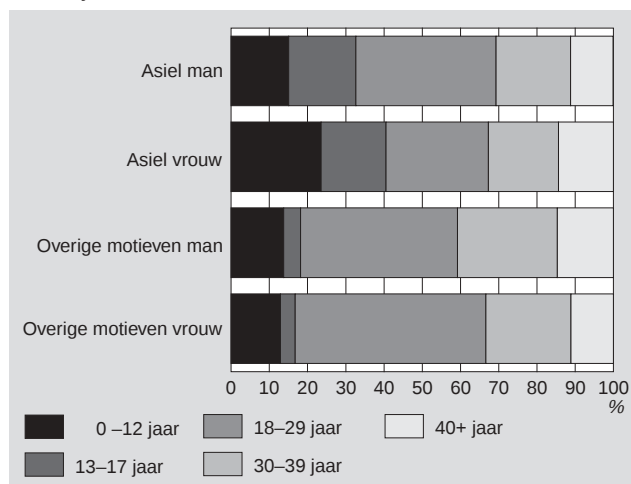
Immigrerende asielzoekers zijn in meerderheid van het mannelijk geslacht en in verhouding jonger dan andere immigrerende groepen. Zo bestond in 2001 bijna 65 procent van de niet-Nederlandse asielmigranten uit mannen. De totale niet-Nederlandse immigratie bestond in dat jaar uit vrijwel evenveel mannen als vrouwen. Uit *grafiek 2* blijkt dat asielmigranten jonger zijn dan niet-Nederlanders uit andere landen. Dit verschijnsel doet zich bij vrouwen in sterkere mate voor dan bij mannen. Twee op de vijf vrouwelijke asielmigranten zijn jonger dan 18 jaar. Onder de migranten die om andere redenen naar Nederland kwamen, zowel mannen als vrouwen, is dit één op de vijf. Uit de cijfers blijkt bovendien dat asielmi-

Staat 2
Asielmigratie en hieruit voortvloeiende volgmigratie naar geboorteland

		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Totaal 1995–2001
<i>x 1 000</i>									
Oost-Europa	asielmigratie	7,8	3,6	1,7	1,5	4,5	7,9	5,9	33,0
w.o.	volgmigratie	0,8	1,1	0,8	0,9	0,5	0,8	0,7	5,6
Voormalig Joegoslavië	asielmigratie	6,6	2,6	0,9	0,6	3,2	3,6	2,1	19,7
	volgmigratie	0,6	0,7	0,5	0,5	0,3	0,4	0,4	3,4
Voormalige Sovjet-Unie	asielmigratie	1,1	0,9	0,7	0,8	1,2	4,0	3,6	12,4
	volgmigratie	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3	0,2	1,4
Azië	asielmigratie	8,4	10,5	10,9	11,5	9,9	12,0	11,1	74,3
w.o.	volgmigratie	2,6	3,4	4,2	4,1	3,3	3,2	2,9	23,6
Afghanistan	asielmigratie	1,4	2,6	3,2	3,3	4,8	3,9	3,7	23,0
	volgmigratie	0,1	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	3,0
China	asielmigratie	0,5	0,3	0,6	0,6	0,5	0,7	0,8	4,1
	volgmigratie	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	1,0
Irak	asielmigratie	2,5	3,8	4,5	5,8	2,3	3,3	2,3	24,5
	volgmigratie	0,5	0,9	1,4	1,4	0,9	1,0	0,7	6,7
Iran	asielmigratie	2,2	2,2	1,2	0,7	0,7	1,2	1,6	9,8
	volgmigratie	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	1,9
Syrië	asielmigratie	0,2	0,2	0,2	0,1	0,5	0,8	0,9	2,9
	volgmigratie	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,9
Turkije	asielmigratie	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,9	0,8	4,1
	volgmigratie	1,1	1,3	1,3	1,0	0,7	0,6	0,7	6,7
Afrika	asielmigratie	5,7	5,5	3,8	3,7	4,8	7,8	9,5	40,9
w.o.	volgmigratie	0,9	0,9	1,0	1,0	0,8	0,9	0,8	6,1
Angola	asielmigratie	0,6	0,4	0,2	0,2	0,6	1,1	1,8	4,8
	volgmigratie	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,3
Sierra Leone	asielmigratie	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4	0,7	1,5	3,2
	volgmigratie	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Soedan	asielmigratie	0,2	0,2	0,6	0,9	0,7	1,3	1,3	5,3
	volgmigratie	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4
Somalië	asielmigratie	2,4	3,0	1,2	1,0	1,3	1,7	1,3	12,0
	volgmigratie	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	1,9
Overige landen	asielmigratie	1,0	0,7	0,5	0,5	0,8	0,8	0,4	4,8
	volgmigratie	1,2	1,6	1,8	1,8	1,5	1,1	1,2	10,1
Totaal	asielmigratie	22,9	20,4	17,0	17,4	20,2	28,4	27,0	153,3
w.o.	volgmigratie	5,5	7,0	7,7	7,8	6,1	5,9	5,5	45,4
Twaalf genoemde asielzoekerslanden	asielmigratie	18,2	17,0	14,1	14,7	16,8	23,3	21,6	125,7
	volgmigratie	3,5	4,3	4,8	4,6	3,5	3,7	3,3	27,7

Bron: Centraal Register Vreemdelingen, bewerking CBS.

2. Immigratie van niet-Nederlanders naar migratiemotief, geslacht en leeftijd, 2001

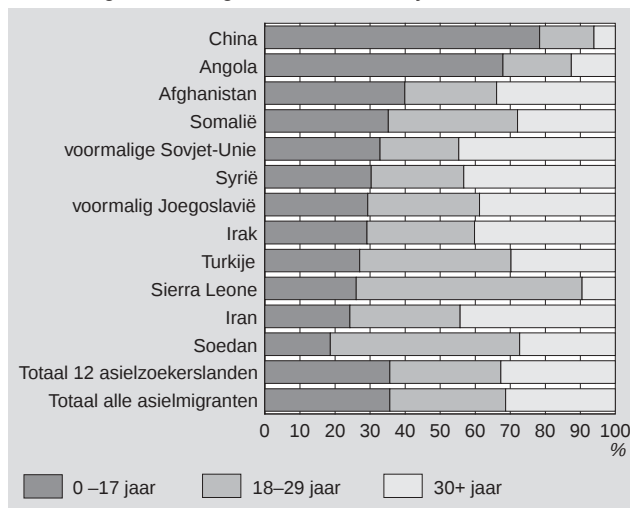

granten vaker ongehuwd naar Nederland komen dan andere migranten.

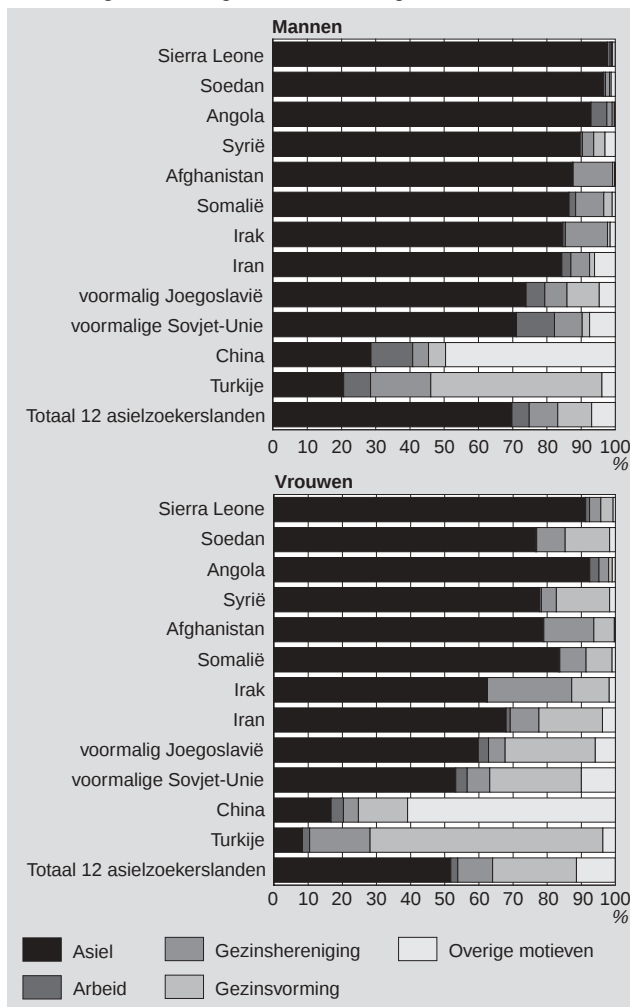
Overigens zijn er binnen de groep asielmigranten grote verschillen in, bijvoorbeeld, de samenstelling naar leeftijd. Zo blijkt uit *grafiek 3* dat minder dan een vijfde van de in 2001 immigrerende Soedanezen mannen en vrouwen jonger was dan 18 jaar. Voor asielzoekers uit China, daarentegen, is dit bijna vier vijfde, hetgeen kan worden verklaard door de – in verhouding met andere asielzoekerslanden – grote aantallen AMA's uit China.

Ook bij de belangrijkste asielzoekerslanden is het traditionele patroon van gezinshereniging zoals dat bekend is van bijvoorbeeld Turken en Marokkanen in de jaren zeventig en tachtig – de mannen kwamen eerst, later gevolgd door partner met eventuele kinderen – terug te vinden. Zo'n 70 procent van de mannen uit asielzoekerslanden in 2001, bijvoorbeeld, is als asielmigrant naar Nederland gekomen en bijna 20 procent als gezinshereniger of gezinsvormer. Bij de vrouwen ligt het aandeel asielmigranten op ongeveer de helft, terwijl een op de drie vrouwen als volgmigrant is geïmmigreerd (*grafiek 4*).

3. Asielmigranten naar geboorteland en leeftijd, 2001

4. Asielmigranten naar geboorteland en migratiemotief, 2001

Ook hier zijn er aanzienlijke verschillen tussen de asielzoekerslanden. *China* en *Turkije* vertonen een duidelijk ander, meer heteroog, patroon in de verdeling naar migratiemotief dan de andere asielzoekerslanden. Bij deze twee landen spelen andere motieven dan asiel een veel belangrijker rol dan bij de andere landen. Voor Chinese immigranten, bijvoorbeeld, is in 2001 'studie' een belangrijk motief om zich, waarschijnlijk tijdelijk, in Nederland te vestigen: de categorie 'overige motieven' in grafiek 4 wordt in het geval van China vrijwel geheel gevormd door studenten, bij zowel de mannen als de vrouwen. Voor Turkse immigranten blijft gezinsvor-

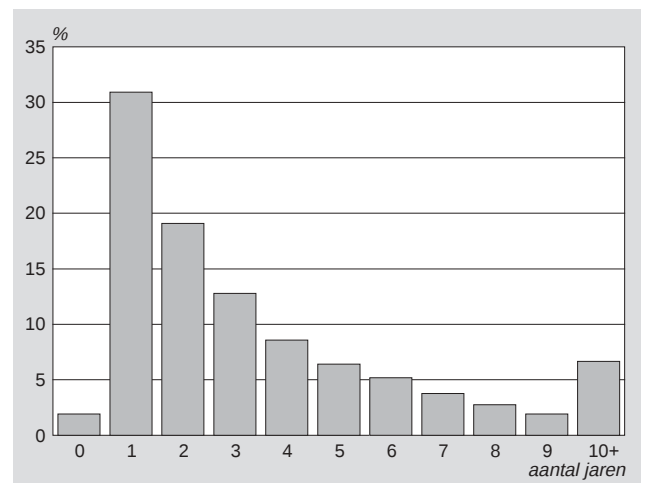
ming, en in mindere mate gezinshereniging, de belangrijkste reden om naar Nederland te komen.

Van de landen waar asiel verreweg het belangrijkste motief is om zich in Nederland te vestigen, valt het grote aandeel vrouwelijke volgmigranten uit Irak op. Bijna 40 procent van de vrouwelijke immigranten uit Irak kwam in 2001 in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming naar Nederland. Ook de migratie uit voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie bestaat inmiddels voor een substantieel deel uit volgmigratie. Uit landen waar recent veel asielzoekers vandaan komen, zoals Angola en Sierra Leone, bestaat meer dan 90 procent van de migratie uit asielmigratie en speelt volgmigratie (nog) geen belangrijke rol.

5. Volgmigratie vindt meestal na één jaar plaats

Om de relatie tussen asielmigranten en de volgmigranten (gezinsherenigers en gezinsvormers) van deze asielmigranten beter in beeld te kunnen brengen, is het tijdsverloop bepaald tussen het moment van inschrijving van een asielmigrant en het moment van inschrijving van een volgmigrant. Hiertoe is op individueel niveau het vestigingsjaar van de asielmigrant gekoppeld aan het vestigingsjaar van de volgmigrant. Uit *grafiek 5* blijkt dat een derde van de volgmigranten zich na één jaar bij de asielmigrant voegt. Na twee jaar is iets meer dan de helft van de volgmigratie voltooid. Opgemerkt moet worden dat asielzoekers die in gezinsverband naar Nederland komen, *allen* als asielzoeker zijn geteld.

5. Verschil in jaren tussen jaar van vestiging volgmigrant en jaar van vestiging asielmigrant

Aangezien de piek van de volgmigratie bij één jaar ligt, is voor de berekening van de verhouding tussen aantallen volgmigranten en aantallen asielmigranten per geboortelandcategorie in *staat 3* het aantal volgmigranten in de periode 1996–2001 gerelateerd aan het aantal asielmigranten in de jaren 1995–2000. Voor het totaal van alle landen geldt dat per drie asielmigranten gemiddeld één volgmigrant naar Nederland komt. Ten opzichte van het vorige onderzoek naar volgmigratie van asielmigranten (Nicolaas en Sprangers, 2001) is sprake van een lichte stijging van de volgmigratie. In de jaren 1991–1998 kwamen er 239 volgmigranten op elke 1 000 asielmigranten, voor de periode 1996–2001 is dat aantal gestegen naar 316. In vergelijking met de volgmigratie van *arbeidsmigranten* is het aantal volgmigranten van asielmigranten echter nog gering. In Nicolaas, Sprangers en Witvliet (2003), elders in deze aflevering van *Bevolkingstrends*, wordt vastgesteld dat per arbeidsmigrant gemiddeld bijna één volgmigrant naar Nederland komt. Dit hogere aantal volgmigranten van arbeidsmigranten wordt onder meer veroorzaakt doordat gezinsleden die tegelijkertijd met de arbeidsmigrant migreren, als *volgmigrant* zijn aangeduid. Bij de berekening van de volgmigratie van asielmigranten zijn asielzoekers die tegelijkertijd in gezinsverband naar Nederland komen, echter *allen* als *asielzoeker* geteld. Gezinsleden van asielzoekers beginnen immers allen een aparte asielpro-

Staat 3
Volgmigranten van asielmigranten naar geboorteland

	Asielmigranten 1995–2000	Volgmigranten 1996–2001				Gemiddeld aantal volg- migranten per asiel- migrant
		Gezins- hereniging van partners	Gezins- hereniging van kinderen	Gezins- vorming	Totale volgmigratie	
<i>x 1 000</i>						
Oost-Europa	27,1	1,2	1,8	1,8	4,8	0,2
w.o.						
Voormalig Joegoslavië	17,6	0,8	0,9	1,2	2,8	0,2
Voormalige Sovjet-Unie	8,7	0,3	0,7	0,3	1,3	0,1
Azië	63,3	5,2	10,2	5,6	21,0	0,3
w.o.						
Afghanistan	19,3	0,8	1,8	0,2	2,9	0,2
China	3,3	0,1	0,2	0,5	0,8	0,2
Irak	22,2	2,1	3,8	0,4	6,2	0,3
Iran	8,2	0,4	0,7	0,5	1,6	0,2
Syrië	2,0	0,1	0,3	0,3	0,8	0,4
Turkije	3,3	1,0	2,3	2,3	5,6	1,7
Afrika	31,4	2,1	5,9	4,0	12,0	0,4
w.o.						
Angola	3,1	0,1	0,2	0,0	0,3	0,1
Sierra Leone	1,7	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Soedan	4,0	0,1	0,1	0,1	0,4	0,1
Somalië	10,7	0,5	0,8	0,3	1,6	0,1
Overige landen	4,7	0,3	0,5	1,3	2,1	0,5
Totaal	126,4	8,8	18,4	12,7	39,9	0,3
w.o.						
Twaalf genoemde asielzoekerslanden	104,2	6,4	11,7	6,2	24,3	0,2

Bron: Centraal Register Vreemdelingen, bewerking CBS.

cedure en worden in het Centraal Register Vreemdelingen dan ook, in overeenstemming met de procedure, allen als asielzoeker geregistreerd.

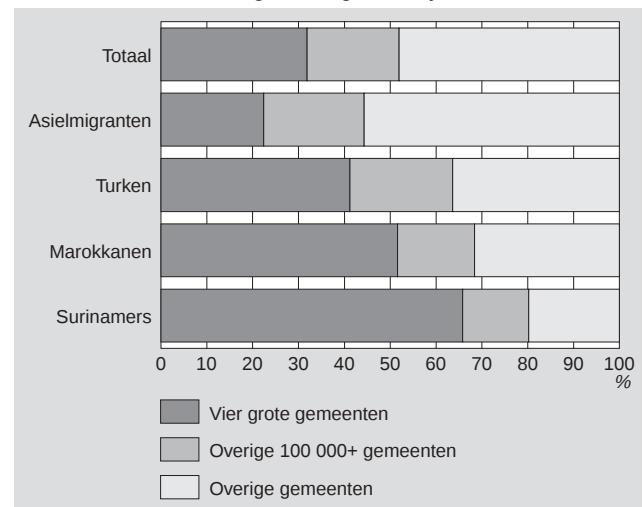
Tussen de landen bestaan (nog steeds) grote verschillen in de verhouding tussen aantallen volgmigranten en aantallen asielmigranten. Zo is de volgmigratie uit met name Angola, Sierra Leone en Soedan (drie betrekkelijk 'nieuwe' asielzoekerslanden) naar verhouding laag. Uit Turkije, daarentegen, komen gemiddeld bijna twee volgmigranten per asielmigrant.

6. Asielmigranten concentreren zich na verloop van tijd in grote steden

Er zijn grote verschillen in de geografische spreiding van niet-Nederlanders. Zo blijkt uit *grafiek 6* dat een derde van alle niet-Nederlanders op 1 januari 2002 in een van de vier grote gemeenten woonde. Van de totale bevolking van Nederland woont een op de acht personen in een van de vier grote gemeenten. Binnen de groep niet-Nederlanders zelf bestaan grote verschillen in de spreiding over Nederland. Uit de cijfers van het CRV blijkt dat asielmigranten meer gespreid over Nederland wonen dan de traditionele groepen, zoals Turken, Marokkanen en Surinamers. Minder dan een kwart van de asielmigranten woont in een van de vier grote gemeenten, terwijl dit voor Surinamers, Marokkanen en Turken respectievelijk 66, 52 en 42 procent is.

Uit de cijfers van het CRV van 1 januari 1998 blijkt dat asielmigranten ook in dat jaar al meer gespreid over Nederland woonden dan gemiddeld: ook op 1 januari 1998 woonde minder dan een kwart van de asielmigranten in een van de vier grote gemeenten. Er lijkt dus weinig veranderd in de geografische spreiding van asielmigranten in Nederland. Volgen we echter de asielmigranten die op 1 januari 1998 in Nederland woonden in de loop der tijd, dan blijkt er sprake te zijn van een toenemende geografische concentratie van asielmigranten. *Grafiek 7* laat zien dat van de asielmigranten die op 1 januari 1998 in Nederland woonden, vier jaar later bijna 10 procentpunten *minder* in kleinere gemeenten woont. Deze asielmigranten hebben zich vanuit de kleinere gemeenten vooral in een van de vier grote gemeenten gevestigd. Kennelijk

6. Niet-Nederlanders naar gemeentegrootte, 1 januari 2002

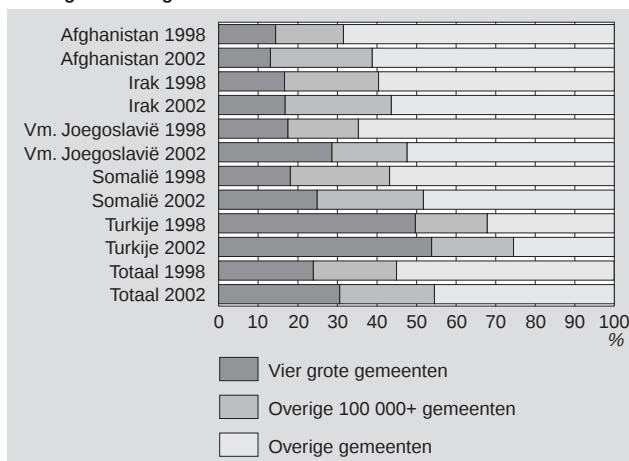

vindt de eerste vestiging van asielmigranten in Nederland voornamelijk plaats in kleinere gemeenten, waar zich de meeste opvangcentra voor asielzoekers bevinden. Eenmaal in Nederland vindt daarna een trek naar de grote stad plaats (zie ook Van Huis en Nicolaas, 2000). Ook op dit punt zijn er verschillen tussen de diverse asielzoekerslanden. Zo zijn met name (voormalig) Joegoslaven en in mindere mate Somaliërs in de periode 1998–2001 steeds meer in een van de vier grote gemeenten gaan wonen. Bij Afghanen en Irakezen is een verschuiving zichtbaar van de kleinere gemeenten naar de overige gemeenten met 100 duizend of meer inwoners.

7. Conclusies

De jaren negentig laten een duidelijke verschuiving zien in de herkomstlanden van asielmigranten. Waren in het begin van de jaren negentig naar verhouding veel asielmigranten afkomstig uit Somalië, in het midden van dat decennium kwamen de meeste migran-

7. Asielmigranten die op 1-1-1998 waren ingeschreven in de GBA en op 1-1-2002 nog steeds in Nederland woonden, naar geboorteland en gemeentegrootte

ten uit (voormalig) Joegoslavië, veelal vluchtelingen uit dit door oorlogsgeweld getroffen gebied. Eind jaren negentig was het merendeel van de asielmigranten afkomstig uit Afghanistan of Irak. De laatste jaren zijn, naast deze twee landen, Angola, Sierra Leone en de voormalige Sovjet Unie belangrijke herkomstlanden van asielmigranten geworden.

Asielmigranten wonen ook op 1 januari 2002 nog steeds meer gespreid over Nederland dan andere groepen niet-Nederlanders. Na vestiging in Nederland blijken ze zich echter in de loop der tijd meer te gaan concentreren in de grote steden.

Het aantal *volgmigranten* van deze asielmigranten is nog gering. De volgmigratie vindt meestal één jaar na de asielmigratie plaats. Indien, vanwege deze tijdsduur van één jaar, het aantal volgmigranten in de periode 1996–2001 wordt vergeleken met het aantal asielmigranten in de periode 1995–2000, dan blijkt dat gemiddeld per drie asielmigranten één volgmigrant naar Nederland komt. Hiermee is de volgmigratie ten opzichte van eerder onderzoek over de jaren 1991–1998 licht toegenomen. Gezien het steeds strenger wordende toelatingsbeleid ten aanzien van asielzoekers, hetgeen al heeft geresulteerd in een sterke daling van het aantal asielzoekers in 2001, 2002 en de eerste vijf maanden van 2003, én de aanscherping van een aantal eisen voor met name gezinsvorming, lijkt een verdere stijging van het aantal volgmigranten van asielmigranten niet aannemelijk.

Literatuur

Dulk, W. den, en H. Nicolaas, 1998, Gezinshereniging en gezinsvorming onder asielmigranten. Maandstatistiek van de Bevolking, september 1998, blz. 8–16. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huis, M. van, en H. Nicolaas, 2000, Binnenlands verhuisgedrag van allochtonen. Maandstatistiek van de Bevolking, maart 2000, blz. 36–45. CBS, Voorburg/Heerlen.

Nicolaas, H. en A.H. Sprangers, 2001, Gezinshereniging van asielmigranten nog gering. Maandstatistiek van de Bevolking, januari 2001, blz. 8–14. CBS, Voorburg/Heerlen.

Nicolaas, H., A.H. Sprangers en H. Witvliet, 2003a, Arbeidsmigranten en hun gezinnen. Bevolkingstrends 51(2), blz. 20–23. CBS, Voorburg/Heerlen.

Het Centraal Register Vreemdelingen als bron voor ramingen naar migratiemotief

Het Centraal Register Vreemdelingen (CRV) is een registratie met gegevens over alle in Nederland wonende niet-Nederlanders. Niet-Nederlanders zijn personen die niet (tevens) de Nederlandse nationaliteit bezitten. De in het CRV geregistreerde gegevens zijn op hun beurt ontleend aan registraties van de Vreemdelingenpolitie en de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) van het ministerie van Justitie. In het CRV worden onder meer gegevens over het migratiemotief geregistreerd. Met behulp van aan de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) gekoppelde gegevens uit het CRV worden gegevens afgeleid over asielmigranten en andere migratiecategorieën, zoals arbeidsmigranten, gezinsherenigers en gezinsvormers.

Koppeling van het CRV met de GBA

Er is een aantal redenen om gegevens uit het CRV te koppelen met de GBA:

- Allereerst vindt koppeling met de GBA plaats om alleen die personen mee te nemen die zijn ingeschreven in de GBA. Niet iedereen die in het CRV staat geregistreerd, is immers ingeschreven in de GBA. Iemand wordt namelijk pas als immigrant beschouwd bij een voorgenomen verblijfsduur van ten minste vier maanden in het halfjaar na vestiging in Nederland. Hierdoor zijn er niet-Nederlanders die *wel* in het CRV zijn opgenomen, maar voor een zodanig korte periode naar Nederland komen dat ze zich *niet* hoeven in te schrijven in de GBA;
- Daarnaast vindt koppeling met de GBA plaats om het jaar van vestiging in Nederland te kunnen bepalen. De informatie over het vestigingsjaar is vervolgens gebruikt om in sommige gevallen het migratiemotief zoals geregistreerd in het CRV aan te passen. Zo kan het voorkomen dat gezinsleden van asielzoekers hun familieleden nareizen en eveneens een asielprocedure beginnen. In het CRV worden ook deze personen (in overeenstemming met de procedure) als asielzoeker geregistreerd. Als echter zowel de man als de vrouw van een echtpaar als asielzoeker zijn geregistreerd, terwijl men niet in hetzelfde jaar als immigrant in de GBA is ingeschreven, dan wordt in de berekeningen degene die het laatst is aangekomen niet als asielmigrant, maar als gezinshereniger aangemerkt. Soortgelijke aanpassingen zijn uitgevoerd voor gezinsherenigende kinderen die in het CRV als asielzoeker te boek staan;
- Ten slotte maakt de combinatie van gegevens uit het CRV met aanvullende informatie uit de GBA het mogelijk gegevens over een bepaalde persoon te combineren met gegevens over diens gezinsleden. Op deze wijze wordt bijvoorbeeld inzicht verkregen in de gezinshereniging van asielmigranten.

Berekeningswijze*Onbekende migratiemotieven*

Van een aantal niet-Nederlandse immigranten (ruim 10 procent) is het verblijfsdoel in het CRV niet bekend. Deze onbekende verblijfsdoelen houden voor recente jaren verband met nog niet afgeronde procedures voor het verkrijgen van een Vergunning tot Verblijf (VTV) of Verblijfsvergunning asiel (on)bepaalde tijd. Daarom is ervoor gekozen de verdeling van de bekende verblijfsdoelen toe te passen op de 'onbekenden'. Bij de hiertoe uitgevoerde imputatie is uitgegaan van de variabelen die het sterkst samenhangen met het verblijfsdoel, te weten geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, vestigingsjaar en geboorteland.

Blijvers en vertrekkers: de ophoging naar de totalen volgens de migratiestatistiek

De ramingen zijn uitgevoerd voor de periode 1990–2001. Bij de berekeningen moest er rekening mee worden gehouden dat, vooral in verband met naturalisaties en vertrek, het niet zonder meer duidelijk is in hoeverre de gegevens over niet-Nederlandse immigranten die in eerdere jaren zijn geïmmigreerd en die nog altijd in Nederland wonen representatief zijn voor de totale oorspronkelijke immigratiestroom. Aangezien er verondersteld mag worden dat de meeste asielmigranten in Nederland zijn blijven wonen lijkt het aannemelijk dat er zich geen sterke vertekening voordoet. Er is in dit artikel dan ook voor gekozen ramingen van aantallen asielmigranten te geven voor de gehele periode 1990–2001.

Om op een passend aggregatieniveau consistentie te realiseren met zowel de totalen volgens de statistiek van de buitenlandse migratie als de bekende totalen van naturalisatie en retournemigratie, is gebruikgemaakt van ophoging via 'iterative proportional fitting'. De twee gebruikte randtotalen zijn enerzijds de immigratiecijfers voor 1990–2001, op het niveau van vestigingsjaar x geslacht x leeftijdsklasse x geboorteland, en anderzijds de 'uitstroomcijfers' van 1998–2001, op het niveau van vestigingsjaar x jaar van uitstroom x soort uitstroom (emigratie, administratieve afvoering, naturalisatie en sterfte).

Arbeidsmigranten en hun gezinnen

Han Nicolaas, Arno Sprangers en Henrico Witvliet

Bij het verschijnsel arbeidsmigratie wordt vaak gedacht aan gast-arbeiders die in de jaren zestig uit Turkije, Marokko en andere landen rond de Middellandse Zee afkomstig waren. De laatste jaren komen arbeidsmigranten echter vooral uit Europese en andere welvarende landen, zoals Japan en de Verenigde Staten. Meer dan de helft van de arbeidsmigranten is afkomstig uit een ander land van de Europese Unie. Met name uit het Verenigd Koninkrijk komen veel mensen om in Nederland te werken. Relatief veel arbeidsmigranten zijn verder afkomstig uit de Verenigde Staten. De arbeidsmigratie uit Oost- en Zuid-Europa is de laatste jaren naar verhouding sterk gestegen. In de periode 1995–2001 is per arbeidsmigrant gemiddeld bijna één volgmigrant naar Nederland gekomen.

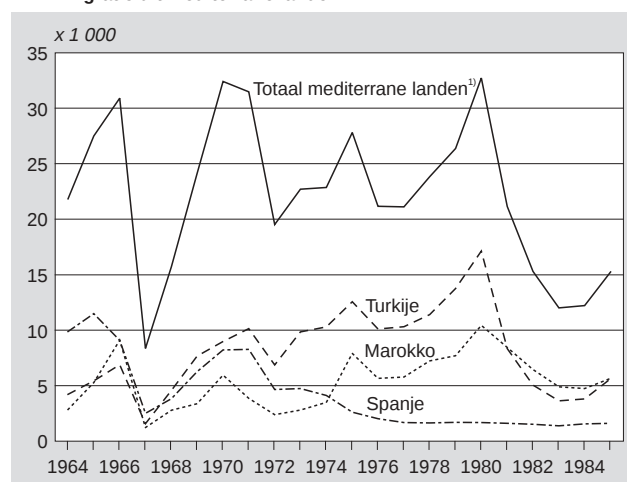
1. Historische ontwikkelingen

Arbeidsmigratie is geen nieuw verschijnsel. Al in de Middeleeuwen kwamen koop- en handwerkslieden voor korte of langere tijd naar Nederland. Vóór de invoering van de dienstplicht (in de Franse tijd) bestond het leger voor een belangrijk deel uit buitenlandse huurlingen. Vanaf de 17e eeuw, tot laat in de 19e eeuw, kwamen ieder jaar trekarbeiders voor seizoengebonden werk vanuit de omliggende landen naar de Nederlandse kust (Lucassen en Penninx, 1999). Tot het eind van de 19e eeuw kwamen verder seizoenarbeiders uit Westfalen voor oogstwerkzaamheden. In de eerste helft van de 20e eeuw kwamen arbeidsmigranten onder meer uit Duitsland, Polen, Italië en Slovenië, voor werk in de mijnbouw. Na de Eerste Wereldoorlog trok Nederland veel vrouwen aan uit het sterk verarmde Duitsland. Het merendeel kreeg hier een aanstelling als dienstbode.

Aan het begin van de jaren zestig ontstond schaarste op de Nederlandse arbeidsmarkt. Omdat er een tekort was aan lager geschoold personeel, begonnen Nederlandse bedrijven buitenlandse werknemers aan te trekken uit landen rond de Middellandse Zee. De migratie vanuit de 'wervingslanden' (Griekenland, Italië, Joegoslavië, Marokko, Portugal, Spanje, Tunesië en Turkije) werd hierdoor in de jaren zestig en de vroege jaren zeventig een factor van betekenis. In de tweede helft van de jaren zestig was ruim 90

procent van het totale vestigingsoverschot in Nederland afkomstig uit mediterrane landen (staat 1). Dit aandeel daalde in de eerste helft van de jaren zeventig naar iets meer dan de helft. In totaal kwamen in de jaren 1965–1974 zo'n 225 duizend immigranten uit deze landen naar Nederland. Het betrof voor het grootste deel (mannelijke) arbeidskrachten: negen op de tien immigranten uit landen rond de Middellandse Zee waren mannen. Het ging daarbij overwegend om arbeiders in de industrie. Zo waren van de 5,3 duizend Turkse mannen die in 1965 immigrereerden 4,9 duizend werkzaam als arbeider in een fabriek of werkplaats (CBS, 1968).

1. Immigratie uit mediterrane landen

¹⁾ Griekenland, Italië, Joegoslavië, Marokko, Portugal, Spanje, Tunesië, Turkije.

Aankankelijk ging het bij de immigratie uit wervingslanden voor een belangrijk deel om Spanjaarden en Italianen. In 1965 immigrereerden ruim 11 duizend Spanjaarden (grafiek 1). De immigratie van Spanjaarden en Italianen werd al snel gevolgd door een omvangrijke retourmigratie. Zeven op de tien Spanjaarden die aan het eind van de jaren zestig immigrereerden, waren tien jaar later weer vertrokken. Tijdens de economische teruggang in 1967 ver-

Staat 1
Buitenlandse migratie uit landen rond de Middellandse Zee

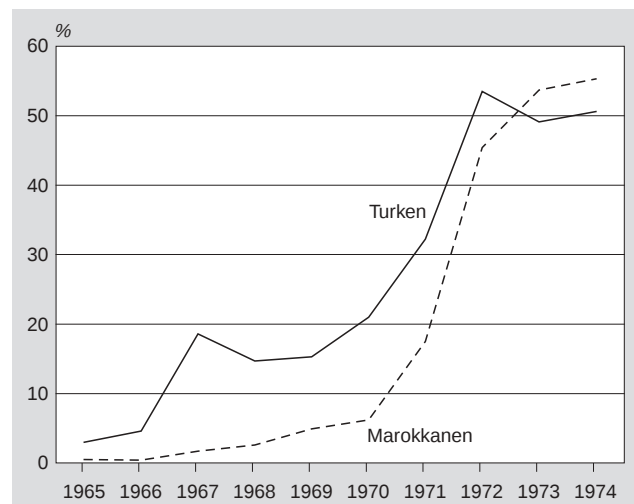
	1965–1969			1970–1974			1975–1979		
	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Saldo ¹⁾	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Saldo ¹⁾	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Saldo ¹⁾
<i>x 1 000</i>									
Griekenland	2,9	2,2	0,7	2,0	1,3	0,7	1,2	1,2	0,0
Italië	10,2	7,8	2,4	7,9	6,5	1,4	6,0	4,3	1,8
Joegoslavië	6,2	2,9	3,3	16,5	7,8	8,7	4,6	4,4	0,2
Marokko	21,8	6,2	15,6	18,5	3,0	15,5	34,4	4,4	30,0
Portugal	4,6	1,5	3,1	4,9	1,2	3,8	3,4	1,3	2,1
Spanje	32,0	25,1	6,8	26,7	21,3	5,3	5,2	13,5	-8,3
Tunesië	0,1	0,0	0,1	1,3	0,3	1,0	0,9	0,4	0,6
Turkije	26,2	8,8	17,4	46,4	10,3	36,1	59,1	16,9	42,2
Totaal mediterrane landen	104,0	54,6	49,4	124,2	51,7	72,5	114,7	46,1	68,6
Overige landen	251,1	247,1	4,0	321,5	254,1	67,4	373,1	252,6	120,5
Totaal (excl. saldo administratieve correcties)	355,0	301,6	53,4	445,7	305,9	139,8	487,9	298,7	189,2
Totaal (incl. saldo administratieve correcties)	355,0	305,8	49,2	445,7	310,0	135,7	487,9	307,7	180,2

¹⁾ Voor de afzonderlijke landen exclusief het saldo van de administratieve correcties. Dit saldo is in deze jaren alleen voor het totaal van alle landen bekend.

trokken bijna drie keer zoveel Spanjaarden (7 duizend) als er immigrerden (2,5 duizend). Onder Italianen was het aandeel retourmigranten met zes op de tien iets lager dan onder Spanjaarden.

De migratie van Turken en Marokkanen vertoonde een totaal ander patroon. De fase van arbeidsmigratie werd bij deze groepen gevolgd door die van gezinshereniging en gezinsvorming. Uit *grafiek 2* blijkt dat het aandeel van de vrouwen in de immigratie van Turken en Marokkanen tegen het eind van de jaren zestig begon toe te nemen. Deze toename weerspiegelt het op gang komen van de gezinshereniging.

2. Aandeel vrouwen in immigratie van Turken en Marokkanen

In 1973 werd een wervingsstop ingesteld voor buitenlandse werknemers uit landen rond de Middellandse Zee. Aanleiding was de economische malaise als gevolg van de oliecrisis. Sinds deze wervingsstop is legale arbeidsmigratie vanuit onder meer Turkije en Marokko nauwelijks meer mogelijk. Het Nederlandse beleid ten aanzien van arbeidsmigratie is sindsdien restrictief gebleven. Vrije arbeidsmigratie is daarentegen wel toegestaan aan burgers van de landen van de Europese Unie. Sinds 1994 is dit vrije verkeer van personen uitgebreid tot de landen van de Europese Vrijhandels Associatie (EVA), met uitzondering van Zwitserland. Deze landen (Noorwegen, IJsland en Liechtenstein) vormen samen met de landen van de Europese Unie sindsdien de 'Europese Economische Ruimte' (EER).

In het algemeen is arbeidsmigratie van buiten de EER alleen toegestaan als binnen de EER geen passend arbeidsaanbod aanwezig is. Voor werknemers van buiten de EER moet de werkgever een tewerkstellingsvergunning aanvragen. Deze vergunning kan pas worden verstrekt als werving binnen Nederland of uit een ander land van de EER geen resultaat heeft opgeleverd. Voor bepaalde sectoren met, tot voor kort, ernstige personeelstekorten (bijvoorbeeld de IT-sector) is een versnelde toelatingsprocedure in het leven geroepen.

2. Tegenwoordig veel arbeidsmigranten uit welvarende landen en Oost-Europa

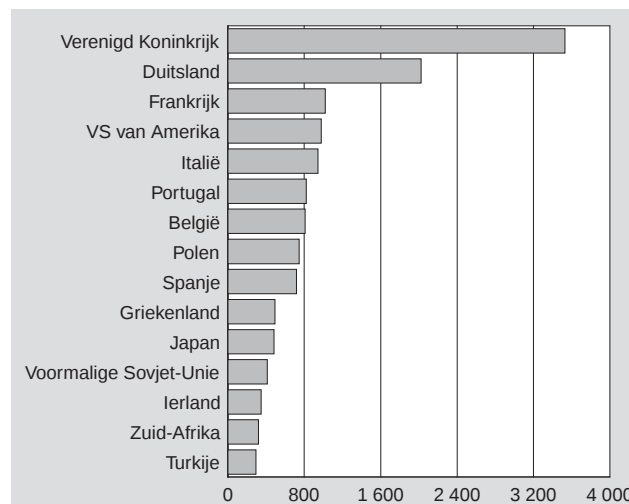
Informatie over migratiemotieven van niet-Nederlandse, in het buitenland geboren immigranten wordt ontleend aan het Centraal Register Vreemdelingen (CRV, zie kader).

In 2001 immigrerden 11,6 duizend EU-burgers voor werk naar Nederland. De grootste groep arbeidsmigranten uit de Europese Unie is afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk (3,5 duizend in 2001). De arbeidsmigratie uit het Verenigd Koninkrijk was daarmee zelfs groter dan die uit Duitsland en België tezamen (2 duizend respectievelijk 0,8 duizend). Ook uit Frankrijk komen verhoudingsgewijs veel arbeidsmigranten (duizend in 2001, *grafiek 3*).

Meer dan de helft van alle niet-Nederlandse immigranten uit andere landen van de Europese Unie kwam in 2001 naar Nederland om te werken. Anderen kwamen in verband met gezinshereniging, gezinsvorming of studie. Van de nieuwkomers met de Britse nationaliteit was een meerderheid (zeven op de tien) arbeidsmigrant. Voor immigranten uit België en Duitsland was dit iets minder dan de helft.

Verhoudingsgewijs veel arbeidsmigranten komen de laatste jaren uit Zuid-Europese lidstaten, vooral uit Italië (950), Portugal (ruim 800) en Spanje (ruim 700). Er arriveren inmiddels meer arbeidsmigranten uit Italië en Portugal dan uit België.

3. Arbeidsmigratie van niet-Nederlanders naar geboorteland, 2001

Het aantal arbeidsmigranten van buiten de Europese Unie bedroeg in 2001 circa 7,4 duizend. Hiervan waren er bijna duizend afkomstig uit de Verenigde Staten en bijna 500 uit Japan. Het aantal Poolse arbeidsmigranten bedroeg in 2001 ongeveer 750. Uit de voormalige Sovjet-Unie immigrerden in 2001 ruim 400 mensen in verband met werk.

Nog maar weinig arbeidsmigranten komen uit Turkije en Marokko. In 2001 immigrerden 300 Turkse en ruim 100 Marokkaanse immigranten om in Nederland te komen werken.

De arbeidsmigratie uit andere landen van de Europese Unie is tussen 1996 en 2001 met bijna de helft gestegen (*grafiek 4*). De toename van het aantal arbeidsmigranten van buiten de Unie was in deze periode nog groter, namelijk 66 procent. In *grafiek 4* is ook de ontwikkeling van het aantal verleende tewerkstellingsvergunningen voor personen uit landen buiten de Europese Unie weergegeven. Het aantal tewerkstellingsvergunningen is veel sterker gestegen dan het aantal arbeidsmigranten van buiten de Europese Unie. Dit komt doordat in lang niet alle gevallen waar een tewerkstellingsvergunning wordt verleend, sprake is van arbeidsmigratie:

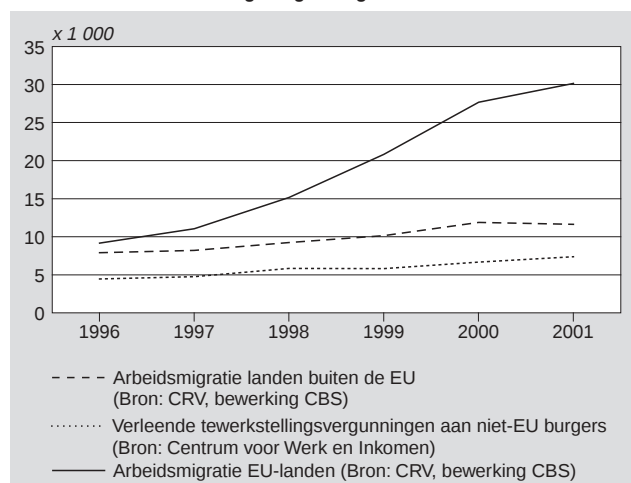
- soms gaat het, bijvoorbeeld, om mensen die al langer in Nederland verblijven, zoals asielzoekers met een tijdelijke verblijfsvergunning. Er is dan geen sprake van arbeidsmigratie, omdat men als asielzoeker naar Nederland is gekomen en niet voor werk;
- een deel van de tewerkstellingsvergunningen betreft verleningen van eerder afgegeven vergunningen;
- een deel van de tewerkstellingsvergunningen wordt verleend aan mensen die voor een zodanig korte periode naar Nederland komen – bijvoorbeeld voor het verrichten van seizoensarbeid – dat ze niet als immigrant in de GBA worden ingeschreven;
- daarnaast worden tewerkstellingsvergunningen verstrekt aan andere personen die niet als arbeidsmigrant kunnen worden beschouwd, zoals stagiair(e)s en artiesten.

Uit eerder onderzoek bleek dat bij ongeveer 45 procent van de verleende tewerkstellingsvergunningen in de periode 1996–1999

sprake was van arbeidsmigratie (Nicolaas en Sprangers, 2000). Dit percentage is vervolgens waarschijnlijk gedaald, gezien het grote en stijgende aantal tewerkstellingsvergunningen dat wordt verleend aan asielzoekers (1,6 duizend in 1998, 4 duizend in 1999 en 6 duizend in zowel 2000 als 2001).

De sterke stijging van de arbeidsmigratie uit landen van buiten de Europese Unie tussen 1996 en 2001 wordt niet veroorzaakt doordat de migratie van werknemers uit 'traditionele arbeidsmigratielanden', zoals de Verenigde Staten en Japan, sterk is toegenomen. Het aantal Japanners dat naar Nederland komt om hier te werken, is in deze periode zelfs iets gedaald. De toename van het aantal arbeidsmigranten tussen 1996 en 2001 is vooral toe te schrijven aan de migratie vanuit Oost-Europa en niet-westerse landen. Uit Polen kwamen in 2001 bijna 750 arbeidsmigranten. Uit India en Zuid-Afrika kwamen enkele honderden mensen voor werk naar Nederland (*staat 2*).

4. Arbeidsmigratie uit landen binnen en buiten de Europese Unie, en verleende tewerkstellingsvergunningen

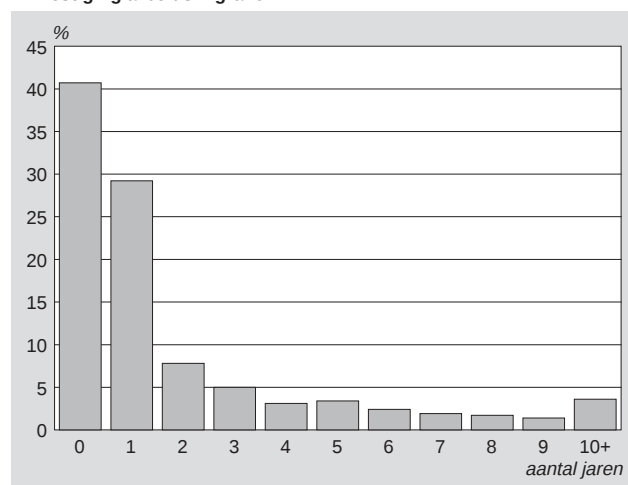
3. Gezinsleden van arbeidsmigranten

Bij volgmigratie kan onderscheid worden gemaakt naar *gezinsherenigende* en *gezinsvormende migratie*. Bij *gezinsherenigende migratie* gaat het om gezinnen die al vóór de immigratie bestonden, waarbij één of meer personen zich bij gezinsleden voegen die in

een eerder jaar naar Nederland zijn gekomen. Een bekend voorbeeld van gezinsherenigende migratie als gevolg van arbeidsmigratie is de gezinshereniging van Turken en Marokkanen. Gezinsleden die in *hetzelfde jaar* immigreren als de arbeidsmigrant, worden aangeduid als *meemigrerend gezinslid*. Hoewel zij strikt genomen niet ná de arbeidsmigrant migreren, worden zij wel meegeteld als volgmigrant. Van *gezinsvormende migratie* is sprake als men zich in Nederland vestigt met het oog op een huwelijk of niet-gehuwd samenwonen.

Om de relatie tussen arbeidsmigranten en de volgmigranten van deze arbeidsmigranten beter in beeld te kunnen brengen, is het tijdsverloop bepaald tussen het moment van inschrijving van een arbeidsmigrant en het moment van inschrijving van een volgmigrant. Hiertoe is op individueel niveau het vestigingsjaar van de arbeidsmigrant gekoppeld aan het vestigingsjaar van de volgmigrant. Uit *grafiek 5* blijkt dat ongeveer 40 procent van de volgmigranten met de arbeidsmigrant 'meemigreert'. Van degenen die ná de arbeidsmigrant immigreren (de gezinsherenigers en gezinsvormers) voegt het merendeel zich na één jaar bij de arbeidsmigrant.

5. Verschil in jaren tussen jaar van vestiging volgmigrant en jaar van vestiging arbeidsmigrant

Aangezien de piek van de volgmigratie (gezinshereniging en gezinsvorming) bij één jaar ligt, is voor de berekening van de verhouding

Staat 2

Arbeidsmigratie van niet-Nederlanders naar geboorteland

Geboorteland	Jaar van vestiging in Nederland					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	x 1 000					
EU-landen	7,9	8,2	9,3	10,2	11,9	11,6
w.o.						
België	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9	0,8
Duitsland	1,3	1,4	1,6	1,7	2,1	2,0
Frankrijk	0,7	0,7	0,9	1,0	1,1	1,0
Italië	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	0,9
Spanje	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,7
Verenigd Koninkrijk	2,5	2,6	2,6	2,9	3,5	3,5
niet-EU landen	4,5	4,8	5,8	5,8	6,7	7,4
w.o.						
China	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3
India	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Japan	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Marokko	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
Polen	0,2	0,2	0,3	0,2	0,6	0,7
Turkije	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3
Voormalige Sovjet-Unie	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4
VS van Amerika	0,9	1,0	1,1	1,1	1,1	1,0
Zuid-Afrika	0,1	0,1	0,3	0,2	0,3	0,3
Totaal	12,4	13,0	15,1	16,0	18,6	19,0

Bron: Centraal Register Vreemdelingen, bewerking CBS.

tussen aantallen volgmigranten en aantallen arbeidsmigranten per geboortelandcategorie in *staat 3* het aantal gezinsherenigers en gezinsvormers in de periode 1996–2001 gerelateerd aan het aantal arbeidsmigranten in de jaren 1995–2000. Het aantal meemigrerende gezinsleden in een bepaald jaar is uiteraard gerelateerd aan het aantal arbeidsmigranten in hetzelfde jaar. Voor het totaal van alle landen geldt dat per arbeidsmigrant gemiddeld bijna één volgmigrant naar Nederland komt. Tussen de landen bestaan echter grote verschillen in deze verhouding. Zo is de volgmigratie uit de EU- en EFTA-landen (IJsland, Liechtenstein, Noorwegen en Zwitserland) met één volgmigrant per drie arbeidsmigranten naar verhouding laag. Daarentegen komen uit Turkije en Marokko per arbeidsmigrant gemiddeld drie volgmigranten. Hierbij moet worden opgemerkt dat de hier berekende volgmigratie van Turken en Marokkanen betrekking heeft op een periode waarin de arbeidsmigratie uit deze twee landen nog slechts van betrekkelijk geringe betekenis was.

Staat 3
Volgmigranten van arbeidsmigranten, naar geboorteland

Geboorteland	Arbeidsmigranten 1995–2000	Gemiddeld aantal volg- migranten per arbeids- migrant
<i>x 1 000</i>		
EU- en EFTA-landen ¹⁾	54,8	0,4
w.o.:		
Duitsland	9,4	0,3
Frankrijk	4,9	0,5
Verenigd Koninkrijk	16,0	0,4
Turkije en Marokko	2,3	2,9
Niet-Europese OESO-landen ²⁾	11,2	1,1
Overige landen	16,5	1,7
w.o.:		
China	1,0	1,6
Polen	1,6	0,9
Voormalige Sovjet-Unie	1,4	1,4
Totaal alle landen	84,8	0,9

¹⁾ EFTA-landen: IJsland, Liechtenstein, Noorwegen, Zwitserland.

²⁾ Australië, Canada, Japan, Nieuw-Zeeland, Verenigde Staten van Amerika.

Bron: Centraal Register Vreemdelingen, bewerking CBS.

Literatuur

CBS, 1968, Statistiek van de buitenlandse migratie 1965–1966. Staatsuitgeverij, Den Haag.

Lucassen, J. en R. Penninx, 1999, Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550–1993. Het Spinhuis, Amsterdam.

Nicolaas, H. en A.H. Sprangers, 2000, De nieuwe gastarbeider: manager uit de VS of informaticus uit India. Maandstatistiek van de Bevolking, september 2000, blz. 9–12. CBS, Voorburg/Heerlen.

Het Centraal Register Vreemdelingen als bron voor ramingen naar migratiemotief

Het Centraal Register Vreemdelingen (CRV) is een registratie met gegevens over alle in Nederland wonende niet-Nederlanders. De in het CRV geregistreerde gegevens zijn op hun beurt ontleend aan registraties van de Vreemdelingenpolitie en de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) van het ministerie van Justitie. In het CRV worden onder meer gegevens over het migratiemotief geregistreerd. Met behulp van aan de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) gekoppelde gegevens uit het CRV worden gegevens afgeleid over arbeidsmigranten en andere migratiecategorieën, zoals asielmigranten, gezinsherenigers en gezinsvormers.

Koppeling met de GBA vindt onder meer plaats om alleen die personen mee te nemen die zijn ingeschreven in de GBA. Niet iedereen die in het CRV staat geregistreerd, is immers ingeschreven in de GBA. Iemand wordt namelijk pas als immigrant beschouwd bij een voorgenomen verblijfsduur van ten minste vier maanden in het halfjaar na vestiging in Nederland. Hierdoor zijn er niet-Nederlanders die *wel* in het CRV zijn opgenomen, maar voor een zodanig korte periode naar Nederland komen dat ze zich *niet* hoeven in te schrijven in de GBA.

Daarnaast vindt koppeling met de GBA plaats om het jaar van vestiging in Nederland te kunnen bepalen. De informatie over het vestigingsjaar is vervolgens gebruikt om in sommige gevallen het migratiemotief zoals geregistreerd in het CRV aan te passen. Zo kan het voorkomen dat iemand in het CRV is geregistreerd als gezinshereniger, terwijl uit de GBA blijkt dat zijn of haar partner tegelijkertijd (in hetzelfde jaar) is geïmmigreerd. In dat geval wordt deze persoon beschouwd als meemigrerend gezinslid.

De gegevens uit het CRV voor de jaren 1998 tot en met 2002 zijn gecombineerd met aanvullende informatie die is ontleend aan de Structuurtellingen van het CBS over dezelfde periode. De Structuurtelling is gebaseerd op de GBA en geeft een gedetailleerd overzicht van de samenstelling van de bevolking van Nederland. De gegevens uit de GBA maken het mogelijk gegevens over een bepaalde persoon te combineren met gegevens over diens gezinsleden. Op deze wijze wordt bijvoorbeeld inzicht verkregen in de gezinshereniging van arbeidsmigranten.

Sterfte aan dementie

Anouschka van der Meulen en Ingeborg Keij-Deerenberg

Naarmate mensen steeds ouder worden, treedt dementie steeds veelvuldiger op. Van de vrouwen in de leeftijdsgroep vanaf 90 jaar heeft ruim een kwart een vorm van dementie als primaire of secundaire doodsoorzaak. Bij mannen is het aandeel in deze leeftijdscategorie bijna één op de zes. Mensen met dementie hebben relatief vaak ziekten aan de ademhalingsorganen, die naast dementie dan ook dikwijls als primaire of secundaire doodsoorzaak voorkomen. Omdat dementie vaker als secundaire dan als primaire doodsoorzaak wordt gecodeerd, geeft de doodsoorzakenstatistiek in Statline geen volledig beeld van het aandeel van de overledenen dat aan dementie leed.

1. Inleiding

Met het ouder worden van de bevolking neemt ook de prevalentie van specifieke ouderdomsziekten steeds meer toe. Een van deze ouderdomsziekten is dementie. Bij dementie is sprake van een syndroom, een complex van symptomen waaraan verschillende oorzaken ten grondslag kunnen liggen (Gezondheidsraad, 1988). Een aantal van deze symptomen komt altijd voor bij dementie: geheugenverlies, verlies van oriëntatievermogen, moeilijkheden met denken en verandering van gedrag. De belangrijkste vormen van dementie zijn de ziekte van Alzheimer en de multi-infarctdementie, ofwel vasculaire dementie. Er zijn echter steeds meer aanwijzingen dat het onderscheid tussen de ziekte van Alzheimer en vasculaire dementie minder absoluut is dan werd verondersteld (Pijnenburg, 2002).

Dementie is een ziekte die vooral zeer oude mensen treft. Van de 65-jarigen lijdt bijna één procent eraan. Dit percentage loopt op tot ruim 40 bij mensen van 90 jaar en ouder (Gezondheidsraad, 2002). Volgens de stichting Alzheimer Nederland (www.Alzheimer-ned.nl) telt ons land ongeveer 250 duizend mensen met dementie. Vanwege de vergrijzing zullen dit er over tien jaar naar verwachting 300 duizend zijn. De Internationale Stichting Alzheimer Onderzoek meldt echter andere cijfers (www.Alzheimer.nl). Volgens deze stichting lijden momenteel naar schatting 180 duizend Nederlanders aan een vorm van dementie, waarvan 130 duizend aan de ziekte van Alzheimer. Uit de huisartsen- en zorgregistraties blijkt dat er ruim 81 duizend Nederlanders lijden aan dementie en uit het ERGO-onderzoek van het Erasmus MC, ten slotte, blijkt het om 203 duizend Nederlanders te gaan (www.rivm.nl). De verschillen geven al aan dat er nog grote onduidelijkheid bestaat over het aantal mensen dat in Nederland aan dementie lijdt.

Hoewel het dementiesyndroom niet direct tot sterfte leidt, is in verscheidene onderzoeken aangetoond dat de gemiddelde levensverwachting van dementiepatiënten korter is dan die van gezonde mensen (De Rijk, 1993). In dezelfde onderzoeken wordt vermeld dat in veel gevallen dementerenden overlijden aan een andere (complicerende) ziekte die als primaire doodsoorzaak wordt gecodeerd. Het is niet duidelijk waarom dementerenden gevoeliger zijn voor andere ziekten. Verondersteld wordt dat omgevingsfactoren, zoals onbedoelde veronachtzaming door naasten en hulpverleners, en biologische factoren, zoals beïnvloeding van het immuunsysteem, hierbij een rol spelen.

In dit artikel wordt gekeken naar dementie als oorzaak van overlijden. Dementie kan als primaire, maar ook als secundaire doodsoorzaak voorkomen. Beide situaties worden in dit artikel belicht. Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van het doodsoorzakenbestand van 2001. Omdat dementie vaker als secundaire dan als primaire doodsoorzaak wordt gecodeerd, geeft de doodsoorza-

kenstatistiek in Statline geen volledig beeld van het aandeel van de overledenen dat leed aan dementie. Om deze reden wordt in dit artikel niet alleen ingegaan op de overlijdensgevallen waarin een vorm van dementie als primaire oorzaak is vermeld, maar ook op de gevallen waarin dementie als secundaire oorzaak is vermeld.

2. Oorzaken van dementie

Er zijn tientallen oorzaken bekend van het dementiesyndroom. De meest voorkomende zijn degeneratieve hersenaandoeningen, waaronder de ziekte van Alzheimer en de ziekte van Parkinson (verantwoordelijk voor circa 55 procent van de gevallen) en vasculaire aandoeningen (circa 20 procent; De Rijk, 1993). Andere mogelijke oorzaken zijn intoxicaties (door medicijnen, alcohol, chemicaliën), tumoren, infecties (HIV, Creutzfeldt-Jacob), stofwisselingsstoornissen en genetische factoren (syndroom van Down). Laatstgenoemde oorzaken spelen bij ouderen een getalsmatig ondergeschikte rol.

Het overlijden is meestal het gevolg van andere oorzaken, zoals longontsteking, cachexie (lichamelijke uitering door ziekte of ondervoeding) en decubitus (doorligging) die gepaard gaat met infectie (www.dementie.be). Ook overlijden patiënten vaak aan hart- en vaatziekten of aan longontsteking.

Primaire en secundaire doodsoorzaken

Bij doodsoorzaken wordt onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire doodsoorzaken. Onder de primaire doodsoorzaak wordt verstaan de ziekte of de gebeurtenis waarmee het proces van gebeurtenissen die tot de dood leidde, in gang is gezet. De gevolgen of complicaties hiervan worden als secundaire doodsoorzaak beschouwd, evenals andere ziekten die tijdens het overlijden aanwezig waren en soms tot de dood hebben bijgedragen. Bij het CBS wordt de doodsoorzaak gecodeerd volgens de richtlijnen van de World Health Organization (WHO, 1992). Per geval worden naast één primaire doodsoorzaak ten hoogste drie secundaire doodsoorzaken toegekend. Het CBS publiceert op Statline alleen de primaire doodsoorzaak.

3. Dementie in de periode 1996–2001

Het is in het geval van doodsoorzaken helaas niet goed mogelijk om lange, consistente tijdreeksen te presenteren. Dit is voornamelijk een gevolg van het feit dat de codelijst met doodsoorzaken gemiddeld eens in de tien jaar door de WHO wordt aangepast aan nieuwe medische inzichten en een veranderend tijdbeeld. De meest recente reeks beschrijft de periode van 1996 tot en met 2001. In deze periode is het aantal overlijdensgevallen waarbij dementie (alle typen) als één van de oorzaken is ingevuld, toegenomen van bijna 14 duizend tot ruim 16 duizend. Het aandeel van de overlijdensgevallen met dementie in het totaal aantal overledenen is hiermee toegenomen van 10,0 naar 11,5 procent (staat 1). Voor een deel kan deze toename worden toegeschreven aan de vergrijzing, waardoor het aandeel van ouderen onder alle overledenen toeneemt. Zo is het aandeel 90-plussers toegenomen van 11,7 naar 13,1 procent. De vergrijzing verklaart echter niet de vol-

Staat 1
Overledenen waarbij dementie een primaire of secundaire doodsoorzaak is, 1996–2001

	Totaal aantal overledenen	waaronder met dementie	Aandeel dementerenden van het totaal	Aandeel 90-plussers van het totaal	Aandeel dementerenden van het totaal aantal 90-plussers
	<i>absoluut</i>		<i>%</i>		
1996	137 561	13 741	10,0	11,7	21,1
1997	135 783	14 036	10,3	12,1	21,5
1998	137 482	14 580	10,6	12,5	22,0
1999	140 487	16 092	11,5	12,9	22,9
2000	140 527	16 212	11,5	12,7	23,7
2001	140 377	16 155	11,5	13,1	23,1

ledige stijging van het aantal dementiegevallen. Binnen de groep 90-plussers die zijn overleden, wordt ook een toename van het aantal dementiegevallen gevonden: hun aandeel stijgt van 21,1 naar 23,1 procent. Voor overledenen ouder dan 80 jaar wordt vrijwel dezelfde toename gevonden. Er vindt dus, afgezien van de vergrijzing, ook per leeftijdsgroep een toename plaats van het aantal personen dat aan dementie overlijdt.

4. Overlijden met dementie

Dementie kan in drie vormen als primaire doodsoorzaak voorkomen. De eerste vorm is de vasculaire dementie, die het gevolg is van herseninfarct op basis van vaatlijden, inclusief hersenvaatlijden ten gevolge van hoge bloeddruk. De infarcten zijn hierbij doorgaans klein, maar cumulatief in hun effect (WHO, 1992). De tweede vorm is dementie ten gevolge van de ziekte van Alzheimer. De derde vorm is de niet-gespecificeerde dementie, een soort restgroep. Het is niet onwaarschijnlijk dat door een arts soms kortweg 'dementie' op de overlijdensverklaring wordt ingevuld, terwijl het gespecificeerd zou moeten worden als vasculaire dementie of de ziekte van Alzheimer. Deze gevallen komen dan ten onrechte in de groep van 'niet-gespecificeerde dementie' terecht. Ten slotte is er nog een vierde vorm van dementie, namelijk dementie ten gevolge van elders geclassificeerde ziekten. Dit is bijvoorbeeld dementie ten gevolge van de ziekte van Parkinson of de ziekte van Huntington. Deze vorm van dementie wordt nooit als primaire doodsoorzaak gecodeerd, maar altijd als secundaire oorzaak bij de betreffende ziekte.

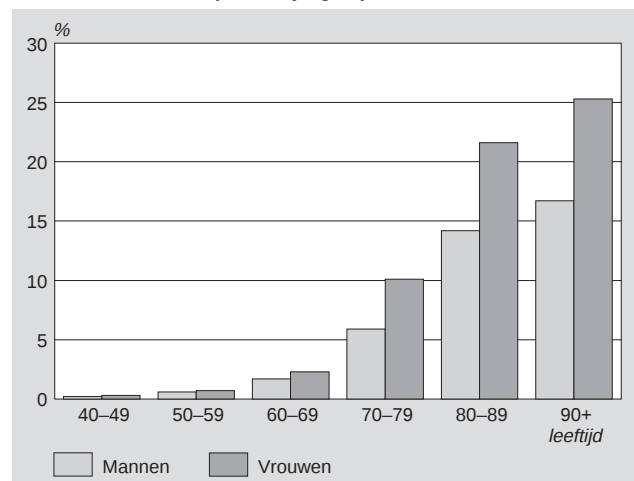
In 2001 zijn in totaal 16 155 personen overleden die een vorm van dementie als primaire of als één van de secundaire doodsoorzaken hadden, ruim 11 procent van het totaal aantal overledenen. In *grafiek 1* is per leeftijdscategorie het aandeel van de sterfgevallen

met dementie in het totaal aantal overledenen weergegeven. Zo als verwacht stijgt het percentage sterfgevallen met dementie duidelijk met de leeftijd. Bij vrouwen die bij hun overlijden in de tachtig zijn, lijdt ruim één op de vijf aan een vorm van dementie. Bij vrouwen boven de 90 bedraagt dit aandeel zelfs een kwart. De afvlakking die vanaf 90 jaar te zien is, blijkt in alle onderzoeksjaren vanaf 1996 aanwezig te zijn. Voor deze verminderde stijging van het aandeel dementerenden in het totaal aantal overledenen op hogere leeftijden is geen verklaring gevonden. Tevens liggen de percentages bij de vrouwen in alle leeftijdscategorieën hoger dan bij de mannen. Vanaf 80 jaar is het aandeel bij de vrouwen zelfs meer dan 7 procentpunten hoger dan bij de mannen.

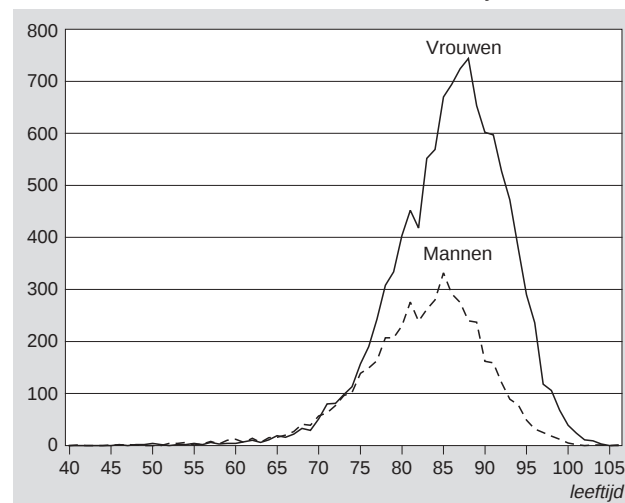
De gemiddelde leeftijd waarop personen met een vorm van dementie als primaire of secundaire doodsoorzaak overlijden, is 82,5 jaar bij de mannen en 85,9 jaar bij de vrouwen. Deze leeftijden liggen aanzienlijk hoger dan de gemiddelde leeftijd bij overlijden voor alle doodsoorzaken tezamen (resp. 71,5 en 77,9 jaar voor mannen en vrouwen). Dit is niet in tegenspraak met de in de inleiding vermelde onderzoeken waarin werd geconcludeerd dat de gemiddelde levensverwachting van personen met een vorm van dementie korter is dan die van gezonde personen. Dementie manifesteert zich namelijk meestal pas op hoge leeftijd, en de betreffende patiënten hebben vanaf dat moment een hogere sterftekans dan hun leeftijdgenoten zonder dementie. De mediane levensverwachting, vanaf het moment waarop de diagnose 'dementie' is gesteld, ligt naar schatting tussen 3 en ruim 9 jaar (Gezondheidsraad, 2002). De leeftijd bij overlijden aan dementie liep in 2001 uiteen van 41 jaar tot 106 jaar (*grafiek 2*).

Tot de leeftijd van 70 jaar overlijden meer mannen dan vrouwen aan dementie. Na deze leeftijd stijgt het aantal vrouwen dat aan dementie overlijdt veel sneller dan het aantal mannen. Hetzelfde patroon doet zich ook voor bij de afzonderlijke vormen van dementie.

1. Aantal overledenen met dementie als percentage van het totaal aantal overledenen per leeftijdsgroep, 2001

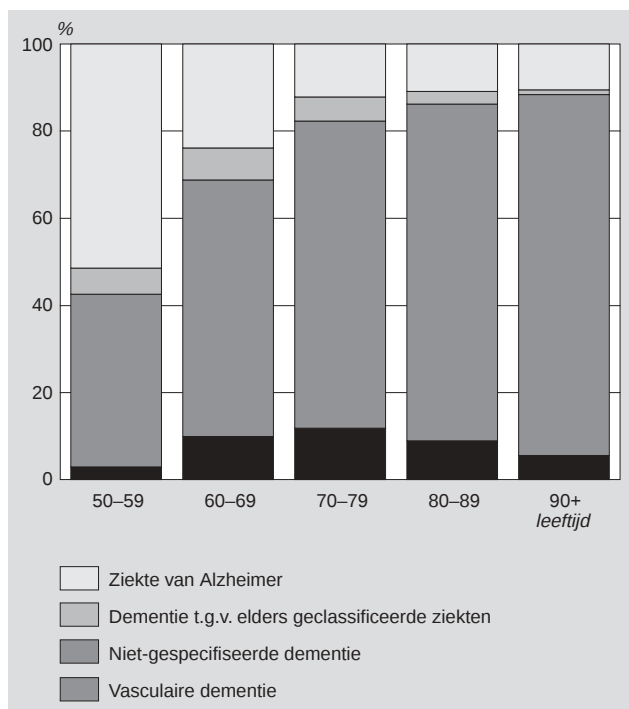

2. Totaal aantal overledenen met dementie naar leeftijd, 2001

Zoals gezegd kan er bij de personen die bij hun overlijden een vorm van dementie hebben, onderscheid worden gemaakt tussen vier verschillende soorten dementie. Per leeftijdscategorie is de verdeling over deze soorten verschillend (*grafiek 3*). Bij vijftigers valt vooral het hoge aandeel van Alzheimerdementie in het totaal aantal sterfgevallen met dementie op (ruim de helft). Dit aandeel neemt op de hogere leeftijden duidelijk af. Het aandeel van de groep niet-gespecificeerde dementie neemt daarentegen juist toe met de leeftijd. De indruk bestaat dat het op lagere leeftijden vaker bekend is welke vorm van dementie de persoon heeft, of dat het belangrijker wordt geacht om op de overlijdensverklaring de vorm van dementie te specificeren. Tot de leeftijd van 60 jaar wordt in 60 procent van de gevallen de vorm van dementie vermeld. Boven de 70 jaar wordt dit nog maar in minder dan 30 procent van de gevallen gedaan.

3. Overledenen met dementie naar vorm van dementie per leeftijdsgroep, 2001

5. Dementie en de combinatie met andere doodsoorzaken

5.1 Dementie als primaire doodsoorzaak

In 2001 is bij 478 overledenen door de arts vasculaire dementie als primaire doodsoorzaak opgegeven, en bij 739 overledenen de ziekte van Alzheimer. Bij 4 610 overledenen is niet-gespecificeerde dementie gemeld. Zowel van deze laatste groep overledenen als bij de ziekte van Alzheimer is driekwart vrouw (*staat 2*). Bij vasculaire dementie is het aandeel vrouwen met drie op de vijf iets lager. Uit eerdere analyses is al bekend dat dementie vaker bij vrouwen optreedt dan bij mannen, in het bijzonder bij personen

Staat 2
Aantal overledenen met een vorm van dementie als primaire doodsoorzaak, 2001

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Vasculaire dementie	182	296	478
Ziekte van Alzheimer	180	559	739
Niet-gespecificeerde dementie	1 072	3 538	4 610
Totaal	1 434	4 393	5 827

boven de 80 jaar. Het is echter niet duidelijk of dit komt door biologische verschillen, door een langere levensduur, door verschillen in overlevingsduur na de diagnose of door verschillen in gedrag of in blootstelling aan andere factoren (Gezondheidsraad, 2002).

Gezien het grote aantal in de groep 'niet-gespecificeerde dementie' lijkt de veronderstelling dat dit als restgroep wordt gebruikt aannemelijk. Het is dus goed mogelijk dat de groepen 'vasculaire dementie' en 'Alzheimerdementie' in werkelijkheid groter zijn. De lijst die wordt gebruikt voor het coderen van de doodsoorzaken maakt wel onderscheid tussen deze verschillende soorten dementie, maar zoals gezegd is het twijfelachtig of de arts die de verklaring invult dit onderscheid ook maakt. Voor het stellen van de diagnose 'vasculaire dementie' of 'Alzheimerdementie' is speciaal onderzoek vereist en dit zal niet in alle gevallen worden uitgevoerd. De arts is hierdoor niet altijd op de hoogte van de vorm van dementie. Conclusies voor de afzonderlijke soorten dementie zijn dan ook moeilijk te trekken. Om deze reden worden de verschillende soorten dementie in de analyse samengevoegd en worden ze hieronder als één geheel behandeld.

In een deel van de gevallen worden naast de primaire doodsoorzaak ook een of meerdere secundaire doodsoorzaken vermeld. Bij ruim 55 procent is dit niet het geval (*staat 3*). Volgens de overlijdensverklaring zijn deze personen dus uitsluitend aan dementie overleden. Bij de overige 45 procent zijn de meest frequente secundaire oorzaken ziekten van de ademhalingsorganen, die voorkomen bij bijna 16 procent van alle sterfgevallen aan dementie. Longontsteking neemt hiervan meer dan de helft voor haar rekening. De groep met ziekten van huid en onderhuids bindweefsel (5,1 procent) omvat voornamelijk gevallen van decubitus. De in de staat genoemde secundaire doodsoorzaken, inclusief de gevallen zonder secundaire doodsoorzaken, beschrijven in totaal bijna 96 procent van alle doodsoorzaken bij primair overlijden aan dementie. Daarnaast is er een restgroep van ruim 4 procent met overige, hier niet nader genoemde doodsoorzaken.

Staat 3
Belangrijkste secundaire doodsoorzaken bij primaire doodsoorzaak dementie

	%
Geen secundaire doodsoorzaken	55,7
Ziekten van de ademhalingsorganen	15,8
Ziekten van hart en vaatstelsel	6,0
Endocriene, voedings-, stofwisselingsziekten	6,0
Ziekten van huid en onderhuids bindweefsel	5,1
Ziekten urinewegen en geslachtsorganen	2,6
Nieuwvormingen	1,6
Ziekten van spieren, beenderen en bindweefsel	1,6
Ziekten van zenuwstelsel en zintuigen	1,3
Overige doodsoorzaken	4,3

5.2 Dementie als secundaire doodsoorzaak

Dementie kan ook als secundaire doodsoorzaak worden beschouwd waarbij een andere, wellicht eerder aanwezige of dominerende ziekte, als primaire oorzaak wordt aangemerkt. De arts die na overlijden van de persoon de overlijdensverklaring invult, bepaalt welke ziekte als primaire doodsoorzaak wordt vermeld. Bij de codering van de doodsoorzaken door het CBS wordt wel gekeken naar de plausibiliteit van de volgorde van de oorzaken, maar de volgorde die de arts heeft genoteerd wordt gewoonlijk overgenomen. Het is de vraag of alle artsen hierbij dezelfde maatstaven hanteren. Ook is het mogelijk dat de overlijdensverklaring wordt ingevuld door een arts die niet bekend is met het ziektebeeld van de betreffende patiënt, en daardoor zonder achtergrondkennis keuzes moet maken in de vermelding van primaire en secundaire oorzaken van overlijden.

De resultaten die in deze paragraaf worden gepresenteerd zijn gebaseerd op alle gevallen waarin dementie als secundaire doodsoorzaak is ingevuld, ongeacht of het de eerste, tweede of derde secundaire oorzaak is. In al deze gevallen is alleen gekeken naar

de bijbehorende primaire doodsoorzaak en niet naar eventuele andere secundaire oorzaken.

In *staat 4* staan de aantallen overledenen vermeld die een vorm van dementie als secundaire doodsoorzaak hebben. Evenals het geval is bij dementie als primaire oorzaak wordt de niet-gespecificeerde dementie veruit het meest als secundaire oorzaak van overlijden genoteerd. De kleinste groep is dementie ten gevolge van andere ziekten. Alle genoemde vormen van dementie als secundaire oorzaken van overlijden komen meer voor bij vrouwen dan bij mannen. Alleen bij dementie ten gevolge van andere ziekten is de verdeling tussen mannen en vrouwen nagenoeg gelijk. Bij de overige groepen varieert het aandeel vrouwen van 56 procent bij vasculaire dementie tot 72 procent bij dementie ten gevolge van de ziekte van Alzheimer.

Staat 4
Aantal overledenen met een vorm van dementie als secundaire doodsoorzaak, 2001

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Vasculaire dementie	397	505	902
Ziekte van Alzheimer	410	716	1 126
Dementie ten gevolge van elders geclassificeerde ziekten	236	246	482
Niet-gespecificeerde dementie	2 453	5 365	7 818
Totaal	3 496	6 832	10 328

De vormen van dementie die ook als primaire doodsoorzaak kunnen voorkomen, worden vaker als secundaire oorzaak vermeld dan als primaire oorzaak. Vasculaire dementie komt bijvoorbeeld twee keer zo vaak voor als secundaire dan als primaire doodsoorzaak (staten 2 en 4). De conclusie zou dus kunnen worden getrokken dat mensen die bij hun overlijden dementie hebben meestal overlijden aan een andere oorzaak dan aan de betreffende vorm van dementie. Hierbij moet wel de eerder in deze paragraaf vermelde opmerking over de keuze die de arts maakt bij het invullen van de overlijdensverklaring in gedachten worden gehouden.

Staat 5 laat de procentuele verdeling zien van primaire doodsoorzaken bij dementie als één van de secundaire oorzaken van overlijden. De verdeling wordt zowel voor alle overledenen met een vorm van dementie getoond als voor personen ouder dan 80 jaar die bij hun overlijden een vorm van dementie hebben. Ter vergelijking is tevens de procentuele verdeling van de doodsoorzaken

van overledenen van 80 jaar en ouder zonder dementie (ruim 51 duizend gevallen) vermeld.

Personen met een vorm van dementie als secundaire doodsoorzaak komen relatief vaak primair te overlijden aan ziekten van de ademhalingsorganen, met name longontsteking. Bij personen met dementie overlijdt een op de vijf door longontsteking, terwijl dit bij 80-plussers zonder dementie bij een op de twintig voorkomt. Ziekten van het hart- en vaatstelsel komen relatief iets minder vaak voor bij personen met dementie. Hierbij is echter wel het aantal gevallen van hersenvaatletsels bij mensen met dementie hoger dan bij mensen zonder dementie. Dit is niet verwonderlijk, aangezien één vorm van dementie, vasculaire dementie, per definitie het gevolg is van vaatlijden in de hersenen. Binnen deze groep is het aandeel hersenvaatletsels in de overlijdensoorzaken maar liefst 28 procent, en het totaal aan hart- en vaatziekten ruim 50 procent. Ook mensen met niet-gespecificeerde dementie sterven echter relatief vaak aan hersenvaatletsels. Voor de totale groep dementiegevallen betreffen ziekten van de ademhalingsorganen en hart- en vaatziekten tezamen bijna twee op de drie doodsoorzaken. Naast deze twee groepen van ziekten komen ook ziekten van de spijsverteringsorganen en ziekten van urinewegen en geslachtsorganen relatief vaak voor als doodsoorzaak bij dementiërenden.

De ziekten van zenuwstelsel en zintuigen komen voornamelijk voor bij dementie ten gevolge van elders geclassificeerde ziekten. Het gaat hier met name om de ziekte van Parkinson, die binnen de groep ziekten van zenuwstelsel en zintuigen het leeuwendeel voor haar rekening neemt. Binnen deze hoofdgroep komen ook enkele gevallen van de ziekte van Pick, de ziekte van Huntington en epilepsie voor. Echter niet in alle gevallen worden deze ziekten ook als primaire oorzaak van overlijden vastgesteld. Bij de overledenen met een andere primaire oorzaak komt in meer dan 90 procent van de gevallen van dementie ten gevolge van elders geclassificeerde ziekten de combinatie met de ziekte van Parkinson voor. De ziekte van Parkinson is hier dan als één van de secundaire doodsoorzaken genoteerd.

De groep 'aangeboren afwijkingen' wordt bij overledenen met dementie jonger dan 80 jaar voor een groot deel bepaald door het syndroom van Down. Al deze gevallen van het syndroom van Down komen voor in combinatie met de ziekte van Alzheimer. Uit eerder onderzoek is al gebleken dat de kans op Alzheimerdementie groter is bij personen met het syndroom van Down (Gezondheidsraad, 2002). Het syndroom van Down vormt voor alle leeftijden tezamen 5 procent van de primaire doodsoorzaken bij

Staat 5
Primaire doodsoorzaken bij overledenen met dementie als één van de secundaire oorzaken in vergelijking met de doodsoorzaken van 80-plussers zonder dementie, 2001

	Alle leeftijden dementie	80-plussers mèt dementie	80-plussers zonder dementie
	%		
Infectieuze en parasitaire ziekten	2,2	2,0	0,9
Nieuwvormingen	8,1	7,9	19,7
Endocriene, voedings-, stofwisselingsziekten	5,7	5,8	4,2
Psychische stoornissen	0,1	0,1	0,2
Ziekten van zenuwstelsel en zintuigen	3,7	2,6	1,3
w.o. Ziekte van Parkinson	2,6	2,0	0,7
Ziekten van hart en vaatstelsel	37,1	38,2	42,6
w.o. Acuut hartinfarct	5,8	5,8	8,8
Hersenvaatletsels (CVA)	15,2	15,1	11,3
Ziekten van de ademhalingsorganen	25,6	25,5	11,1
w.o. Longontsteking (pneumonie)	19,9	20,1	5,2
Chron.aandoeningen onderste luchtwegen (CARA)	4,5	4,3	5,1
Ziekten van de spijsverteringsorganen	6,1	6,3	4,3
Ziekten van huid en onderhuids bindweefsel	0,8	0,9	0,5
Ziekten van spieren, beenderen en bindweefsel	0,5	0,5	0,9
Ziekten van urinewegen en geslachtsorganen	6,0	6,3	2,8
Aangeboren afwijkingen	0,5	0,0	0,0
w.o. Syndroom van Down	0,4	0,0	0,0
Symptomen, onvolledig omschreven ziektebeelden	0,9	0,9	7,8
Overige doodsoorzaken (incl. niet-natuurlijke doodsoorzaken)	2,6	2,9	3,5
Totaal (abs.=100%)	10 328	7 970	51 466

de ziekte van Alzheimer. Deze primaire doodsoorzaak komt, in vergelijking met de doodsoorzaken van niet dementerenden en ook in vergelijking met de andere vormen van dementie, relatief vaak voor bij de ziekte van Alzheimer.

Literatuur

Pijnenburg, Y.A.L., E.S.C. Korf en Ph. Scheltens, 2002, Diagnostiek van dementie. Medisch Contact (57) 25, 21 juni 2002, blz. 974 –976.

Gezondheidsraad, 1988, Psychogeriatrische ziektebeelden. Gezondheidsraad, Den Haag.

Gezondheidsraad, 2002, Dementie: Advies van een commissie van de Gezondheidsraad. Gezondheidsraad, Den Haag.

Rijk, C. de, 1993, Psychische stoornissen: dementie. In: Volksgezondheid Toekomst Verkenning. RIVM, Bilthoven.

WHO, 1992, International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems. Tenth Revision. World Health Organization, Genève.

Websites:

www.Alzheimer.nl
www.Alzheimer-ned.nl
www.rivm.nl
www.dementie.be
www.Gezondheidsraad.nl

Medische beslissingen rond het levenseinde in 2001

Dirk Koper, Ingeborg Keij-Deerenberg en Willem van den Berg

Het CBS heeft in 2001, in samenwerking met de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Vrije Universiteit van Amsterdam, een onderzoek uitgevoerd naar medische beslissingen rond het levenseinde. Soortgelijke onderzoeken vonden eerder plaats in 1990 en 1995. Bij 43 procent van de personen die in 2001 zijn overleden, is een medische beslissing rond het levenseinde genomen. In de meeste gevallen ging het hierbij om het niet instellen of staken van een behandeling, of om pijnbestrijding. Bij 3,3 procent van alle sterfgevallen is een middel toegediend met als doel het levenseinde te bespoedigen. Het grootste deel hiervan (2,5 procent van alle sterfgevallen) kan worden beschouwd als euthanasie, dat wil zeggen dat het middel is toegediend door een ander dan de betrokkene op diens verzoek. In 1995 was dit 2,2 procent en in 1990 1,7 procent.

Inleiding

Op verzoek van de ministers van Justitie en Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft het CBS in 2001 voor de derde keer een onderzoek gedaan naar het medisch handelen rond het levenseinde (Sterfgevallenonderzoek 2001). Soortgelijke onderzoeken zijn in 1990 en 1995 uitgevoerd. Evenals het onderzoek van 1995 is het sterfgevallenonderzoek 2001 een onderdeel van het evaluatieonderzoek van de meldingsprocedure euthanasie.

Het doel van het Sterfgevallenonderzoek 2001 is inzicht te verschaffen in de aard en omvang van de verschillende situaties waarin artsen beslissingen nemen over het levenseinde van de patiënt. Het kan daarbij gaan om het niet instellen of staken van een behandeling, maar ook om handelwijzen die anderszins het levenseinde kunnen bespoedigen. Het Sterfgevallenonderzoek 2001 heeft ook tot doel de veranderingen te bepalen van de aard en omvang van de medische beslissingen rond het levenseinde ten opzichte van 1990 en 1995. Om de onderzoeksresultaten van het Sterfgevallenonderzoek 2001 goed te kunnen vergelijken met de uitkomsten van voorgaande onderzoeken, zijn de vragenlijsten en de opzet van het onderzoek zoveel mogelijk gelijk gehouden aan die van voorgaande onderzoeken. Alle drie sterfgevallenonderzoeken zijn gebaseerd op een steekproef uit de doodsoorzaakverklaringen van de overleden personen in de periode augustus tot en met november.

Medische beslissingen

Van alle medische beslissingen rond het levenseinde gaat het slechts in een beperkt aantal gevallen om euthanasie. Het staken van een behandeling en pijnbestrijding worden niet als euthanasie beschouwd. Van euthanasie is alleen sprake als er een middel is toegediend door een ander dan de patiënt met het doel het levenseinde te bespoedigen op uitdrukkelijk verzoek van de be-

trokkene. Als een middel door de arts is verstrekt, maar door de patiënt zelf is toegediend, is geen sprake van euthanasie maar van hulp bij zelfdoding. Verder is geen sprake van euthanasie als er geen uitdrukkelijk verzoek is. Dit laatste doet zich vooral voor als geen overleg met de patiënt mogelijk is omdat hij of zij buiten bewustzijn is. In een dergelijk geval is er vrijwel altijd overleg met de naaste familie. Betreft het een zeer jong kind, dan wordt overleg gevoerd met de ouders.

In de vragenlijst van het Sterfgevallenonderzoek zijn de begrippen euthanasie, hulp bij zelfdoding en levensbeëindiging zonder uitdrukkelijk verzoek vermeden. Informatie hierover is afgeleid uit antwoorden op vragen over medische handelwijzen (zoals het staken van een behandeling, pijnbestrijding of het toedienen van een middel), over de intentie (werd er rekening gehouden met de waarschijnlijkheid van een bespoediging van het levenseinde of was dit het uitdrukkelijke doel van de handelwijze?) en over de besluitvorming (was er een uitdrukkelijk verzoek?).

In de vragenlijst zijn vier medische handelwijzen rond het levenseinde onderscheiden:

- het niet instellen van een behandeling;
- het staken van een behandeling;
- het intensiveren van de pijn- en/of symptoombestrijding;
- het voorschrijven, verstrekken of toedienen van een middel.

Indien er sprake is van meerdere handelwijzen dan is uitgegaan van de meest ingrijpende handelwijze. Dit is de laatst genoemde handelwijze.

Daarnaast is ook gevraagd naar de intentie van de handelwijze.

Er is gevraagd naar drie intenties:

- is er rekening gehouden met de waarschijnlijkheid of zekerheid dat deze handelwijze het levenseinde van de patiënt zou bespoedigen?
- was het bespoedigen van het levenseinde mede het doel van deze handelwijze?
- is tot deze handelwijze besloten met het uitdrukkelijk doel het levenseinde te bespoedigen?

De combinaties van handelwijzen en intenties leiden uiteindelijk tot zeven verschillende medische beslissingen rond het levenseinde. Deze zeven beslissingen zijn in *staat 1* weergegeven.

Handelwijze

In 2001 was bij 43 procent van alle sterfgevallen sprake van een medische beslissing rond het levenseinde (*staat 2*). Als alleen wordt gekeken naar de handelwijzen (en dus niet naar de intentie) blijkt dat in 20 procent van alle sterfgevallen sprake is van het niet instellen of staken van een behandeling (beslissingen 1, 2, 5 en 6). Hierbij gaat het alleen om de gevallen waarin dit de meest ingrijpende handelwijze is en dus niet over de gevallen waarin naast het staken van de behandeling sprake is van bijvoorbeeld pijnbestrijding of het toedienen van een middel. In eveneens 20 procent

Staat 1
Medische beslissingen rond het levenseinde per laatstgenoemde medische beslissing

Handelwijze	Intentie van de handelwijze		
	rekening houdend met	mede doel	uitdrukkelijk doel
a. Niet instellen van een behandeling	beslissing 1		beslissing 5
b. Staken van een behandeling	beslissing 2		beslissing 6
c. Intensiveren van pijn- en/of symptoombestrijding	beslissing 3	beslissing 4	
d. Voorschrijven, verstrekken of toedienen van een middel			beslissing 7

Staat 2
Sterfgevallen naar medische beslissing rond het levenseinde, 1990, 1995 en 2001

	Beslissing ¹⁾	1990	1995	2001	1990	1995	2001
		<i>absoluut</i>			<i>%</i>		
Totaal aantal sterfgevallen		128 824	135 675	140 377	100	100	100
Sterfgevallen zonder MBL-handelwijzen		78 513	78 689	79 354	60,9	58,0	56,5
Sterfgevallen met MBL-handelwijzen		50 311	56 986	61 024	39,1	42,0	43,5
waarvan							
Niet instellen en/of staken van een behandeling, rekening houdend met de waarschijnlijkheid dat het levenseinde is bespoedigd	1 en 2	11 956	9 404	10 610	9,3	6,9	7,6
Intensiveren van pijn- en/of symptoombestrijding, rekening houdend met de waarschijnlijkheid dat het levenseinde is bespoedigd	3	19 010	21 589	25 793	14,8	15,9	18,4
Intensiveren van pijn- en/of symptoombestrijding met mede doel het bespoedigen van het levenseinde	4	4 851	3 784	2 055	3,8	2,8	1,5
Niet instellen en/of staken van een behandeling met uitdrukkelijk doel het levenseinde te bespoedigen	5 en 6	11 113	18 038	17 902	8,6	13,3	12,8
Voorschrijven, verstrekken of toedienen van een middel met uitdrukkelijk doel het levenseinde te bespoedigen	7	3 381	4 171	4 664	2,6	3,1	3,3
waarvan							
Euthanasie		2 163	3 020	3 444	1,7	2,2	2,5
Hulp bij zelfdoding		242	238	283	0,2	0,2	0,2
Levensbeëindigend handelen zonder uitdrukkelijk verzoek		976	913	938	0,8	0,7	0,7

¹⁾ Zie voor verklaringen medische beslissing staat 1.

van de gevallen is er sprake van intensiveren van de pijnbestrijding (beslissingen 3 en 4). In 3 procent van de gevallen gaat het om het voorschrijven, verstrekken of toedienen van een middel (beslissing 7). Uit een vergelijking van de resultaten van het Sterfgevallenonderzoek 2001 met de resultaten van voorgaande onderzoeken blijkt dat het aandeel van de sterfgevallen met een medische beslissing rond het levenseinde is toegenomen van 39 procent in 1990 tot 43 procent in 2001. Tussen 1990 en 1995 had de toename vooral betrekking op het niet instellen of staken van een behandeling, terwijl de toename tussen 1995 en 2001 vooral kan worden toegeschreven aan een toename van de pijnbestrijding. Slechts een klein deel van de toename had betrekking op het toedienen van een middel.

Intentie

Zoals opgemerkt is naast de handelwijze ook de intentie van belang. Bij beslissingen 1, 2 en 3 wordt door de behandelend arts rekening gehouden met de bespoediging van het levenseinde zonder dat dit het doel is. Bij *beslissing 1* wordt geen behandeling ingesteld en bij *beslissing 2* wordt een behandeling gestaakt. Tenzamen betreft dit 8 procent van de sterfgevallen in 2001 (zie staat 2). Bij *beslissing 3* is sprake van intensivering van de pijnbestrijding. Dit betreft 18 procent van de sterfgevallen. Bij elkaar opgeteld blijkt dat in 26 procent van de sterfgevallen sprake is van medisch handelen waarbij rekening wordt gehouden met de waarschijnlijkheid of zekerheid dat het levenseinde wordt bespoedigd. In 1990 was dit 24 procent en in 1995 23 procent.

Doel

Bij *beslissing 4* is het bespoedigen van het levenseinde mede het doel van het intensiveren van de pijn- en/of symptoombestrijding. Dit betreft 1,5 procent van de sterfgevallen in 2001. In 1990 ging het om 3,8 procent.

Bij beslissingen 5, 6 en 7 is de bespoediging van het levenseinde het uitdrukkelijke doel van de handelwijze. Bij *beslissingen 5 en 6* gaat het om het niet instellen of staken van een behandeling. Dit betreft 13 procent van de sterfgevallen in 2001, evenveel als in 1995. In 1990 lag dit percentage nog op 9. *Beslissing 7* betreft de gevallen waarin een middel is voorgeschreven, verstrekt of toegevend. In 2001 ging het om 3,3 procent van de sterfgevallen. Binnen deze categorie sterfgevallen kan op basis van informatie over de wijze van besluitvorming een verder onderscheid worden gemaakt tussen euthanasie (2,5 procent van alle sterfgevallen), hulp bij zelfdoding (0,2 procent) en levensbeëindigend handelen zon-

der uitdrukkelijk verzoek (0,7 procent). Dit laatste vindt in twee derde van de gevallen plaats omdat geen overleg mogelijk is, aangezien de patiënt buiten bewustzijn is. In die gevallen is er vrijwel altijd overlegd met de naaste familie. Verder komt dit relatief vaak voor bij jonge kinderen, die gezien hun leeftijd niet in staat worden geacht hun situatie te overzien om daarover op adequate wijze een besluit te nemen. In nagenoeg alle gevallen is er wel overleg met de ouders geweest.

Als de beslissingen 4 tot en met 7 worden opgeteld blijkt dat in 18 procent van alle sterfgevallen het medisch handelen (mede) tot doel had het levenseinde te bespoedigen. In 1990 was dit 15 procent en in 1995 19 procent. De stijging tussen 1990 en 1995 heeft zich dus na 1995 niet voortgezet. Het voorschrijven, verstrekken of toedienen van een middel met het uitdrukkelijk doel het levenseinde te bespoedigen (beslissing 7) vertoont wel een geleidelijke toename, van 2,6 procent in 1990 via 3,1 procent in 1995 naar 3,3 procent in 2001. Overigens is de stijging van 3,1 naar 3,3 procent niet statistisch significant.

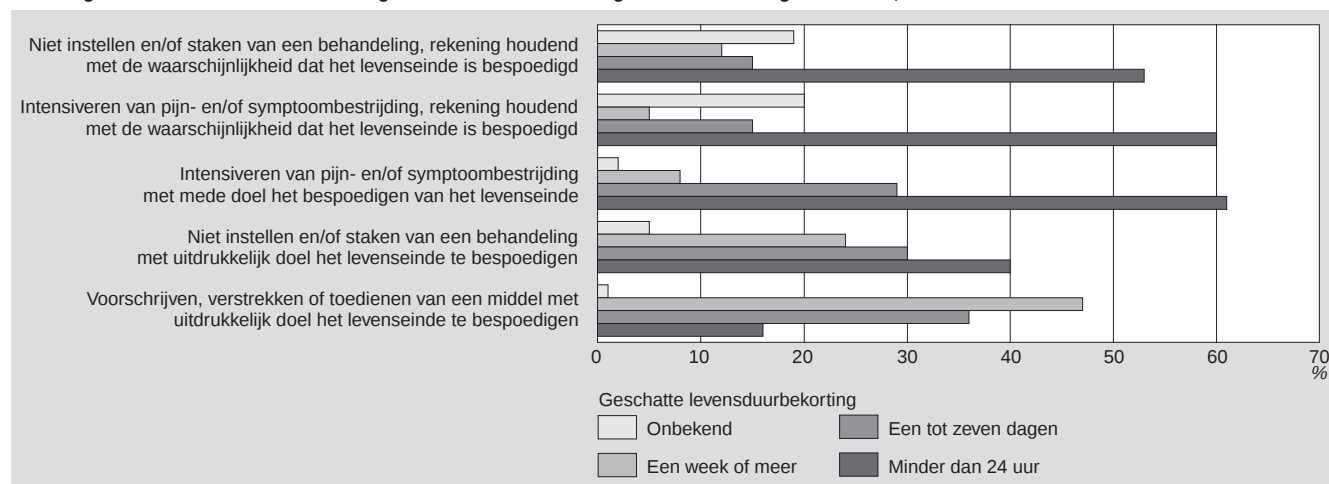
Bekorting van de levensduur

Indien er sprake is van een medische beslissing rond het levenseinde, is de behandelend arts gevraagd naar een schatting van de tijd waarmee het leven is bekort ten gevolge van de laatst genoemde (de meest ingrijpende) medische handelwijze. Er zijn zes antwoordcategorieën: meer dan een half jaar, één tot zes maanden, één tot vier weken, één tot zeven dagen, minder dan 24 uur en geen verkorting. In het sterfgevallenonderzoek 2001 is deze vraag bij 13 procent van de sterfgevallen met een medische beslissing rond het levenseinde niet beantwoord. Bij de helft van de handelwijzen is een levensduurverkorting aangegeven van minder dan 24 uur (combinatie van 'geen verkorting' en 'minder dan 24 uur'). De (geschatte) levensduurbekorting is het grootst bij handelwijzen met het uitdrukkelijke doel om het levenseinde te bespoedigen. In bijna de helft van deze sterfgevallen is het leven met meer dan één week bekort.

Behandelend arts

In de sterfgevallenonderzoeken zijn de behandelende artsen in vier categorieën verdeeld: medisch specialisten, huisartsen, verpleeghuisartsen en overigen. Van de behandelende artsen vormen huisartsen de grootste categorie (37 procent), gevolgd door medisch specialisten (ruim 30 procent) en verpleeghuisartsen (20 procent). Bij 10 procent van de sterfgevallen was de specialisatie van de behandelend arts niet bekend.

1. Sterfgevallen naar medische beslissing rond het levenseinde en geschatte bekorting levensduur, 2001

Bij 40 procent van de overleden patiënten van de huisartsen is er sprake van medische beslissingen rond het levenseinde. Medisch specialisten hebben bij 50 procent en verpleeghuisartsen bij 63 procent van de overleden patiënten medische beslissingen rond het levenseinde genomen (grafiek 2).

Verpleeghuisartsen gaan relatief vaak over tot het intensiveren van de pijn- en symptoombestrijding, rekening houdend met de waarschijnlijkheid of zekerheid dat deze handelwijze het levenseinde van de patiënt kan bespoedigen. Het komt eveneens relatief

vaak voor dat verpleeghuisartsen een behandeling niet instellen of staken met als uitdrukkelijk doel het bespoedigen van het levenseinde van de patiënt. Het voorschrijven, verstrekken of toedienen van een middel met als uitdrukkelijk doel het levenseinde te bespoedigen, komt bij verpleeghuisartsen nagenoeg niet voor. Deze handelwijze komt zowel relatief als absoluut het vaakst voor bij huisartsen.

Technische toelichting

De basis van het Sterfgevallenonderzoek 2001 is een gestratificeerde steekproef uit de doodsoorzaakverklaringen van de in de periode van 1 augustus tot en met 30 november 2001 overleden personen.

Van elk sterfgeval in Nederland behoort een doodsoorzaakverklaring opgemaakt te worden. De burgerlijke stand van de gemeente van overlijden plaatst op deze verklaring het nummer van de overlijdensakte. Aan de hand van laatstgenoemde informatie kunnen met behulp van de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) de persoonskenmerken, zoals geslacht, burgerlijke staat en leeftijd van de overleden persoon, worden bepaald.

De arts-onderzoekers van het CBS hebben de doodsoorzaakverklaringen in zeven groepen (strata) verdeeld. Deze strata hangen direct samen met de geschatte kans op een medische beslissing rond het levenseinde. De insluitkans (steekproef fractie) is groter naarmate de kans op een medische beslissing hoger wordt ingeschat.

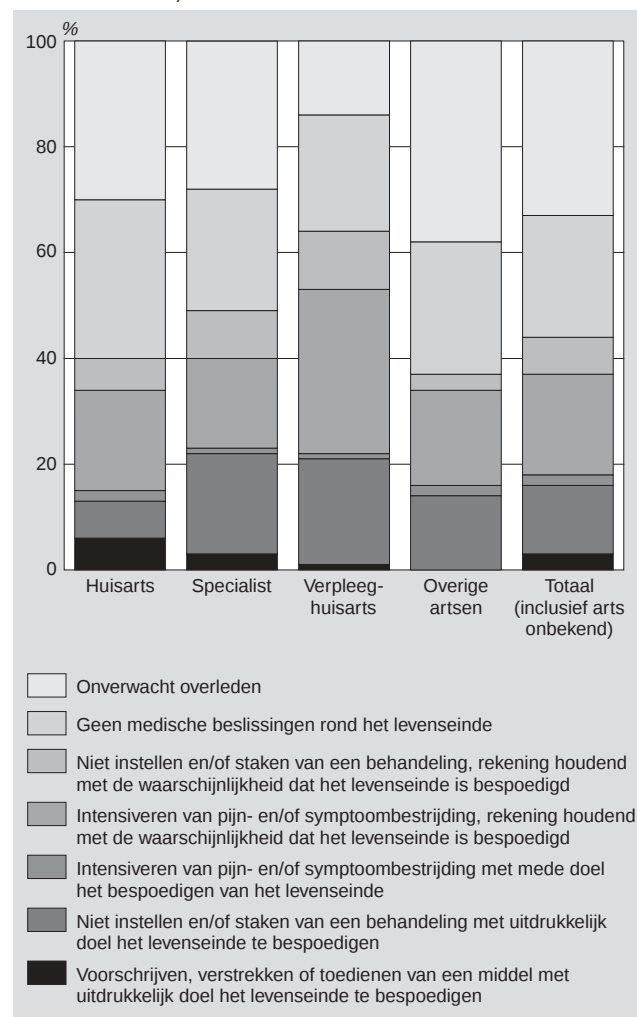
Als de doodsoorzaakverklaring in de steekproef is getrokken, is aan de behandelend arts van de overledene een vragenlijst toegezonden. Dit is veelal de arts die de doodsoorzaakverklaring heeft ingevuld. Bij sterfgevallen waarbij volgens de doodsoorzaakverklaring geen sprake kan zijn van medisch handelen, zoals acuut myocard infarct zonder voorgeschiedenis, is aan de behandelend arts geen vragenlijst toegezonden.

Overleden personen van nul tot en met zestien jaar zijn integraal waargenomen. Dit betekent dat aan de behandelend arts van alle overledenen in deze leeftijdscategorie een vragenlijst is toegezonden, met uitzondering van de overleden personen van wie op voorhand kon worden aangenomen dat er geen sprake is geweest van medisch handelen rond het levenseinde.

De medewerking van de medische beroepsgroep is groot geweest. In totaal zijn 7 011 vragenlijsten uitgezonden, waarvan 5 189 zijn terugontvangen. Dit is een respons van 74 procent.

Een steekproef zal nooit een exacte afspiegeling vormen van de populatie. In dit onderzoek bestond deze populatie uit alle overledenen in de onderzoeksperiode. Uit de bevolkingsstatistiek en de doodsoorzakenstatistiek zijn de werkelijke populatieaantallen van de overledenen naar geslacht en leeftijd en doodsoorzaak bekend. Dit maakt het mogelijk voor de verschillen in non-respons van de strata te corrigeren door middel van weging.

2. Sterfgevallen naar medische beslissing rond het levenseinde en behandelend arts, 2001

Om jaarcijfers te berekenen mogen de absolute aantallen van de maanden augustus tot en met november niet zonder meer met drie worden vermenigvuldigd. De sterfte in de onderzoeksmaanden wijkt namelijk iets af van de sterfte in de andere maanden. Bij het schatten van jaarcijfers moet met deze 'seizoensinvloeden' in de sterfte rekening worden gehouden. De jaarcijfers zijn geschat door herweging van de onderzochte populatie (de sterfgevallen in de onderzoeksperiode) op de kenmerken leeftijd, geslacht en doodsoorzaak naar populatiekenmerken van de jaarsterfte. Op deze manier wordt bereikt dat in de jaarcijfers niet alleen het tota-

le aantal sterfgevallen in een jaar wordt meegenomen, maar ook dat rekening wordt gehouden met de verschillen tussen de verdeling van de jaarlijkse sterfte over de kenmerken geslacht, leeftijd en doodsoorzaak en de verdeling over deze kenmerken in de onderzoeksperiode. In vergelijking met de populatiekenmerken van de jaarsterfte zijn in de onderzoeksperiode nauwelijks verschillen naar leeftijd en geslacht waargenomen, maar wel naar doodsoorzaak. De doodsoorzaak 'kwaadaardige nieuwvormingen' (kanker) komt in de onderzoeksperiode iets frequenter voor dan in de jaarcijfers. Bij het herwegen is daarvoor, zoals gesteld, gecorrigeerd.

Allochtone huwelijken

Joop de Beer en Carel Harmsen

Bij één op de drie huwelijken die de laatste jaren zijn gesloten, was ten minste één allochtone partner betrokken. Daarbij was in ongeveer zes op de tien gevallen sprake van een huwelijk tussen een allochtoon en een autochtoon. Bij deze gemengde huwelijken ging het in verreweg de meeste gevallen om westerse allochtonen. Huwelijken van niet-westerse allochtonen met autochtone Nederlanders waren veel minder talrijk. Surinamers en Antillianen trouwden relatief vaak met een autochtone partner, maar van de huwende Turken en Marokkanen koos slechts ongeveer één op de acht een autochtone partner.

Invloed allochtonen op de huwelijksmarkt

Op 1 januari 2002 telde Nederland 16,1 miljoen inwoners, waaronder 1,6 miljoen niet-westerse en 1,4 miljoen westerse allochtonen. Dit houdt in dat bijna een op de vijf inwoners een buitenlandse achtergrond heeft, hetzij doordat men zelf in het buitenland is geboren, hetzij doordat men een of twee in het buitenland geboren ouders heeft.

Het aantal allochtonen is de laatste jaren sterk gestegen. Tussen 1997 en 2002 vond een toename plaats met 411 duizend. In dezelfde periode groeide de totale bevolking met 538 duizend. Driekwart van de bevolkingsgroei kwam dus voor rekening van de allochtonen. Vooral het aantal niet-westerse allochtonen groeide sterk, met 337 duizend. De toename van het aantal allochtonen is toe te schrijven aan immigratie (de eerste generatie groeide met 236 duizend) en aan het feit dat allochtonen van de eerste generatie in Nederland kinderen krijgen. De tweede generatie groeide hierdoor met 174 duizend personen.

De toename van het aantal allochtonen heeft invloed op de huwelijksmarkt. In de periode 1997–2001 werden gemiddeld 86 duizend huwelijken per jaar gesloten. Bij 26 duizend van deze huwelijken was ten minste één van de partners allochtoon. Bijna een op de drie huwelijken kan dus worden beschouwd als een 'allochtoon huwelijk'. Van de 26 duizend allochtone huwelijken waren in 18 duizend gevallen een of beide partners in het buitenland geboren. In 10 duizend gevallen behoorde een van de partners tot de (in Nederland geboren) tweede generatie. Het totaal van deze groepen is groter dan 26 duizend, omdat één type huwelijk tot beide groepen kan worden gerekend. Dit betreft de 2 duizend eerste generatie allochtonen die trouwden met een tweede generatie allochtoon.

Van de 26 duizend allochtone huwelijken per jaar maken vijf groepen ongeveer 60 procent uit (*staat 1*). Het grootste is de groep die bestaat uit personen met een Nederlands-Indische (of Indonesische) achtergrond, gevolgd door de groep personen met een Duitse achtergrond. Bij beide groepen betreft het vooral personen van de tweede generatie. Daarna volgen de drie 'klassieke' groepen allochtonen, de Turken, Marokkanen en Surinamers. Bij deze groepen gaat het vooral om huwelijken van de eerste generatie.

Allochtone huwelijken naar samenstelling

Op grond van het geboorteland van de huwelijkspartners, en eventueel het geboorteland van hun ouders, kunnen verschillende soorten allochtone huwelijken worden onderscheiden. In bijna een derde van de 26 duizend allochtone huwelijken die jaarlijks worden gesloten, behoren beide partners tot de eerste generatie (*staat 2*). Het aantal huwelijken tussen twee partners van de tweede generatie is met ongeveer zeshonderd per jaar veel kleiner.

Staat 1
Gemiddeld jaarlijks aantal huwelijken waarbij ten minste één allochtone partner is betrokken, 1997/2001

Herkomstgroepering		Herkomstgroepering	
Nederlands-Indië/Indonesië	4 692	Voormalige Sovjet-Unie	423
Duitsland	3 084	Italië	411
Turkije	2 784	Frankrijk	321
Marokko	2 568	Verenigde Staten	304
Suriname	2 054	Egypte	304
België	946	Spanje	275
Verenigd Koninkrijk	705	China	250
Ned. Antillen en Aruba	685	Irak	212
Voormalig Joegoslavië	612	Iran	198
Polen	424	Thailand	185

Bij ongeveer 60 procent van de allochtone huwelijken is één van de partners autochtoon. Binnen deze gemengde huwelijken kunnen twee typen worden onderscheiden. Het eerste type is dat van de autochtone Nederlanders die trouwen met een in het buitenland geboren partner. In een aantal gevallen woonde die allochtone partner in het buitenland en kwam hij of zij als huwelijksmigrant naar Nederland. Het tweede type betreft huwelijken van autochtonen met een allochtoon van de tweede generatie. Laatstgenoemde huwelijken worden vaak gezien als een indicator die de mate van integratie aangeeft van in Nederland wonende allochtonen.

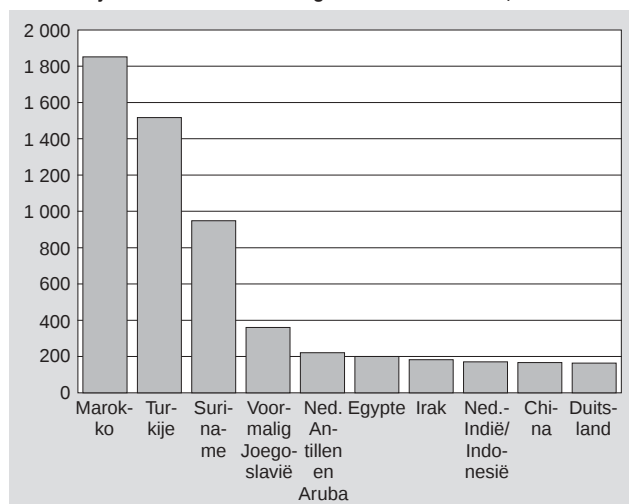
Staat 2
Gemiddeld jaarlijks aantal allochtone huwelijken, 1997/2001

Man		Vrouw	
Eerste generatie	Eerste generatie		7 913
Eerste generatie	Autochtoon		2 597
Autochtoon	Eerste generatie		4 812
Tweede generatie	Autochtoon		3 775
Autochtoon	Tweede generatie		3 894
Eerste generatie	Tweede generatie		1 274
Tweede generatie	Eerste generatie		988
Tweede generatie	Tweede generatie		647
Totaal			25 899

Huwelijken van en met eerste generatie allochtonen

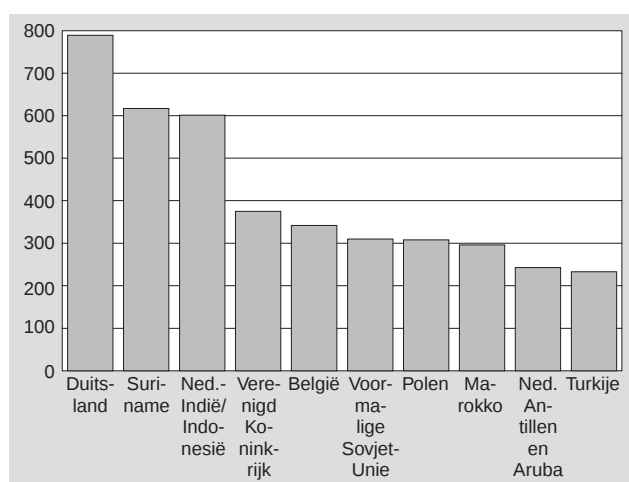
De grootste afzonderlijke categorie allochtone huwelijken wordt gevormd door de circa 8 duizend eerste generatie allochtonen die trouwen met een allochtoon die eveneens tot de eerste generatie behoort. In de meeste gevallen zal hierbij sprake zijn van huwelijksmigratie. Een voorbeeld hiervan is een al in Nederland wonende allochtoon, die destijds in het kader van gezinshereniging als kind naar Nederland kwam en nu een huwelijk aangaat met een partner uit het land van herkomst. De grootste drie groepen binnen deze categorie worden gevormd door Marokkanen, Turken en Surinamers (*grafiek 1*). Deze drie groepen tezamen nemen 55 procent (4,3 duizend) van de huwelijken tussen twee eerste generatie allochtonen voor hun rekening.

De tweede categorie wordt met 7,4 duizend per jaar gevormd door huwelijken tussen autochtone Nederlanders en een eerste generatie allochtoon. Het gaat hierbij relatief vaak om westerse immigranten (*grafiek 2*), waarbij het aantal huwelijken tussen een Nederlandse man en een buitenlandse vrouw veel groter is dan

1. Huwelijken tussen twee eerste generatie allochtonen, 1997/2001

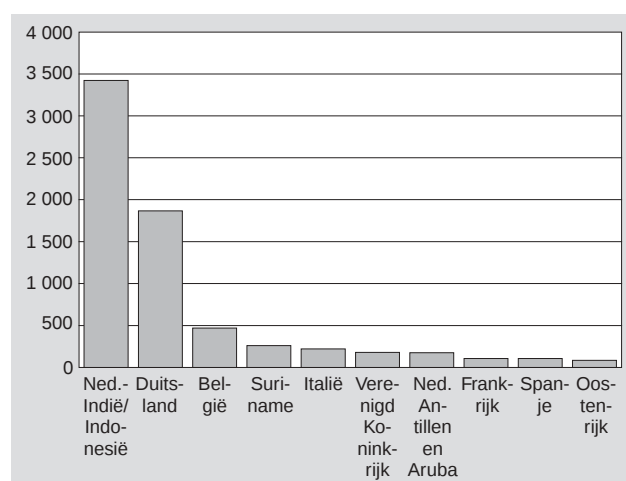
het aantal huwelijken tussen een Nederlandse vrouw en een buitenlandse man. Zo is van de 800 huwelijken tussen een Duitse en een autochtone partner in 500 gevallen de man autochtoon. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het bij deze cijfers alleen gaat om huwelijken van paren die in Nederland wonen. Nederlandse vrouwen die met een buitenlandse man trouwen, verhuizen mogelijk vaker naar het buitenland dan Nederlandse mannen die met een buitenlandse vrouw trouwen.

Relatief veel Nederlandse mannen trouwen met een Poolse of Russische vrouw (tezamen ongeveer zeshonderd per jaar). Andere belangrijke 'donorlanden' voor bruiden zijn Thailand, de Filipijnen en Brazilië.

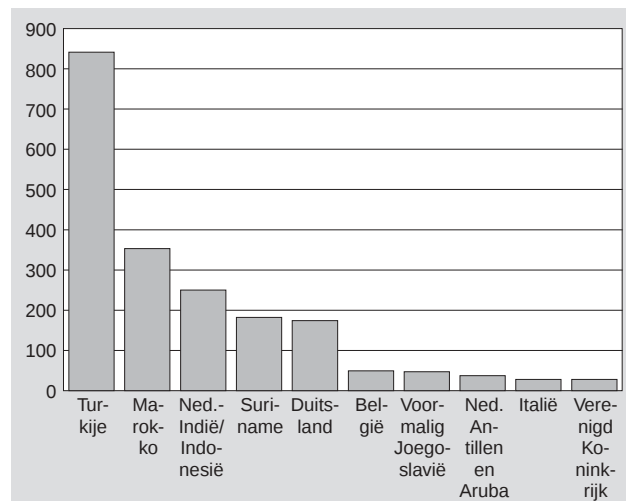
2. Huwelijken tussen autochtoon en eerste generatie allochtoon, 1997/2001**Huwelijken van en met tweede generatie allochtonen**

De derde, naar omvang vergelijkbare, categorie huwelijken is die tussen tweede generatie allochtonen en een autochtone Nederlander (7,7 duizend per jaar). In verreweg de meeste gevallen betreft het westerse allochtonen. Personen met een Nederlands-Indische/Indonesische, Duitse of Belgische achtergrond vormen tezamen driekwart (5,8 duizend) van het totaal (*grafiek 3*).

De vierde categorie wordt gevormd door tweede generatie allochtonen die met een allochtoon van de eerste generatie trouwen. Dit betreft 2,3 duizend huwelijken per jaar. In veel gevallen is hierbij sprake van huwelijksmigratie. Vooral veel niet-westerse allochtonen van de tweede generatie trouwen met een partner uit het land van herkomst (*grafiek 4*). Van de duizend Turken van de tweede generatie die in het huwelijk treden, kiest een veel groter aantal

3. Huwelijken tussen tweede generatie allochtoon en autochtoon, 1997/2001

een partner uit het land van herkomst (800) dan een partner die eveneens tot de tweede generatie behoort (ruim honderd). Nog minder vaak valt de keus op een autochtone partner (nog geen zeventig).

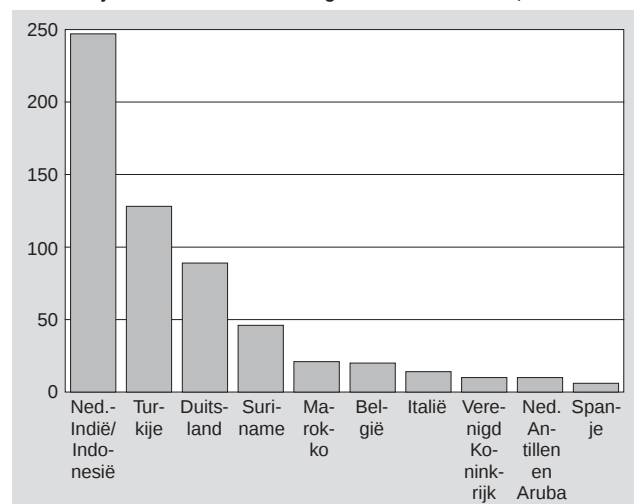
4. Huwelijken tussen eerste en tweede generatie allochtoon, 1997/2001

De vijfde en laatste groep is tevens de kleinste: tweede generatie allochtonen die trouwen met een allochtoon die eveneens tot de tweede generatie behoort. Dit betreft ongeveer zeshonderd huwelijken per jaar. De meeste allochtonen van de tweede generatie hebben voorkeur voor een partner die in het land van herkomst is geboren (vooral niet-westerse allochtonen) of voor een autochtone partner (vooral westerse allochtonen). Huwelijken tussen twee partners van de tweede generatie komen in absoluut opzicht met 250 paren het vaakst voor bij personen met een Nederlands-Indische/Indonesische achtergrond (*grafiek 5*), al is ook dit minder dan tien procent van de in het huwelijk tredende Nederlands-Indische/Indonesische tweede generatie.

Gemengde huwelijken en integratie

Bij één op de drie huwelijken die de laatste jaren zijn gesloten was ten minste één allochtone partner betrokken. Daarbij was in ongeveer zes op de tien gevallen sprake van een gemengd huwelijk, in die zin dat het een huwelijk betrof tussen een allochtoon en een autochtoon. Dit betekent echter nog niet dat op basis van deze cijfers geconcludeerd mag worden dat er sprake is van een sterke mate van integratie. In verreweg de meeste gevallen betreft het immers westerse allochtonen. In andere gevallen gaat het om (vaak mannelijke) autochtone Nederlanders die trouwen met een

5. Huwelijken tussen twee tweede generatie allochtonen, 1997/2001

buitenlandse partner (waaronder bruiden uit landen als Polen, Rusland, Thailand, de Filipijnen en Brazilië). Huwelijken van niet-westerse allochtonen met autochtone Nederlanders zijn dan ook niet talrijk. De grootste groep gemengde huwelijken betreft Surinamers: per jaar trouwen bijna negenhonderd Surinamers met een autochtone partner (*staat 3*). Bij Antillianen is het absolute aantal lager omdat er aanzienlijk minder Antillianen dan Surinamers in Nederland wonen, maar is het percentage hoger. Zestig procent van de huwende Antillianen trouwt met een autochtone

Staat 3
Gemiddeld jaarlijks aantal huwelijken tussen een autochtoon en een allochtoon, 1997/2001

Herkomstgroepering	Totaal	In % van totaal aantal huwelijken van betreffende herkomstgroepering
	<i>absoluut</i>	<i>%</i>
Nederlands-Indië/Indonesië	4 025	86
Duitsland	2 657	86
Suriname	878	43
België	812	86
Verenigd Koninkrijk	555	79
Ned. Antillen en Aruba	417	61
Polen	368	87
Marokko	342	13
Voormalige Sovjet-Unie	338	80
Italië	332	81
Turkije	298	11
Frankrijk	265	83
Verenigde Staten	232	76
Spanje	228	83
Voormalig Joegoslavië	200	33
Thailand	181	98
Filipijnen	162	90
Brazilië	130	87
Hongarije	129	87
Oostenrijk	120	85

Nederlander. Van de huwende Turken kiest daarentegen slechts 11 procent voor een autochtone partner. Ook bij de meeste andere niet-westerse allochtonen is dit aandeel minder dan dertig procent.

Aantal huwelijken gesloten in de periode 1997–2001 naar herkomstland van de allochtone partner, stand 1 januari 2002

Herkomstgroepering	Man en vrouw eerste generatie allochtoon (zelfde land)	Man en vrouw eerste generatie allochtoon (verschillend land) ¹⁾	Man eerste generatie, vrouw tweede generatie allochtoon ¹⁾	Man tweede generatie, vrouw eerste generatie allochtoon ²⁾	Man eerste generatie allochtoon, vrouw autochtoon	Man autochtoon, vrouw eerste generatie allochtoon	Man tweede generatie allochtoon, vrouw autochtoon	Man autochtoon, vrouw tweede generatie allochtoon	Man en vrouw tweede generatie allochtoon ²⁾	Totaal
Totaal	33 194	6 369	6 369	4 939	12 983	24 060	18 875	19 470	3 236	129 495
waaronder										
Nederlands-Indië/										
Indonesië	641	216	177	1 071	1 144	1 863	8 576	8 540	1 233	23 461
Duitsland	449	369	229	641	1 382	2 564	4 746	4 593	446	15 419
Turkije	7 156	430	2 538	1 667	820	343	150	175	642	13 921
Marokko	8 845	413	1 439	326	858	622	104	126	106	12 839
Suriname	4 320	424	616	294	1 029	2 057	608	694	229	10 271
België	171	155	76	168	689	1 022	1 142	1 208	100	4 731
Verenigd Koninkrijk	234	332	87	51	996	880	428	469	50	3 527
Ned. Antillen en Aruba	828	275	128	55	600	613	379	495	50	3 423
Voormalig Joegoslavië	1 644	156	144	90	323	372	125	179	27	3 060
Polen	173	24	13	48	74	1 468	150	149	21	2 120
Voormalige Sovjet-Unie	347	37	10	27	70	1 479	79	61	7	2 117
Italië	70	112	67	73	308	250	534	569	72	2 055
Frankrijk	99	85	39	29	291	500	257	279	27	1 606
Verenigde Staten	147	126	56	19	359	632	82	87	14	1 522
Egypte	709	292	58	8	390	23	19	17	3	1 519
Spanje	53	76	40	40	185	420	228	305	30	1 377
China	748	88	30	37	11	257	19	44	14	1 248
Irak	693	219	19	—	85	32	4	7	—	1 059
Iran	514	116	24	2	182	128	6	19	1	992
Thailand	14	3	2	1	23	859	15	7	1	925
Filippijnen	75	6	3	5	17	774	9	8	1	898
Brazilië	54	27	7	8	69	544	15	22	—	746
Hongarije	31	7	6	37	30	256	177	184	16	744
Oostenrijk	11	26	21	30	61	118	206	215	22	710
Vietnam	500	29	1	—	22	132	2	2	—	688
India	342	103	14	8	56	79	30	31	2	665
Zuidafrika	103	48	17	6	102	264	35	52	7	634
Roemenië	110	15	6	3	59	388	8	16	1	606
Pakistan	324	151	43	10	47	20	3	4	—	602
Nigeria	84	117	27	1	202	151	1	2	1	586
Griekenland	46	44	34	25	149	67	90	86	18	559
Portugal	90	50	19	17	92	147	57	66	17	555
Voormalig Tsjecho-Slowakije	32	9	8	8	38	314	57	77	9	552
Sri Lanka	436	13	1	—	33	34	1	4	—	522
Hongkong	86	207	37	28	15	70	18	32	17	510
Colombia	40	20	6	2	28	372	1	6	1	476
Afganistan	372	56	2	—	16	13	—	—	—	459
Australië	27	31	13	5	133	147	39	54	2	451
Canada	14	34	14	3	78	183	48	64	6	444
Ghana	217	41	11	—	83	90	—	1	—	443
Kaapverdië	229	35	14	6	36	86	11	13	6	436
Zwitserland	7	27	10	16	70	109	88	90	7	424
Somalië	332	41	4	—	23	21	—	—	—	421
Tunesië	139	44	33	5	146	25	7	13	1	413
Algerije	83	124	24	9	128	20	5	12	2	407
Japan	200	15	3	5	7	129	5	10	2	376
Dominicaanse Republiek	40	21	3	—	17	275	3	2	—	361
Syrië	187	78	3	—	46	15	4	—	—	333
Ethiopië	153	74	3	—	34	49	1	—	—	314

¹⁾ Gerangschikt naar geboorteland van de man.²⁾ Gerangschikt naar geboorteland van de ouders van de man.

Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen

Andries de Jong en Mila van Huis

Veranderingen in de verdeling van de bevolking naar huishoudenspositie worden onder meer beïnvloed door de toename van het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking. In de afgelopen vijf jaar was de groei van het aantal niet-westerse allochtonen veel groter dan de groei van het aantal autochtonen en westerse allochtonen. De verdeling van de bevolking over de huishoudensposities wijkt voor niet-westerse allochtonen duidelijk af van die voor autochtonen en westerse allochtonen. Zo ligt het percentage thuiswonende kinderen onder niet-westerse allochtonen veel hoger en het percentage samenwonenden veel lager. Ook is het percentage alleenstaande ouders bij niet-westerse allochtonen beduidend hoger dan bij autochtonen. Onder Surinamers en Antillianen zijn veel alleenstaande moeders ongehuwd, terwijl onder Turken en Marokkanen velen van hen gescheiden zijn.

1. Inleiding

Tussen 1997 en 2002 is het inwonertal van Nederland met 540 duizend toegenomen, van 15,5 naar 16,1 miljoen. Deze toename verschildte sterk per herkomstgroepering: het aantal autochtonen groeide met 130 duizend, het aantal westerse allochtonen met 73 duizend en het aantal niet-westerse allochtonen met 340 duizend. Gerelateerd aan de omvang van de bevolkingsgroepen in 1997 betekent dit een relatieve groei van 1 procent voor de autochtonen, 6 procent voor de westerse allochtonen en 28 procent voor de niet-westerse allochtonen.

Niet alleen het inwonertal, maar ook de samenstelling van de bevolking naar huishoudenspositie wordt in belangrijke mate beïnvloed door de sterke toename van het aantal (niet-westerse) allochtonen. In dit artikel wordt nagegaan welke bijdrage autochtonen en allochtonen hebben geleverd aan de veranderingen in de verdeling van de bevolking naar huishoudenspositie in de afgelopen vijf jaar. Voorts wordt belicht in hoeverre deze verdeling bij (niet-westerse) allochtonen afwijkt van die bij autochtonen. Ten slotte wordt nagegaan of er in dit opzicht sprake is van verschillende ontwikkelingen onder autochtonen en allochtonen. De in dit artikel getoonde verdelingen van de huishoudensposities zijn berekend door middel van imputatie en vormen daarom een benadering van de werkelijke verdelingen.

2. Bevolking naar huishoudenspositie en herkomstgroepering

2.1 Geslachtsverhouding bij bevolkingsgroei

In de afgelopen vijf jaar groeide het aantal autochtone mannen sterker dan het aantal autochtone vrouwen: 72 duizend mannen tegen 56 duizend vrouwen (staat 1). Dit hangt samen met het geslachtsverschil bij geboorte (op 100 meisjes worden 105 jongens geboren) en sterfte (de laatste jaren sterven meer vrouwen dan mannen). Voor de westerse en niet-westerse allochtonen geldt echter dat het aantal vrouwen net iets sterker is toegenomen dan het aantal mannen. Dit hangt grotendeels samen met het feit dat in de afgelopen jaren via migratie per saldo iets meer vrouwen dan mannen naar Nederland zijn gekomen.

2.2 Thuiswonende kinderen

Bij de mannen is het aantal thuiswonende kinderen tussen 1997 en 2002 met 24 duizend gestegen. Voor autochtonen was echter

sprake van een daling met 38 duizend, terwijl onder niet-westerse allochtonen een stijging plaatsvond met 60 duizend. Bij de vrouwen is het aantal thuiswonende kinderen met 46 duizend gestegen. Voor autochtonen gold een lichte afname met 8 duizend, en voor niet-westerse allochtonen een toename met 53 duizend. Bij westerse allochtonen bleef het aantal thuiswonende kinderen van beide geslachten vrijwel gelijk.

De daling van het aantal thuiswonende kinderen bij autochtonen hangt samen met het feit dat vóór 1975 jaarlijks veel meer kinderen zijn geboren dan daarna. De omvangrijke geboortegeneraties van vóór 1975 hebben de afgelopen jaren de leeftijden bereikt waarop ze het meest veelvuldig uit huis gingen. Deze uitstroom uit de groep van thuiswonende kinderen wordt niet volledig gecompenseerd door instroom via geboorte. Vooral van de mannelijke geboortegeneraties vóór 1975 is nog een groot deel uit huis gegaan. Bij de vrouwen was dit in mindere mate het geval, doordat velen al eerder uit huis waren gegaan. De gemiddelde leeftijd waarop ze het ouderlijk huis verlaten ligt onder vrouwen (21 jaar) namelijk lager dan onder mannen (23 jaar) (De Jong, 2000). Doordat de afgelopen jaren meer mannen dan vrouwen uit huis zijn gegaan, was de teruggang in het aantal thuiswonende kinderen bij mannen veel groter dan bij vrouwen.

De groei van het aantal thuiswonende kinderen onder niet-westerse allochtonen wordt grotendeels veroorzaakt door geboorte. De kinderen die niet-westerse allochtone vrouwen (van de eerste generatie) de afgelopen jaren hebben gekregen, hebben geleid tot een groei van het aantal thuiswonende kinderen met ongeveer 25 duizend per jaar.

2.3 Alleenstaanden

Het aantal alleenstaanden is tussen 1997 en 2002 bij mannen sterker toegenomen dan bij vrouwen: 116 duizend mannen tegen 80 duizend vrouwen. Bij de autochtonen hing deze stijging van het aantal alleenstaanden voor een groot deel samen met de daling van het aantal thuiswonende kinderen. Het merendeel van hen ging alleenwonen. Doordat de daling van het aantal thuiswonende kinderen bij mannen sterker was dan bij vrouwen, was onder mannen sprake van een sterkere toename van het aantal alleenstaanden dan onder vrouwen. Voor beide seksen geldt dat de stijging van het aantal alleenstaanden voor ongeveer de helft voortkwam uit de autochtone bevolkingscomponent.

2.4 Samenwonenden

Onder (al dan niet gehuwd) samenwonenden was de stijging tussen 1997 en 2002 voor mannen en vrouwen vrijwel gelijk. In dit geval waren de niet-westerse allochtonen verantwoordelijk voor ongeveer de helft van de stijging. De autochtonen speelden een veel bescheidener rol, waarbij opvalt dat onder zowel mannen als vrouwen de groei van het aantal alleenstaanden de groei van het aantal samenwonenden duidelijk overtrof. Voor westerse allochtonen was de toename van de aantallen in beide huishoudensposities ongeveer even groot. Daarentegen was onder de niet-westerse allochtonen sprake van een veel sterkere stijging bij samenwonenden dan bij alleenstaanden.

Hierboven is al vermeld dat de groep niet-westerse allochtonen zich kenmerkt door een sterke groei. Een belangrijk gedeelte daarvan komt voort uit migratie, naast geboorte uit allochtone vrouwen van de eerste generatie. Uit Nicolaas, Sprangers en Witvliet (2002) blijkt dat deze migratie (in 2001) voor zo'n 40 procent

Staat 1
Bevolking naar huishoudenspositie en herkomstgroepering, 1 januari 1997 en 2002

	Thuiswonend kind	Alleenstaand	Samenwonend	Eenouder	Overig	Institutioneel	Totaal
<i>x 1 000</i>							
Mannen							
1997							
Autochtoon	2 032	735	3 462	45	74	72	6 420
Westerse allochtoon	165	110	340	6	14	7	642
Niet-westerse allochtoon	266	113	212	6	33	6	635
Totaal	2 463	958	4 014	57	121	85	7 697
2002¹⁾							
Autochtoon	1 994	799	3 510	50	74	64	6 492
Westerse allochtoon	167	127	354	7	17	6	678
Niet-westerse allochtoon	326	149	271	8	43	6	803
Totaal	2 487	1 074	4 136	65	134	77	7 972
Verskil tussen 2002 en 1997							
Autochtoon	-38	64	48	5	0	-8	72
Westerse allochtoon	2	16	14	1	3	0	36
Niet-westerse allochtoon	60	36	59	2	10	1	168
Totaal	24	116	122	8	13	-8	275
Vrouwen							
1997							
Autochtoon	1 700	1 019	3 436	222	76	140	6 593
Westerse allochtoon	140	127	361	36	14	13	691
Niet-westerse allochtoon	242	55	207	57	23	3	586
Totaal	2 082	1 200	4 003	315	113	157	7 870
2002¹⁾							
Autochtoon	1 692	1 060	3 471	230	76	120	6 649
Westerse allochtoon	142	141	380	39	16	11	729
Niet-westerse allochtoon	295	79	270	77	31	3	756
Totaal	2 128	1 280	4 121	346	123	134	8 133
Verskil tussen 2002 en 1997							
Autochtoon	-8	42	36	8	0	-21	56
Westerse allochtoon	1	14	19	3	2	-2	38
Niet-westerse allochtoon	53	24	63	20	8	0	170
Totaal	46	80	118	31	10	-22	263

¹⁾ Voorlopige cijfers.

bestond uit gezinshereniging en gezinsvorming. Het is aannemelijk dat het merendeel van deze migranten na vestiging in Nederland met hun partner is gaan samenwonen.

2.5 Eenouders

Het aantal alleenstaande vaders is tussen 1997 en 2002 met 8 duizend gegroeid. Autochtonen hebben 5 duizend aan deze groei bijgedragen. Het aantal alleenstaande moeders is in deze periode met 31 duizend toegenomen. In dit geval komt de groei, met 20 duizend, voor het grootste gedeelte voor rekening van de niet-westerse allochtonen. De bijdrage van autochtonen bedroeg slechts 8 duizend.

Hoewel de kans op echtscheiding voor (niet-westerse) allochtonen groter is dan voor autochtonen (Van Huis en Steenhof, 2003), kan uit *staat 2* worden afgeleid dat dit niet de (volledige) verklaring is voor het hoge percentage eenouders onder (niet-westerse) allochtonen. De staat presenteert voor autochtonen en enkele belangrijke allochtone herkomstgroepen het aantal alleenstaande moeders (absoluut en relatief) op 1 januari 2002 en de groei tussen 1997 en 2002. Wat betreft de niet-westerse allochtonen voert Suriname in 2002 met 28 duizend de lijst aan, gevolgd door de Nederlandse Antillen met 12 duizend, Turkije met 9 duizend en Marokko met 7 duizend.

Voor autochtonen geldt dat de helft van de alleenstaande moeders gescheiden is. Dit is ook zo onder Turkse vrouwen. Bij Marokkaanse vrouwen ligt het aandeel iets hoger en bij Surinaamse vrouwen iets lager. Opvallend is dat slechts een kwart van de alleenstaande moeders van Antilliaanse/Arubaanse origine gescheiden is. Bij de overige allochtone vrouwen ligt het aandeel gescheidenen iets onder dat van de autochtone vrouwen.

Voor autochtonen geldt dat ongeveer een kwart van de alleenstaande moeders weduwe is en iets minder dan een kwart ongehuwd (dit wil zeggen: nooit gehuwd geweest). Bij de verschillende allochtone herkomstgroepen liggen deze verhoudingen duidelijk anders. Voor Turken en Marokkanen geldt dat circa een kwart van de alleenstaande moeders gehuwd is. Dit relatief hoge percentage kan deels verband houden met het feit dat de partner nog in het buitenland woont en deels met nog niet voltrokken echtscheidingen. Voor Surinaamse en Antilliaanse vrouwen geldt dat respectievelijk bijna de helft en twee derde ongehuwd is. Ook onder de overige allochtone vrouwen is het aandeel ongehuwde alleenstaande moeders met bijna een derde hoger dan gemiddeld.

Tussen 1997 en 2002 nam het aantal alleenstaande moeders onder autochtonen met bijna 8 duizend toe. Onder Surinamers, Turken en Marokkanen stegen de aantallen alleenstaande moeders met circa 2,5 duizend, terwijl de groei voor de Antilliaanse vrouwen uitkwam op 4 duizend. De toename van het aantal alleenstaande moeders bij Surinamers en Antillianen vond voornamelijk

Staat 2**Alleenstaande moeders met thuiswonende kinderen naar burgerlijke staat en herkomstgroepering, 1 januari 2002 ¹⁾**

	Ongehuwd	Gehuwd	Verweduwd	Gescheiden	Totaal
<i>x 1 000</i>					
Autochtoon	44,8	13,8	57,7	113,3	229,6
Turkije	0,7	2,8	1,0	4,6	9,0
Marokko	0,6	1,5	0,8	3,6	6,6
Suriname	12,3	1,9	1,0	12,5	27,7
Ned. Antillen	7,9	0,8	0,2	3,0	11,9
Overig	17,5	7,5	8,7	27,3	61,0
Totaal	83,7	28,4	69,5	164,3	345,9
<i>%</i>					
Autochtoon	19	6	25	49	100
Turkije	7	31	11	51	100
Marokko	10	23	13	54	100
Suriname	44	7	4	45	100
Ned. Antillen	66	7	1	25	100
Overig	29	12	14	45	100
Totaal	24	8	20	47	100
<i>x 1 000</i>					
Groei tussen 1997 en 2002					
Autochtoon	9,5	-1,3	-9,8	9,2	7,6
Turkije	0,2	0,6	0,2	1,6	2,6
Marokko	0,3	0,4	0,2	1,4	2,3
Suriname	2,2	-0,7	0,0	0,9	2,4
Ned. Antillen	3,3	0,1	0,0	0,8	4,2
Overig	6,8	0,9	-0,1	4,2	11,8
Totaal	22,4	-0,2	-9,5	18,0	30,8

¹⁾ Voorlopige cijfers.

plaats onder ongehuwde vrouwen, terwijl bij Turken en Marokkanen vooral sprake was van een toenemend aantal gescheiden moeders. Bij de overige allochtone vrouwen steeg het aantal alleenstaande ongehuwde moeders sterker dan het aantal alleenstaande gescheiden moeders.

2.6 Overigen

Personen die bij een gezin inwonen (als kamerbewoner) of met elkaar een huishouden vormen zonder een intieme relatie te onderhouden, worden ingedeeld in de categorie 'overig'. Opvallend is dat bij zowel mannen als vrouwen de groei in de afgelopen jaren voornamelijk voor rekening kwam van de niet-westerse allochtonen. Uit Schapendonk-Maas (2001) blijkt dat veel Turkse en Marokkaanse kinderen na vertrek uit het ouderlijk huis bij familie

inwonen. Vaak betreft het een zelfstandig wonende broer of zus, maar soms ook een neef of nicht. Zij nemen dan de huishoudenspositie 'overig' in.

2.7 Institutionele bevolking

In de jaren tachtig en negentig is de capaciteit van verzorgings- en verpleeghuizen teruggelopen. In de periode 1997–2002 nam de institutionele bevolking met 30 duizend af. Deze afname kwam bijna volledig voor rekening van autochtonen. Doordat de (niet-westerse) allochtonen een relatief jonge bevolkingsgroep vormen, is het aantal institutionelen onder hen nog gering. Het huidige beleid van de overheid is erop gericht dat ouderen langer zelfstandig blijven wonen en dat alleen degenen die niet meer voor zichzelf kunnen zorgen in een tehuis worden opgenomen. Verpleeghuizen zijn

Staat 3**Relatieve groei van de bevolking naar huishoudenspositie en herkomstgroepering in de periode 1997–2002**

	Thuiswonend kind	Alleenstaand	Samenwonend	Eenouder	Overig	Institutioneel	Totaal
<i>%</i>							
Mannen							
Autochtoon	-1,9	8,7	1,4	11,5	0,6	-11,4	1,1
Westerse allochtoon	1,0	15,0	4,3	14,2	17,9	-5,4	5,6
Niet-westerse allochtoon	22,5	31,8	27,9	36,6	30,3	11,4	26,4
Totaal	1,0	12,1	3,0	14,3	10,7	-9,4	3,6
Vrouwen							
Autochtoon	-0,5	4,1	1,0	3,4	-0,2	-14,8	0,8
Westerse allochtoon	1,0	11,2	5,2	8,2	15,4	-13,6	5,5
Niet-westerse allochtoon	22,0	44,7	30,6	35,8	35,8	7,4	29,0
Totaal	2,2	6,7	2,9	9,8	9,0	-14,3	3,3

nu, nog meer dan voorheen, tehuizen geworden voor mensen die een dagelijkse verpleging nodig hebben. Veelal worden ouderen opgenomen die afkomstig zijn uit verzorgingshuizen en meer verpleging nodig hebben dan het verzorgingshuis kan bieden. Bij vrouwen is de afname tussen 1997 en 2002 (-22 duizend) veel sterker geweest dan bij mannen (-8 duizend). Dit hangt samen met het feit dat in tehuizen veel meer vrouwen dan mannen verblijven. De levensverwachting van vrouwen is immers hoger dan die van mannen: de levensverwachting bij geboorte bedraagt voor vrouwen 80,5 jaar, tegen 75,5 jaar voor mannen.

2.8 Groeitempo per herkomstgroepering

Staat 3 toont de verschillen in groeitempo tussen autochtonen en allochtonen voor de verschillende huishoudensposities. Het aantal autochtone mannen blijkt tussen 1997 en 2002 met 1,1 procent te zijn toegenomen. De toename van het aantal samenwonende mannen is hieraan met 1,4 procent vrijwel gelijk, maar die van het aantal alleenstaanden is met 8,7 procent veel sterker geweest. Het aantal niet-westers allochtone mannen is tussen 1997 en 2002 veel sterker toegenomen dan het aantal autochtone mannen (26,4 tegen 1,1 procent). Onder de niet-westers allochtone mannen zijn de verschillen in groeitempo tussen alleenstaanden en samenwonenden vrij gering: respectievelijk 31,8 en 27,9 procent. Opvallend is het hoge groeipercentage van alleenstaande vaders (36,6 procent). Als gevolg hiervan is bij mannen, ongeacht herkomstgroepering, de relatieve groei van het aantal eenouders het sterkst geweest.

Vrouwen laten in grote lijnen hetzelfde patroon zien als mannen, met als belangrijkste verschil dat voor autochtonen de groeitempo's van alleenstaanden en samenwonenden minder sterk uiteenlopen en dat onder niet-westers allochtone vrouwen het groeitempo van alleenstaanden met 44,7 procent beduidend boven dat van samenwonenden (30,6 procent) ligt.

2.9 Procentuele verdeling naar huishoudenspositie

Als gevolg van de verschillende groeitempo's van de diverse herkomstgroepen, verandert ook de verdeling van de bevolking naar huishoudenspositie. *Grafiek 1* toont deze verdeling voor 2002. Onder autochtonen bestaat een veel kleiner deel van de bevolking uit thuiswonende kinderen dan onder niet-westerse allochtonen. Het laagst is het percentage thuiswonende kinderen bij westerse allochtonen. Dit houdt verband met het feit dat veel westerse allochtonen voor werk naar Nederland komen en al na enkele jaren weer vertrekken. Het gaat daarbij relatief vaak om alleenstaanden.

Bovendien is het waarschijnlijk dat paren het krijgen van kinderen uitstellen tot ze weer naar hun herkomstland zijn teruggekeerd.

Het percentage alleenstaanden ligt onder westerse en niet-westerse allochtonen hoger dan onder autochtonen. Dit houdt verband met het feit dat niet-westerse allochtonen een relatief jonge bevolkingsgroep vormen. Het percentage samenwonenden ligt onder niet-westerse allochtonen daarentegen veel lager dan onder autochtonen en westerse allochtonen. Dit hangt deels samen met het hogere percentage thuiswonende kinderen in deze bevolkingsgroep. Ook komt het alleenstaand moederschap veel vaker voor onder niet-westerse allochtonen. Van de niet-westers allochtone vrouwen is één op de tien eenouder, tegen één op de dertig autochtone vrouwen.

Vergeleken met de verdeling van de bevolking over de huishoudensposities in 1997 zijn er zeer lichte verschuivingen opgetreden: bij zowel autochtonen als allochtonen is het aandeel van thuiswonende kinderen licht afgenomen en dat van alleenstaanden en samenwonenden licht toegenomen.

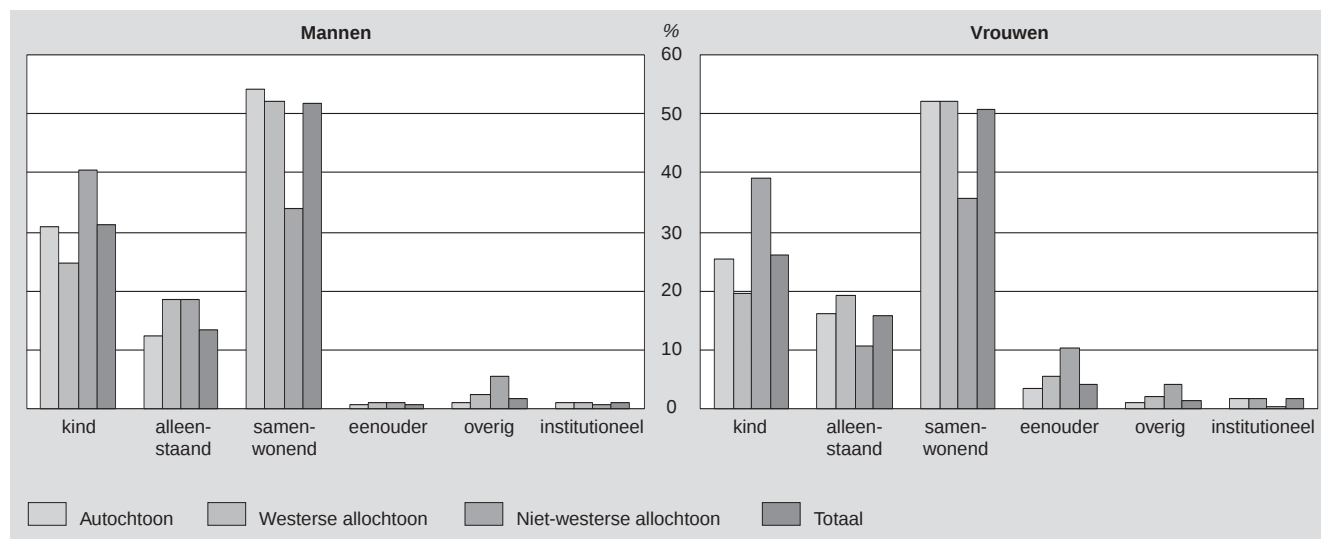
3. Leeftijdspatronen in de bevolking naar huishoudenspositie en herkomstgroepering

3.1 Leeftijdsprofielen in 2002

In de vorige paragraaf is voor de verschillende herkomstgroeperingen gekeken naar ontwikkelingen in de bevolking naar huishoudenspositie, ongeacht de leeftijd. In deze paragraaf zal worden ingegaan op de leeftijdsprofielen van de bevolking naar huishoudenspositie. Deze leeftijdsprofielen vormen een weerspiegeling van de demografische levensloop van personen, waar het zaken betreft als uit huis gaan, alleenwonen, samenwonen en uit elkaar gaan. *Grafiek 2* vergelijkt op basis van absolute aantallen voor verschillende herkomstgroeperingen de opbouw van de bevolking naar huishoudenspositie in 2002, terwijl in *grafiek 3* hetzelfde wordt gedaan op basis van percentages. In laatstgenoemde grafiek is telkens gepercentreerd op het totaal aantal personen van een bepaalde leeftijd.

Tussen het vijftiende en het dertigste levensjaar verlaten de meeste kinderen het ouderlijk huis. Dit proces vindt onder niet-westerse allochtonen op gemiddeld jeugdiger leeftijd plaats dan onder autochtonen en westerse allochtonen. Hierdoor bedraagt het percentage thuiswonende 20-jarige kinderen bij niet-westerse allochtonen 40, tegen 75 bij autochtonen. Westerse allochtonen nemen met 60 procent een tussenpositie in. Daarentegen ligt het aandeel alleenstaande 20-jarigen bij niet-westerse allochtonen met bijna 30 procent ongeveer twee keer zo hoog als bij autochtonen. Ook

1. Aandeel personen naar huishoudenspositie per herkomstgroepering, 2002

wordt door eerstgenoemden op deze leeftijd iets vaker (al dan niet gehuwd) samengewoond.

Na vertrek uit het ouderlijk huis gaan jongeren eerst een tijdje alleenwonen of ongehuwd samenwonen. Tot 22-jarige leeftijd stijgen de percentages alleenwonenden en samenwonenden in ongeveer gelijke mate, maar vervolgens neemt het percentage samenwonenden veel sterker toe. Het percentage alleenstaanden neemt vanaf 25-jarige leeftijd weer af. Opnieuw zijn er duidelijke verschillen tussen de herkomstgroeperingen: het percentage samenwonenden blijft onder niet-westerse allochtonen duidelijk achter bij dat onder autochtonen. De verklaring hiervoor ligt in het relatief hoge percentage eenouders en overigen bij de niet-westerse allochtonen. Op 20-jarige leeftijd ligt het percentage eenouders plus overigen al aanzienlijk hoger onder de niet-westerse allochtonen: bijna 15 procent, tegen 2 procent onder autochtonen. Ook op hogere leeftijden blijft het percentage eenouders plus overigen bij niet-westerse allochtonen een stuk hoger dan bij autochtonen, terwijl westerse allochtonen weer een tussenpositie innemen. Niet-westerse allochtonen twintigers zien een relatie waarin inmiddels één of meer kinderen zijn geboren vaker uiteenvallen dan autochtonen van deze leeftijd.

Onder dertigers en veertigers maakt het merendeel van de bevolking deel uit van een paar, al dan niet met kinderen. De percentages alleenstaanden en eenouders plus overigen zijn bij niet-westerse allochtonen hoger dan bij autochtonen, terwijl de percentages (al dan niet gehuwd) samenwonenden lager liggen. Vanaf 50-jarige leeftijd stijgen de percentages alleenstaanden ten koste van de percentages samenwonenden. Dit wordt meestal veroorzaakt door sterfte van de partner. In de laatste levensfase woont een deel van de mensen in een tehuis. Voor autochtonen geldt dat op 80-jarige leeftijd 20 procent in een tehuis woont, tegen 5 procent voor niet-westerse allochtonen.

Uit grafiek 2, waarin de samenstelling van de bevolking naar huishoudenspositie in absolute aantallen wordt getoond, blijkt duidelijk dat de niet-westerse allochtonen een relatief jonge bevolkingsgroep vormen. In de vorige paragraaf is vermeld dat deze bevolkingsgroep veel sneller groeit dan autochtonen en westerse allochtonen. Naast migratie vormt geboorte uit allochtone moeders van de eerste generatie hiervan de oorzaak. De vruchtbaarheid van de eerste generatie niet-westerse allochtonen ligt namelijk hoger dan die van de autochtonen en westerse allochtonen (Alders, 2003). In de afgelopen jaren hebben veel niet-westerse allochtonen leeftijden bereikt waarop velen samenwonen of alleenwonen. Dit vormt een (gedeeltelijke) verklaring voor de stijging, onder niet-westerse allochtonen, van het aantal samenwonenden en alleenstaanden tussen 1997 en 2002.

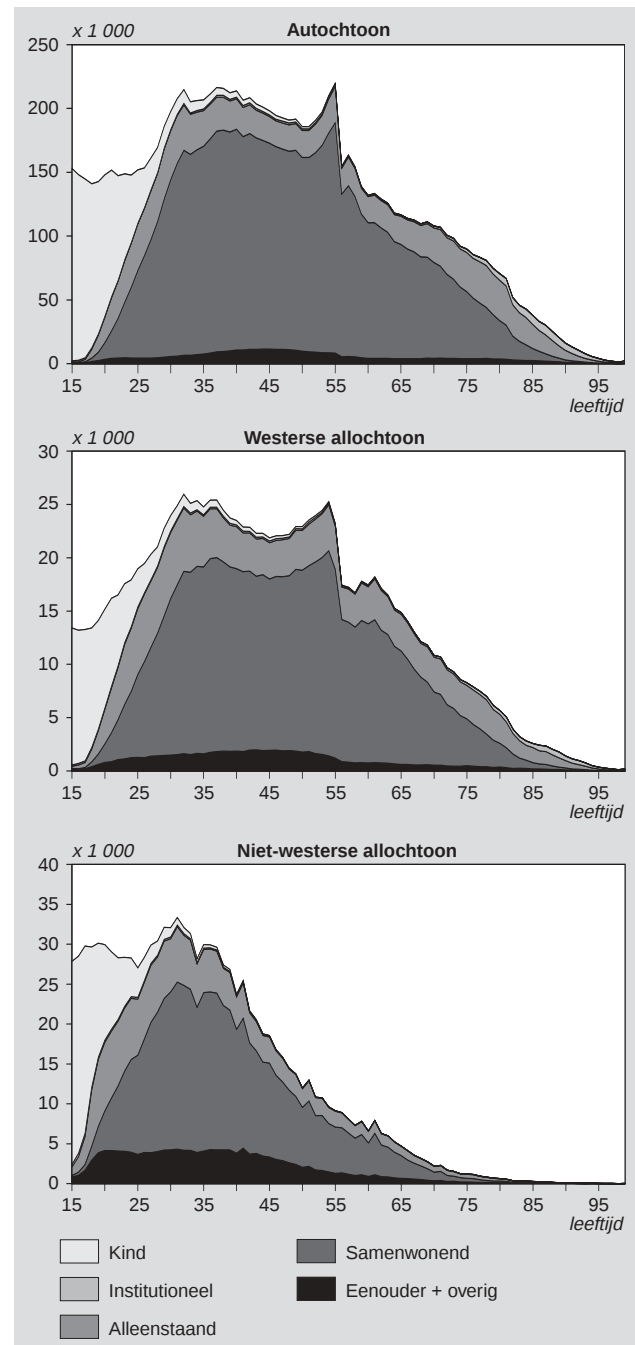
3.2 Veranderingen in leeftijdsprofielen tussen 1997 en 2002

Ontwikkelingen in de bevolking naar huishoudenspositie (per herkomstgroepering) hangen deels samen met veranderingen in de leeftijdsprofielen. Als kinderen bij vertrek uit het ouderlijk huis vaker gaan alleenwonen in plaats van samenwonen, dan zal het percentage alleenstaanden toenemen ten koste van het percentage samenwonenden. In absolute aantallen zal zich dit, bij verder ongewijzigde omstandigheden, vertalen in meer alleenstaanden en minder samenwonenden.

Om een indruk te krijgen van ontwikkelingen in de leeftijdsprofielen van huishoudensposities, is in *grafiek 4* per leeftijd het verschil in percentages personen in diverse huishoudensposities tussen 2002 en 1997 weergegeven. Om de grafiek overzichtelijk te houden zijn de huishoudensposities die weinig veranderingen laten zien weggelaten. Bij mannen zijn de verschuivingen relatief gering in de leeftijden tussen 55 en 75 jaar.

Voor alle leeftijden geldt dat het percentage alleenstaanden is gestegen, waarbij de stijgingen het sterkst waren in de leeftijdsgroep 20–49 jaar. Tussen de 15 en 25 jaar is deze stijging voornamelijk ten koste gegaan van het percentage thuiswonenden. In de leeftijdsklasse 20–54 jaar is het percentage (gehuwd en niet-ge-

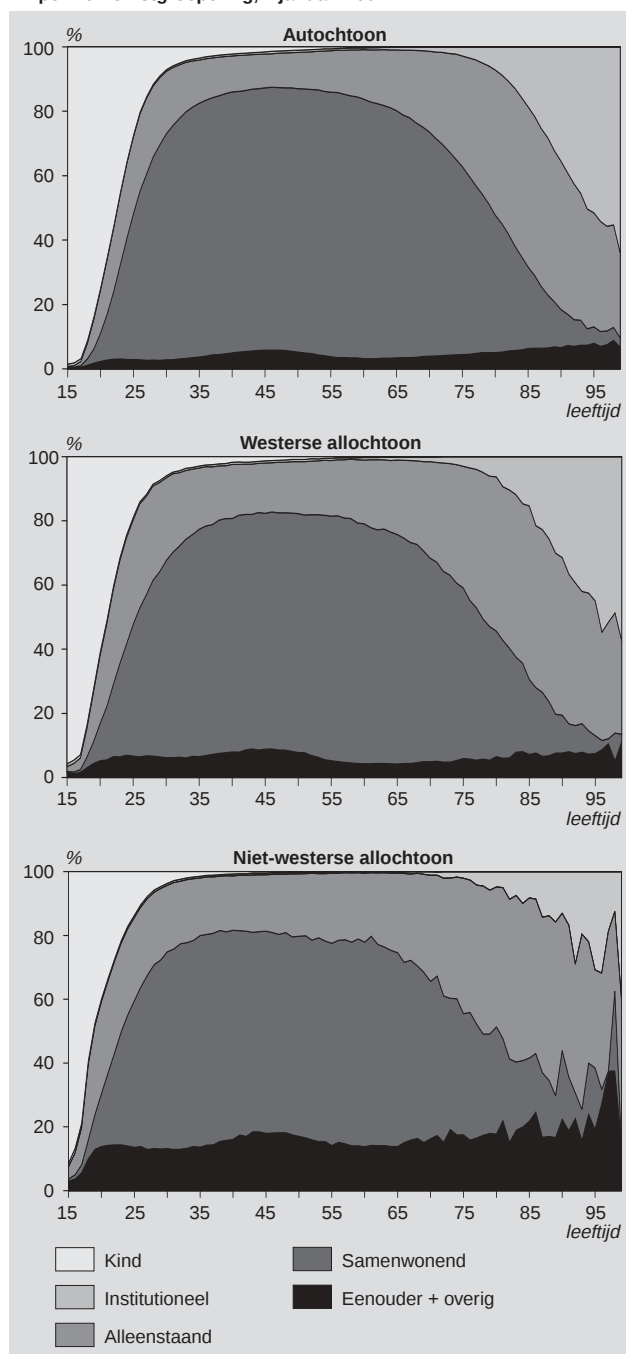
2. Bevolking naar huishoudenspositie en herkomstgroepering, 1 januari 2002

huwd) samenwonenden afgenomen. Met uitzondering van de jongere leeftijden is de stijging van het percentage alleenstaanden dus ten koste gegaan van het percentage samenwonenden. Het gaat hierbij overigens niet alleen om het vaker alleenwonen door mensen die nog nooit hebben samengewoond, maar ook om het (vaak tijdelijk) alleenwonen na het uiteenvallen van een relatie. Vanaf 70 jaar is een sterke daling van het percentage mannen dat in een tehuis woont zichtbaar. Oudere mannen blijven langer samenwonen en – in mindere mate – zelfstandig alleenwonen.

Bij vrouwen is het beeld in grote lijnen gelijk aan dat bij mannen. Ook hier is een individualiseringstendens zichtbaar, waarbij het samenwonen terrein moet afstaan aan het alleenwonen. Een groot verschil is echter dat de veranderingen in de percentages samenwonenden tussen 1997 en 2002 in de leeftijdsklasse 20–44 bij de vrouwen minder groot zijn dan bij de mannen. Bovendien is de stijging van het percentage alleenstaanden vrij gering, omdat ook het percentage alleenstaande moeders is toegenomen.

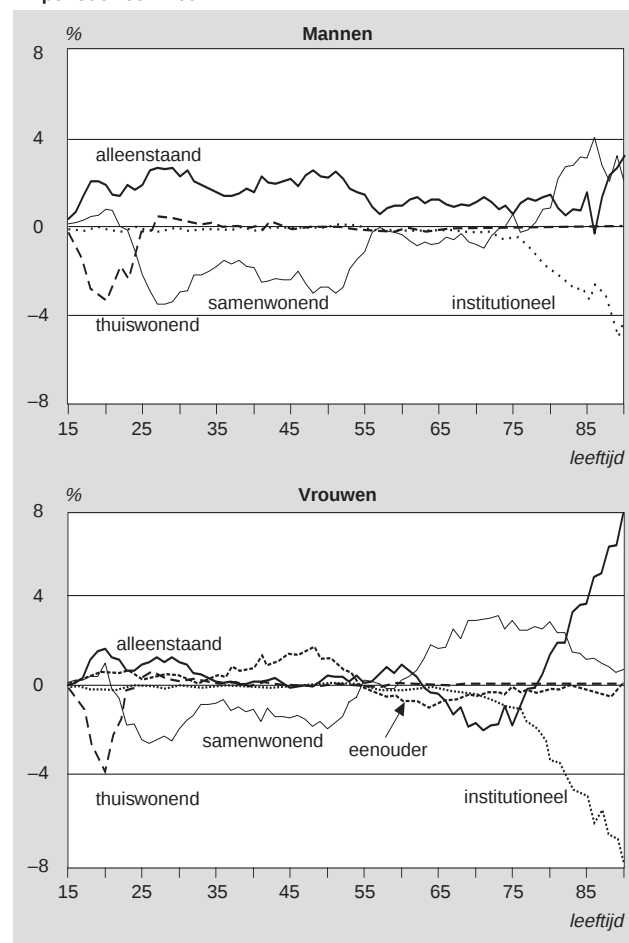
3. Procentuele verdeling van de bevolking naar huishoudenspositie per herkomstsgroepering, 1 januari 2002

Alleenstaande vaders zijn niet in de grafiek opgenomen, omdat het om een betrekkelijk zeldzaam verschijnsel gaat.

Vrouwen laten tussen 60- en 90-jarige leeftijd een forse toename zien van het aandeel samenwonenden. Dit houdt verband met de stijging van de levensverwachting bij mannen: vrouwen zullen hierdoor minder vaak weduwe worden en als gevolg daarvan vaker op deze leeftijden nog (met hun echtgenoot) samenwonen. Bij mannen is dit patroon van toenemende samenwoonpercentages niet waarneembaar: omdat mannen vaak een jongere vrouw hebben en vrouwen bovendien meestal langer leven dan mannen, gaan dalende sterftekansen niet gepaard met een veel grotere kans op verweduwing. Een ander verschil tussen mannen en vrouwen is dat op hogere leeftijden de afname van het percentage vrouwen dat in een tehuis woont gepaard gaat met een forse toename van het percentage alleenwonende vrouwen.

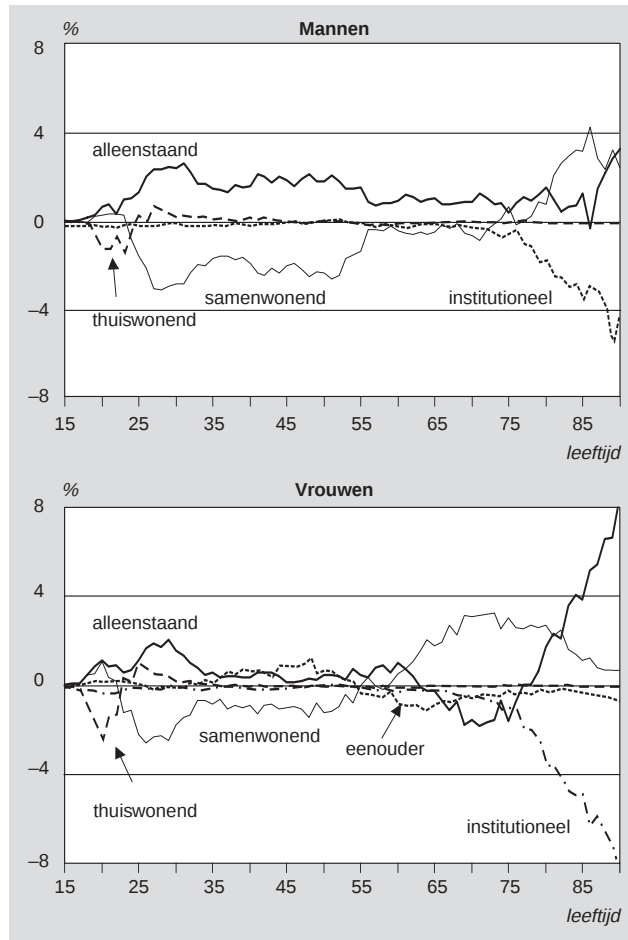
4. Relatieve groei van de bevolking per huishoudenspositie in de periode 1997–2002

In grafiek 5 is voor autochtonen per leeftijd het verschil in percentages personen in diverse huishoudensposities tussen 2002 en 1997 weergegeven. In eerste instantie lijkt het patroon sterk op dat van de totale bevolking (grafiek 4). Toch is er één opmerkelijk verschil waar te nemen. Voor de totale bevolking tot ongeveer 25-jarige leeftijd geldt een sterke daling van het percentage thuiswonende mannen en vrouwen. Hier staat een sterke stijging tegenover bij alleenstaanden en een geringe stijging bij samenwonenden. Onder autochtonen is nog nauwelijks sprake van een daling van het percentage thuiswonende kinderen tot ongeveer 25-jarige leeftijd. Dit duidt op een stabiel patroon van de kansen om uit huis te gaan tussen 1997 en 2002 (met andere woorden, autochtone kinderen zijn in de betreffende periode niet eerder of later uit huis gegaan). Pas rond 25-jarige leeftijd treden er beduidende veranderingen op in de huishoudensposities. De autochtone mannen en vrouwen van eind twintig en begin dertig zijn de afgelopen jaren vaker alleen gaan wonen en minder vaak gaan samenwonen. Waarschijnlijk zijn jongeren vanuit het ouderlijk huis vaker eerst een tijdje alleen gaan wonen. Bovendien is het mogelijk dat relaties vaker zijn stukgelopen, waarna de ex-partners alleen zijn komen te staan. Voor autochtone vrouwen is er tussen 35- en 60-jarige leeftijd sprake van slechts geringe veranderingen in de huishoudensposities.

De ontwikkelingen tussen 1997 en 2002 in het leeftijds patroon van westerse allochtonen zijn weergegeven in grafiek 6. Gezien de geringe aantallen westerse allochtonen op hogere leeftijden zijn de ontwikkelingen vanaf 70-jarige leeftijd niet weergegeven. Hoewel de veranderingen over de gehele linie wat groter zijn dan bij autochtonen, is er geen sprake van een wezenlijk ander patroon.

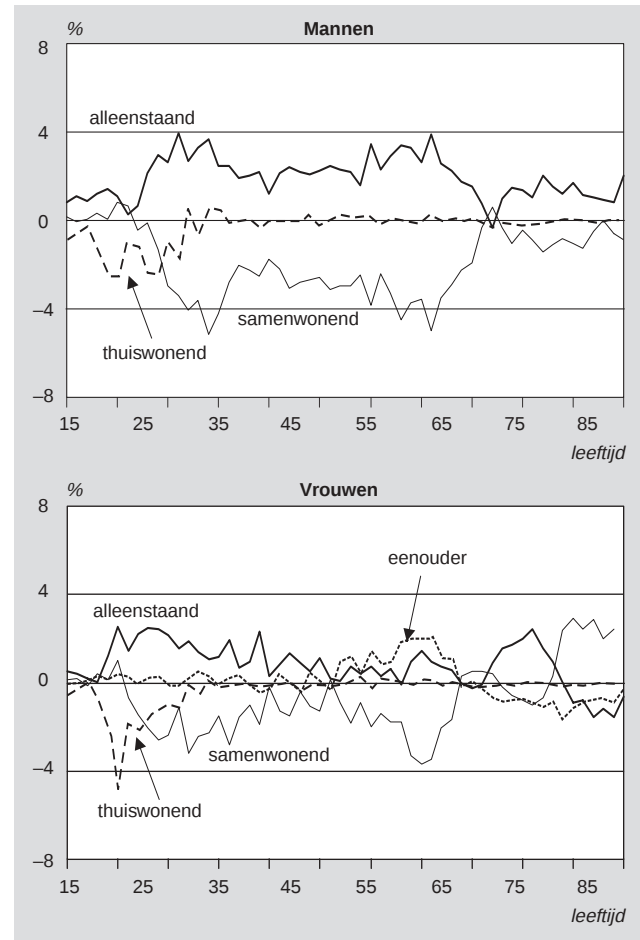
5. Relatieve groei van de autochtone bevolking per huishoudenspositie in de periode 1997–2002

Dit geldt niet voor de groep niet-westerse allochtonen (*grafiek 7*). Tussen 15- en 22-jarige leeftijd valt een sterke afname van het percentage thuiswonende kinderen op, in het bijzonder onder jongens. Het lijkt erop dat niet-westerse allochtonen tegenwoordig eerder uit huis gaan dan vijf jaar geleden. Zowel voor mannen als voor vrouwen geldt dat ze vaker alleenwonen. Een mogelijke verklaring kan (deels) liggen in het feit dat ze vaker voor studie het ouderlijk huis verlaten. Schapendonk-Maas (2001) meldt dat Turkse en Marokkaanse jongeren het volgen van een studie aangrijpen om uit huis te gaan. Volgens Yerden (2001) kiezen meisjes bewust een opleiding buiten de woonplaats van hun ouders, om zo zelfstandig te mogen wonen.

Tussen 22- en 30-jarige leeftijd stijgt zowel het aandeel thuiswonende kinderen als het aandeel alleenstaanden. Dit gaat ten koste van het aandeel samenwonenden. Mogelijk is hierbij sprake van uitstel van relatievorming. Tussen 30- en 40-jarige leeftijd is een patroon zichtbaar dat sterk afwijkt van dat bij autochtonen. Niet-westers allochtone mannen gaan vaker samenwonen en minder vaak alleenwonen, terwijl voor autochtone mannen het omgekeerde geldt. Niet-westers allochtone vrouwen gaan ook vaker samenwonen. Na het uitstellen van de gezinsvorming onder twintigers vindt er kennelijk een inhaal plaats onder dertigers. Tussen 45- en 55-jarige leeftijd valt in deze groep een sterke stijging van het percentage alleenstaanden op, hetgeen ten koste gaat van het percentage samenwonenden. Een mogelijke verklaring kan liggen in de hogere scheidingsfrequentie op deze leeftijden. Het feit dat bij vrouwen het percentage eenouders in de leeftijdsgroep 40–49 jaar fors stijgt, lijkt deze verklaring te ondersteunen.

6. Relatieve groei van de westerse allochtone bevolking per huishoudenspositie in de periode 1997–2002

Literatuur

Alders, M., 2003, Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010. *Bevolkingstrends* 51(1), blz. 34–41. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huis, M. van, en L. Steenhof, 2003, Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen. *Bevolkingstrends* 51(1), blz. 54–57. CBS, Voorburg/Heerlen.

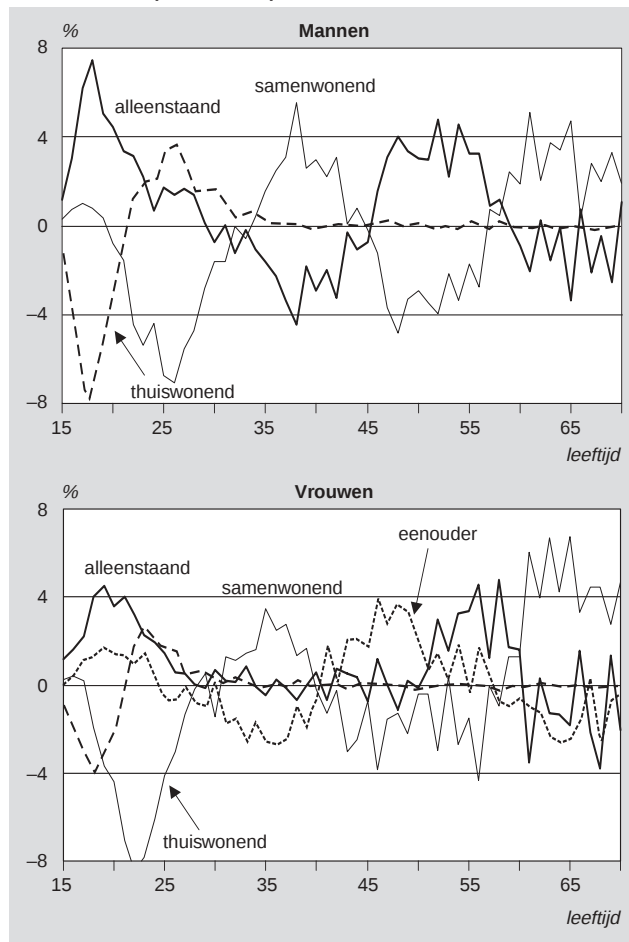
Jong, A.H. de, 2000, *Caleidoscoop van de moderne levensloop*. Maandstatistiek van de Bevolking, juni 2000, blz. 10–17. CBS, Voorburg/Heerlen.

Nicolaas, H., A. Sprangers en H. Witvliet, 2002, Aandeel arbeidsmigranten toegenomen. Maandstatistiek van de Bevolking, november 2002, blz. 8–11. CBS, Voorburg/Heerlen.

Schapendonk-Maas, H., 2001, Inwonende Turkse en Marokkaanse jongeren. Maandstatistiek van de Bevolking, september 2001, blz. 8–9. CBS, Voorburg/Heerlen.

Yerden, I., 2001, *Ik bepaal mijn eigen lot. Turkse meisjes in conflictsituaties*. Het Spinhuis, Amsterdam.

7. Relatieve groei van de niet-westerse allochtone bevolking per huishoudenspositie in de periode 1997-2002

Doorstroom niet-westers allochtone scholieren naar vervolgonderwijs

Suzan van der Aart

In augustus 1998 is de Wet Gemeentelijk Onderwijsachterstandenbeleid in werking getreden. Deze wet heeft als doel de onderwijsachterstanden van voornamelijk niet-westerse allochtonen te verminderen. Het CBS heeft in opdracht van het ministerie van Onderwijs een eerste stap gezet met het monitoren van dit gemeentelijke beleid. Allochtonen met een niet-westerse achtergrond blijken vaker dan autochtonen onderwijs op een lager niveau te volgen. Ook slagen ze minder vaak voor hun examens. Verder blijkt onder meer dat niet-westerse allochtonen weliswaar minder vaak havo- en vwo-examen doen, maar dat van de geslaagde niet-westerse allochtonen een groter deel in het aansluitende schooljaar doorstroomt naar hbo en wo.

1. Inleiding

Sinds de invoering van het Gemeentelijk Onderwijsachterstandenbeleid (GOA) zijn gemeenten zelf verantwoordelijk voor het monitoren en evalueren van het onderwijsachterstandenbeleid. Om de vergelijking tussen gemeenten te kunnen waarborgen, is in 2000 door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCenW) de 'GOA-kernmonitor' opgezet. Deze monitor is gebaseerd op vijftien indicatoren die het gehele onderwijsveld bestrijken. De meeste van deze indicatoren kunnen echter pas over enkele jaren, als met de Wet op het Onderwijsnummer goede registraties beschikbaar zijn gekomen, worden berekend. Voor het voortgezet onderwijs is al wel een goede registratie van de examenresultaten beschikbaar. Op basis hiervan heeft het CBS een aantal indicatoren uit de kernmonitor samengesteld.

De resultaten van de examenjaren 1999 tot en met 2001 zijn via StatLine, de statistische database van het CBS, per gemeente en herkomstgroepering beschikbaar. Hierbij kan men een keus maken tussen de gemeente waar de school staat en de gemeente waar de leerlingen wonen. De komende jaren zullen ook voor de andere onderwijsvelden indicatoren worden geproduceerd. Daarmee komen steeds meer gegevens beschikbaar voor gemeenten, scholen, beleidsmakers en andere geïnteresseerden.

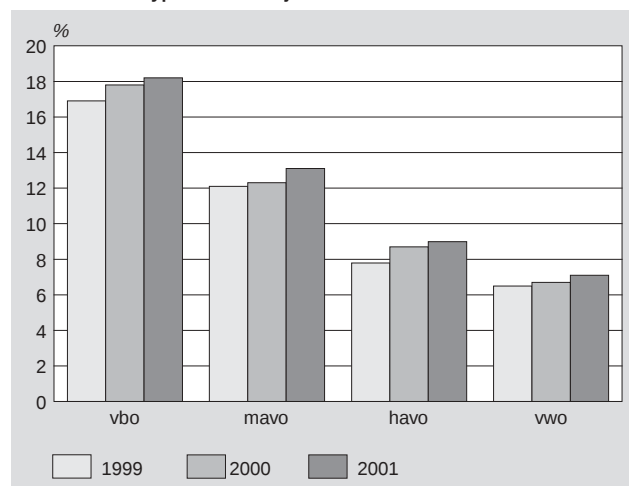
2. Eindexamenkandidaten en examenresultaten

In het schooljaar 2000/2001 deden in Nederland 157 duizend jongeren examen in het voortgezet onderwijs (exclusief landbouw-onderwijs), ongeveer 12 duizend minder dan in het voorgaande schooljaar. Deze afname was grotendeels het gevolg van een

sterke daling van het aantal havo-eindexamenkandidaten, van 43,6 naar 33,6 duizend (staat 1). De invoering van het studiehuis is hiervan vermoedelijk de belangrijkste oorzaak. Vooral de doorstroom van mavo-gediplomeerden naar 4 havo was in het schooljaar 1999/2000 afgenomen, waardoor het aantal havo-examenkandidaten in het volgende schooljaar daalde.

Het aandeel niet-westerse allochtonen onder de eindexamenkandidaten is de laatste jaren bij alle schoolsoorten toegenomen (grafiek 1). Dit komt voornamelijk door de relatief sterke toename van het aantal niet-westerse allochtonen in de bevolking. Laatstgenoemden zijn oververtegenwoordigd onder de vbo-examenkandidaten, maar sterk ondervertegenwoordigd onder de havo- en vwo-examenkandidaten.

1. Aandeel niet-westerse allochtonen onder de eindexamenkandidaten naar schooltype en examenjaar

Een groot deel van de niet-westers allochtone leerlingen volgt onderwijs op de lagere niveaus. Zo deed in het schooljaar 2000/2001 van de niet-westers allochtone eindexamenkandidaten 74 procent een vbo- of mavo-examen, terwijl dat van de autochtone leerlingen maar 58 procent was. Van de tweede generatie niet-westerse allochtonen legde 73 procent een vbo- of mavo-examen af, tegen 78 procent van de eerste generatie. Vooral Marokkanen en Turken deden vaker examen op een lager niveau. Bij Surinamers, Antillianen en Arubanen was dit in iets mindere mate het geval.

Staat 1
Aantal eindexamenkandidaten naar schooltype, herkomstgroepering en examenjaar

Schooltype	Totaal		waaronder			
			autochtonen		niet-westerse allochtonen	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001
x 1 000						
vbo	47,8	46,6	36,5	35,5	8,6	8,6
mavo	47,9	47,3	38,9	38,1	5,9	6,2
havo	43,6	33,6	36,6	28,2	3,9	3,1
vwo	29,9	29,4	25,4	25	2,1	2,1
Totaal	169,1	156,8	137,3	126,7	20,3	19,8

Onder de niet-westerse allochtonen legden jongens vaker een vbo-examen af dan meisjes, en minder vaak een havo-examen. Soortgelijke verschillen tussen jongens en meisjes komen nog duidelijker naar voren bij de autochtone scholieren.

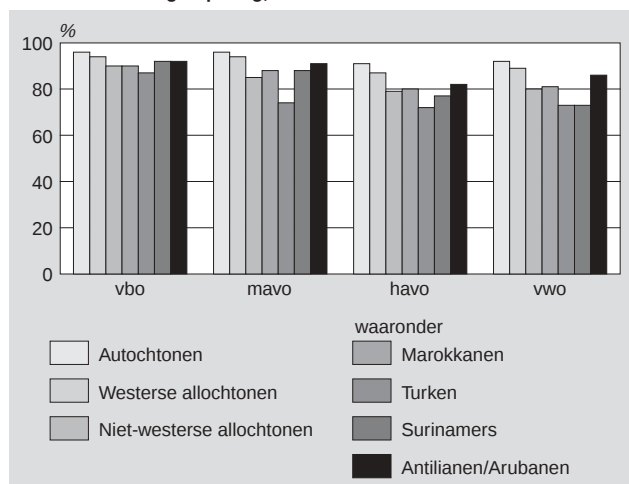
Het slagingspercentage van niet-westers allochtone eind-examenkandidaten was lager dan dat van autochtonen (*grafiek 2*). Terwijl van de autochtone examenkandidaten 91 procent slaagde voor de havo en 92 procent voor het vwo, behaalden van de niet-westerse allochtonen respectievelijk 79 en 80 procent het diploma. Voor de mavo en het vbo zijn de slagingspercentages moeilijker te interpreteren, omdat in deze vormen van onderwijs op verschillende niveaus eindexamen kan worden gedaan.

Het ministerie van OCenW en het CBS hebben een indicator ontwikkeld die de onderwijsprestaties van de verschillende herkomstgroepen snel inzichtelijk maakt. In deze 'examenscore' wordt het slagingspercentage gewogen met het soort examen. De score loopt van 0 (alle kandidaten zijn voor alle vbo-, mavo-, havo- en vwo-examens gezakt) tot 100 (alle kandidaten hebben vwo-examens afgelegd en zijn daarvoor geslaagd). De berekeningwijze van deze examenscore is opgenomen in Van der Aart (2003). Landelijk gezien hebben autochtonen een score van 62 en niet-westerse allochtonen een score van 49 (*grafiek 3*). Dit aanzienlijke verschil is in de grote gemeenten vaak zelfs nog iets groter.

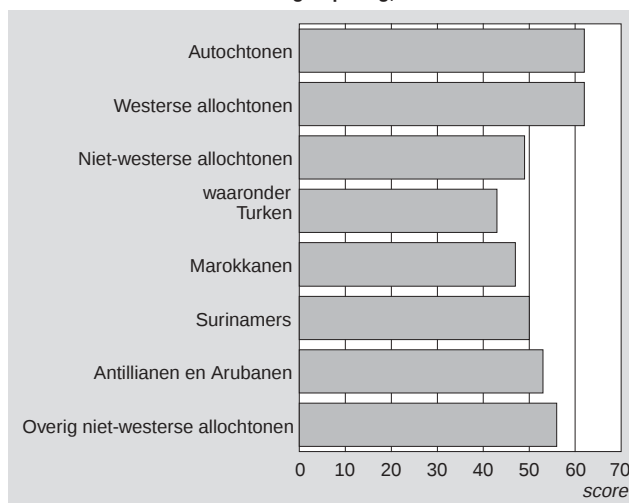
3. Plaats en 'kleur' van de school

Niet alle leerlingen bezoeken een school in de gemeente waar ze wonen. Dit komt doorgaans doordat scholen in meerdere of min-

2. Slagingspercentages van eindexamenkandidaten per schooltype naar herkomstgroepering, 2001

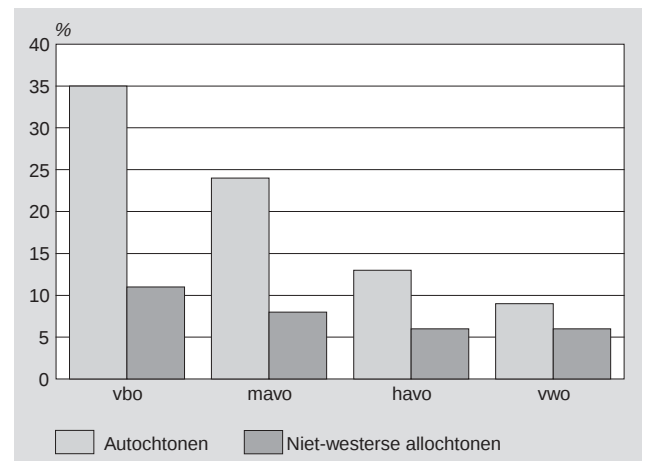

3. Examenscore naar herkomstgroepering, 2001

dere mate leerlingen van buiten de schoolgemeente aantrekken. Omdat de schoolgemeente de gemeente is waar de school zijn hoofdvestiging heeft, kan het daarnaast ook mogelijk zijn dat een leerling een vestiging in zijn eigen woongemeente bezoekt die behoort tot een andere schoolgemeente. Van de autochtonen die in een van de vier grote steden wonen, gaat respectievelijk 35 en 24 procent van de vbo- en mavo-leerlingen buiten die steden naar school (*grafiek 4*). Voor havo en vwo zijn deze aandelen slechts 13 en 9 procent. Allochtonen uit de grote steden gaan beduidend minder vaak elders naar school. Van de allochtone mavo- en vbo-leerlingen bezoekt respectievelijk 11 en 8 procent een school buiten de woongemeente. Bij het havo en vwo bedraagt dit aandeel ongeveer 6 procent.

4. Aandeel eindexamenkandidaten woonachtig in de vier grote steden dat buiten de woongemeente een school bezocht per schooltype naar herkomstgroepering, 2001

Uiteraard zijn er ook leerlingen die de omgekeerde schoolweg afleggen. Vooral veel autochtone scholieren wonen in een randgemeente en gaan in de grote stad naar school. In veel gevallen is dit echter schijn, omdat ze in hun woongemeente een nevenvestiging van de school bezoeken.

Vooral de schoolpendel van autochtone mavo- en vbo-leerlingen uit de grote stad weerspiegelt zich in de examenscore. Autochtonen die in de grote stad wonen en soms elders naar school gaan, hebben met gemiddeld 64 een lagere examenscore dan autochtonen die in de grote stad naar school gaan en soms elders wonen (examenscore 67). Voor allochtonen is de examenscore in zowel woon- als schoolgemeente 48.

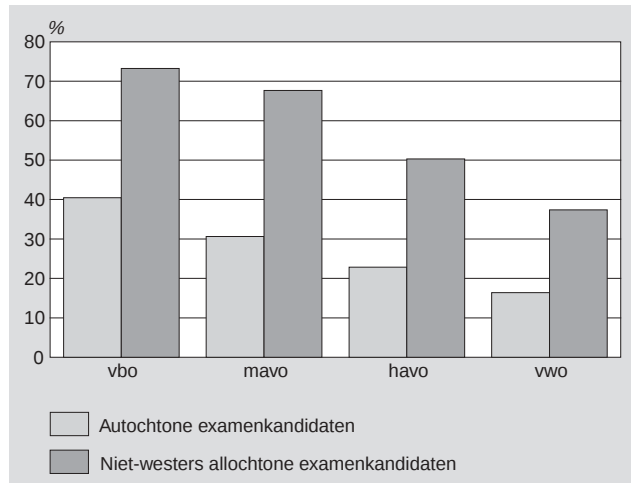
Uit het opinie-onderzoek 'schoolkeuzemotieven Utrecht' van het bureau CVO (Trouw, 23 november 2002) blijkt dat een kwart van de Utrechtse ouders die hun kind naar een school voor voortgezet onderwijs in de randgemeente stuurt, dit doet vanwege de vermeende betere pedagogische en onderwijskundige aanpak op die instelling. Zo'n 20 procent van de ouders noemt het aantal allochtonen op de school en de veiligheid als doorslaggevende factor. Deze motieven gelden waarschijnlijk ook voor ouders in de andere grote gemeenten.

Autochtone examenkandidaten die in de vier grote gemeenten naar school gaan, bezoeken scholen waar het aantal niet-westerse allochtonen in de examenklas gemiddeld ongeveer de helft bedraagt van dat op scholen van niet-westers allochtone examenkandidaten (*grafiek 5*). Zo zit een niet-westerse allochtone scholier die examen doet op een vwo in de grote stad in een klas met gemiddeld 37 procent niet-westerse allochtonen. Voor autochtone examenkandidaten in de grote stad bedraagt dit aandeel gemiddeld 16 procent. Voor vbo-ers zijn deze aandelen gemiddeld 73 en 40 procent.

4. Doorstroom naar het vervolgonderwijs

Slechts een klein deel van de niet-westers allochtone examenkandidaten stroomt door naar het hbo en wo. Dit komt grotendeels doordat relatief weinigen van hen havo- of vwo-examen doen en

5. Gemiddeld percentage niet-westerse allochtonen in examenklas bij examenkandidaten aan scholen in de vier grote steden, 2001

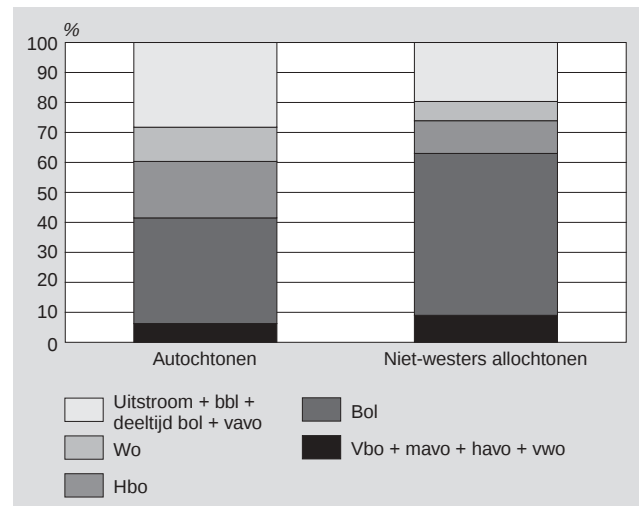
deels doordat hun slagingspercentage achterblijft bij dat van de autochtonen. Van de niet-westerse allochtonen die in 2001 in het voortgezet onderwijs eindexamen deden, kwam een schooljaar later 11 procent in het hbo terecht en 6 procent in het wo (grafiek 6). Voor autochtonen lagen deze aandelen op 19 procent en 11 procent. Ruim de helft van de niet-westerse allochtone examenkandidaten stroomde door naar de beroepsopleidende leerweg (bol). Bij autochtonen was dit ongeveer een derde.

Hebben niet-westerse allochtonen echter een havo- of vwo-diploma, dan stroomt een groter deel in het aansluitende schooljaar door naar vervolgonderwijs dan bij de autochtonen. Bovendien kiezen ze dan vaak voor een hoger schoolniveau. Van de geslaagde autochtone havo-leerlingen ging 75 procent naar het hbo, 6 procent naar de bol en 3 procent naar het vwo. De overige 16 procent stroomde dus niet of niet direct door naar voltijd vervolgonderwijs. Bij de niet-westerse allochtonen was de doorstroom naar het hbo met 81 procent aanzienlijk hoger. Vooral geslaagde havo-leerlingen van Turkse origine gingen met 86 procent relatief vaak naar het hbo.

Van de geslaagde autochtone vwo-leerlingen ging 63 procent naar het wo en 20 procent naar het hbo, terwijl van de geslaagde niet-westerse allochtonen 76 procent de keuze liet vallen op het wo en 11 procent op het hbo.

De doorstroom naar de bol was bij de niet-westerse allochtone eind-examenkandidaten veel hoger dan bij de autochtonen. Zo stroom-

6. Doorstroom eindexamenkandidaten naar herkomstgroepering, 2001

den geslaagde niet-westerse allochtone vbo-leerlingen voor 73 procent door naar de bol, terwijl dit aandeel bij de autochtonen 47 procent bedroeg. Het is niet bekend hoeveel vbo-leerlingen naar de beroepsbegeleidende leerweg (bbl), het voormalige leerlingwezen, gingen.

5. Gekozen studierichtingen

Economisch onderwijs blijkt vooral onder niet-westerse allochtonen zeer populair te zijn. Bij de overgang van havo naar hbo koos in 2001 56 procent van hen voor een economische richting, tegen 39 procent van de autochtonen (staat 2). Het aandeel van de niet-westerse allochtone vrouwen dat in het hbo voor de gezondheidszorg koos, was vergeleken met de autochtonen erg laag: slechts 6 procent van de niet-westerse allochtone vrouwen maakte deze keuze, tegen 14 procent van de autochtone vrouwen. Bij vwo-gediplomeerden die doorstroomden naar het hbo was eenzelfde patroon zichtbaar. Van de niet-westerse allochtone vrouwen koos 9 procent deze hbo-studierichting, tegen 20 procent van de autochtone vrouwen (staat 3).

Ook in het wetenschappelijk onderwijs zijn de economische studierichtingen zeer populair onder niet-westerse allochtonen (staat 4). Van de niet-westerse allochtone vwo-geslaagden die naar het wo gingen, koos 26 procent een economisch getinte opleiding.

Staat 2
Doorstroom havo-examenkandidaten naar hbo per sector, 2001

	Agrarisch	Technisch	Gezondheidszorg	Economisch	Sociaal-agogisch	Kunst	Pedagogisch	Totaal
	%							x 1 000
Totaal	3	18	8	41	11	2	17	22,6
Autochtonen	3	18	9	39	11*	2*	18	19,2
Niet-westerse allochtonen	1	19*	4	56	12*	1*	8	1,9
Westerse allochtonen	1	21	6	44	11*	3	14	1,4
Man	3	34	3	49	2	1	7	10,5
Autochtonen	3	34*	3*	48	2*	1*	7	8,9
Niet-westerse allochtonen	0	33*	2*	60	3*	0	2	0,9
Westerse allochtonen	1	38	2*	48*	3*	2*	5*	0,7
Vrouw	2	4	13	34	18	2	26	12,1
Autochtonen	2	4	14	32	18*	2	27	10,3
Niet-westerse allochtonen	1	6	6	53	20*	2*	13	1,0
Westerse allochtonen	1*	5*	10	41	18*	4	22	0,8

* de waarde wijkt niet significant af van de waarde van het (vetgedrukte) aggregaat.

Bron: Inspectie van Onderwijs, CBS, IB-groep.

Staat 3
Doorstroom vwo-examenkandidaten naar hbo per sector, 2001

	Agrarisch	Technisch	Gezondheids- zorg	Economisch	Sociaal- agogisch	Kunst	Pedagogisch	Totaal
	%							x 1 000
Totaal	3	18	13	41	7	6	11	5,0
Autochtonen	3	18*	14	40	7*	6*	12	4,6
Niet-westerse allochtonen	1*	18*	7	56	7*	5*	5	0,2
Westerse allochtonen	1*	20*	9*	48	6*	8*	7	0,3
Man	3	37	4	44	2	5	5	2,0
Autochtonen	3*	38*	4*	43	2*	5*	6	1,8
Niet-westerse allochtonen	1*	32*	4*	52*	3*	6*	1*	0,1
Westerse allochtonen	0*	32*	3*	53*	3*	8*	2*	0,1
Vrouw	2	6	19	40	11	7	15	3,0
Autochtonen	3*	5	20	39	11*	6*	16	2,8
Niet-westerse allochtonen	0*	9*	9	59	10*	5*	8	0,1
Westerse allochtonen	1*	12	14*	45*	9*	8*	10*	0,1

* de waarde wijkt niet significant af van de waarde van het (vetgedrukte) aggregaat.

Bron: Inspectie van Onderwijs, CBS, IB-groep.

Staat 4
Doorstroom vwo-examenkandidaten naar wo per HOOP-gebied, 2001

	Landbouw	Natuur	Techniek	Gezondheid	Economie	Recht	Gedrag en Maatschappij	Taal en cultuur	Totaal
	%								x 1 000
Totaal	2	9	16	12	19	13	19	10	17,1
Autochtonen	2	9*	17	12*	19	12	19	11	14,5
Niet-westerse allochtonen	1	8*	13	13*	26	20	14	6	1,3
Westerse allochtonen	1*	9*	15*	11*	18*	17	17	12	1,4
Man	2	12	26	8	27	11	9	6	8,7
Autochtonen	2	12*	27	7*	26*	10	9*	6	7,4
Niet-westerse allochtonen	1	11*	20	9*	32	16	8*	3	0,6
Westerse allochtonen	1*	12*	26*	8*	26*	13	9*	6*	0,7
Vrouw	2	5	6	16	12	15	28	15	8,4
Autochtonen	3	6*	6*	16*	11	14	30	15*	7,1
Niet-westerse allochtonen	0	5*	6*	16*	20	24	20	8	0,7
Westerse allochtonen	2*	6*	5*	14*	11*	20	24	19	0,7

* de waarde wijkt niet significant af van de waarde van het (vetgedrukte) aggregaat.

Bron: Inspectie van Onderwijs, CBS, IB-groep.

Van de autochtone vwo-geslaagden maakte 19 procent deze keuze. Daarnaast gingen niet-westerse allochtonen vaker rechten studeren, in het bijzonder de niet-westers allochtone vrouwen. Deze voorkeur van niet-westerse allochtonen voor de wo-studierichtingen economie en recht ging vooral ten koste van de studierichtingen gedrag en maatschappij, taal en cultuur, en techniek. Ten slotte valt op dat niet-westerse allochtonen, zowel op het hbo als op het wo, nauwelijks interesse toonden voor landbouwopleidingen.

Literatuur

Aart, S. van der, 2003, Onderwijsachterstand van niet-westerse allochtone scholieren. Sociaal-economische maandstatistiek, januari 2003, blz. 53–64. CBS, Voorburg/Heerlen.

Trouw, 23 november 2002, Kinderen voor goede, witte school de stad uit.

Achtergronden van het onderzoek

De in dit artikel gepresenteerde resultaten vormen een onderdeel van de uitkomsten van een lopend onderzoek dat het CBS uitvoert in het kader van gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid. Dit onderzoek wordt gefinancierd door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

De gegevens zijn gebaseerd op het examenresultatenregister van de Informatie Beheergroep (IB-groep). Deze registratie bevat volledige gegevens voor circa 90 procent van de totale groep eindexamenkandidaten. De informatie over de herkomstgroepering is afkomstig uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. De gegevens uit beide bestanden zijn samengevoegd en opgehoogd tot de totale populatie eindexamenkandidaten. Hierbij moet worden opgemerkt dat door koppeling van bestanden enige selectiviteit naar herkomstgroepering kan zijn opgetreden, waardoor het absolute aantal allochtonen mogelijk iets is onderschat.

Het voortgezet algemeen volwassenen onderwijs (vavo) is in de analyses buiten beschouwing gelaten. Ook de opleidingen die vallen onder het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij en de overige landbouwopleidingen maken geen deel uit van het onderzoek.

Gegevens over het voorbereidend beroepsonderwijs (vbo) zijn inclusief het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo). Op basis van de bestanden kan geen onderscheid worden gemaakt tussen deze twee onderwijsvormen.

Met doorstroom van eindexamenkandidaten wordt bedoeld de doorstroom uit het examenjaar naar vervolgonderwijs in het aansluitende schooljaar. Leerlingen die na het eindexamen een jaar iets anders gaan doen en daarna doorstromen naar vervolgonderwijs, zijn dus niet waargenomen.

De doorstroom is bepaald door het examenresultatenregister te koppelen aan het lesgeldregister en het centraal register inschrijvingen hoger onderwijs. Beide bestanden zijn afkomstig van de IB-groep. Uit het lesgeldregister kan worden afgeleid of een leerling zich het volgende schooljaar heeft ingeschreven voor het voortgezet onderwijs, dan wel voor de voltijd beroepsopleidende leerweg (bol). Helaas konden leerlingen die doorstromen naar de beroepsbegeleidende leerweg (bbl), dan wel de deeltijd beroepsopleidende leerweg, niet worden waargenomen. In de analyse van het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs zijn zowel voltijd- als deeltijdstudenten betrokken.

Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs

Esther van Kralingen¹⁾

Tussen studiejaar 1995/1996 en 2001/2002 is het aandeel van de niet-westerse allochtonen dat hoger onderwijs volgt toegenomen. Dit geldt voor Marokkanen, Turken en Surinamers. Het aandeel studenten afkomstig van de Nederlandse Antillen en Aruba is echter gedaald. Niet-westerse allochtonen kiezen opvallend vaak voor de richtingen economie en recht. De richting techniek trekt, onder zowel autochtonen als allochtonen, vooral mannen aan. De agrarische richtingen zijn onder autochtonen, en meer nog onder niet-westerse allochtonen, het minst populair. Het aandeel geslaagde niet-westerse allochtonen in het totaal aantal geslaagden is in de afgelopen jaren verdubbeld.

1. Inleiding

Eerder is in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen onderzoek gedaan naar de onderwijsachterstanden van verschillende herkomstgroeperingen in het voortgezet onderwijs. De uitkomsten daarvan zijn elders in deze aflevering van *Bevolkingstrends* samengevat door Van der Aart (2003a, 2003b). In aansluiting op dat onderzoek is voor de studiejaar 1995/1996 tot en met 2001/2002 de deelname van de betreffende herkomstgroeperingen aan het voltijd hoger onderwijs onderzocht.

Dit onderzoek richt zich op het aantal ingeschrevenen, eerstejaars en geslaagden naar herkomstgroepering. Voor het studiejaar 2001/2002 zijn nog geen gegevens beschikbaar over geslaagden. Gegevens over de gemiddelde studieduur komen op basis van dit onderzoek echter niet beschikbaar. Het onderzoek is mede in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen uitgevoerd. Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens uit het Centraal Register Ingeschrevenen Hoger Onderwijs (CRIHO) en de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Dit artikel presenteert de belangrijkste uitkomsten. Voor gedetailleerde informatie wordt verwezen naar Van Kralingen (2003).

Waar in dit artikel wordt gesproken over geslaagden, worden studenten bedoeld die een afsluitend diploma hebben behaald voor een hbo-opleiding of voor een universitaire opleiding (doctoraaldiploma). In het wetenschappelijk onderwijs zijn echter ook studenten meegeteld die hun beroepsdiploma's hebben behaald. Dit betreft voor het HOOP-gebied 'gezondheid' de beroepsdiploma's voor de studies geneeskunde, diergeneeskunde en tandheelkunde (HOOP: Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan). Voor het HOOP-gebied 'natuur' betreft het de beroepsdiploma's die zijn behaald voor de studie farmacie.

De sectorindeling van het hoger beroepsonderwijs is bepaald door het CBS. De sectorindeling van het wetenschappelijk onderwijs volgt de HOOP-indeling van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

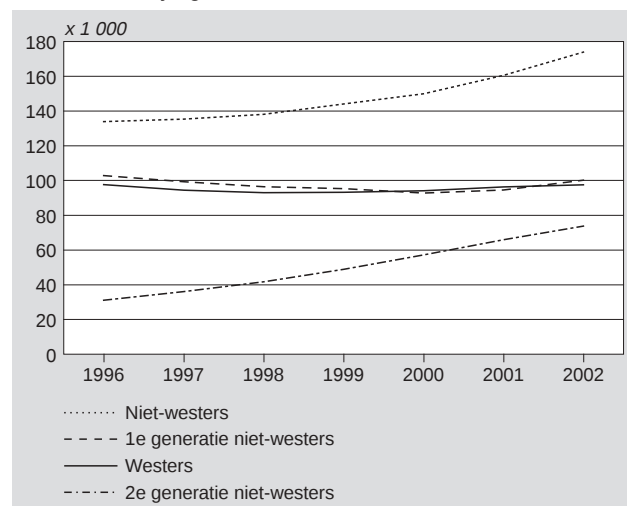
2. Meer niet-westerse allochtonen in het hoger onderwijs

Ten opzichte van het studiejaar 1995/1996 was het aantal studenten in het voltijd onderwijs in het studiejaar 2001/2002 ongeveer 12 duizend hoger. In het studiejaar 2001/2002 stonden in totaal 408 duizend studenten ingeschreven. Deze toename is uitsluitend toe te schrijven aan de groei van het aantal allochtonen in het ho-

ger onderwijs. In dezelfde periode daalde het aantal autochtone studenten namelijk met 14 duizend naar 318 duizend. Deze tegengestelde ontwikkelingen waren ook waarneembaar voor de totale allochtone en autochtone bevolking van 19-24 jaar.

Grafiek 1 toont het aantal 19-24-jarige allochtonen dat in de afgelopen zes jaar in Nederland woonde. Opvallend is de zeer sterke toename van het aantal tweede generatie niet-westerse allochtonen en de daarmee samenhangende stijging van het totaal aantal niet-westerse allochtonen tussen 1996 en 2002. De afgelopen zes jaar is het aantal autochtone 19-24-jarigen daarentegen met 14 procent gedaald. Per saldo nam het totaal aantal 19-24-jarigen met 9 procent af.

1. Aantal 19-24-jarige allochtonen, 1996-2002

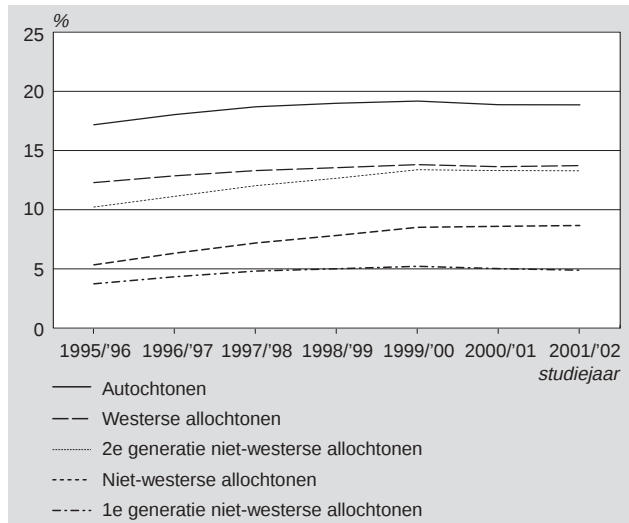
3. Verdubbeling aandeel Turken en Marokkanen in het hoger beroepsonderwijs

Van de autochtonen in de leeftijd van 19 tot en met 23 jaar studeerde in de meest recente jaren gemiddeld 19 procent voltijd aan een instelling voor hoger beroepsonderwijs (hbo). Dit percentage is beduidend hoger dan dat voor de andere herkomstgroeperingen. Van de westerse allochtonen en de tweede generatie niet-westerse allochtonen studeerde, in 2001/2002, bijna 14 procent aan een hbo-instelling. Het aandeel eerste generatie niet-westerse allochtonen dat aan een hbo-instelling studeerde, was met ongeveer 5 procent het kleinst (grafiek 2a).

Van de niet-westerse allochtonen studeren vooral steeds meer Surinamers aan een hbo-instelling. Hun aandeel is gestegen van ruim 7 procent in het studiejaar 1995/1996 naar bijna 12 procent in het studiejaar 2001/2002. Opvallend is ook de verdubbeling van het aandeel van de Turkse en Marokkaanse studenten naar ongeveer 8 procent. Verder valt op dat het aandeel hbo-studenten van Antilliaanse of Arubaanse origine, na een aanvankelijke stijging in de periode 1995/1996 tot 1997/1998, in 2001/2002 is gedaald tot iets onder het niveau van 1995/1996 (grafiek 2b). Deze ontwikkeling zou kunnen worden verklaard door het veranderde karakter van de immigratie uit de Antillen. Van oudsher kwam een relatief groot aantal Antillianen/Arubanen naar Nederland om hier te studeren, maar de laatste jaren zijn relatief veel 'kansarme' Antilliaanse jongeren geïmmigreerd.

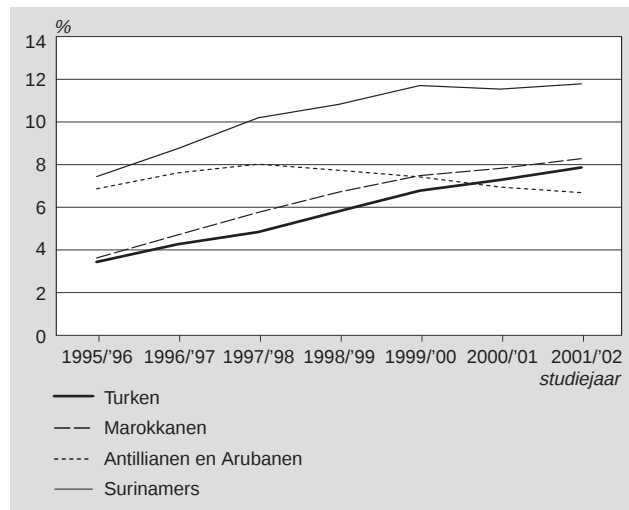
¹⁾ De auteur was tot 1 april 2003 werkzaam bij het CBS.

2a. Percentage 19–23-jarigen ingeschreven in het hoger beroepsonderwijs naar herkomstgroepering

Bron: CBS, IB-groep.

2b. Percentage 19–23-jarigen ingeschreven in het hoger beroepsonderwijs naar enkele specifieke herkomstgroeperingen

Bron: CBS, IB-groep.

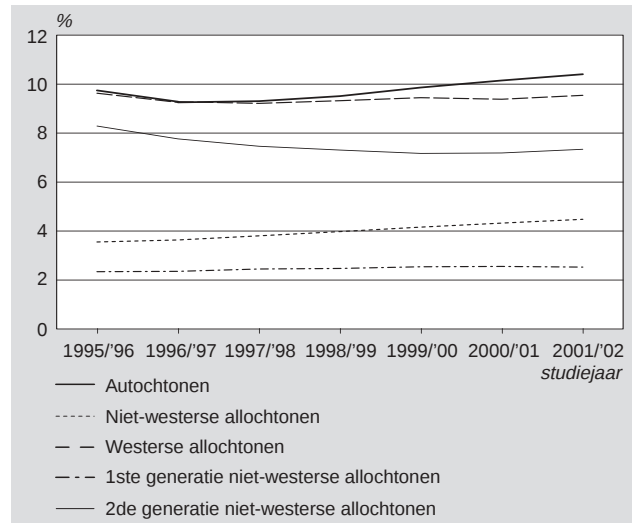
4. Westerse allochtonen kiezen vaker voor wetenschappelijk onderwijs

Uit *grafiek 3a* blijkt dat de aandelen autochtonen en westerse allochtonen die deelnemen aan het wetenschappelijk onderwijs op ongeveer hetzelfde niveau liggen. Niet-westerse allochtonen – en binnen deze groep vooral degenen die tot de eerste generatie behoren – volgen minder vaak een wetenschappelijke opleiding. Tussen 1995/1996 en 2001/2002 is het percentage autochtone studenten toegenomen van 9,6 naar 10,4. Het aandeel van de tweede generatie niet-westerse allochtonen is in deze zes jaar licht gedaald, van 8,3 naar 7,3 procent (*grafiek 3b*).

Het aandeel van de Surinamers dat deelneemt aan het wetenschappelijk onderwijs steeg van 4,5 naar 5,5 procent. Veel minder jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst volgen een wetenschappelijke opleiding. Hoewel er sprake is van een lichte stijging, blijft hun aandeel in het wetenschappelijk onderwijs met minder dan 3 procent het kleinst van de hier getoonde herkomstgroepen.

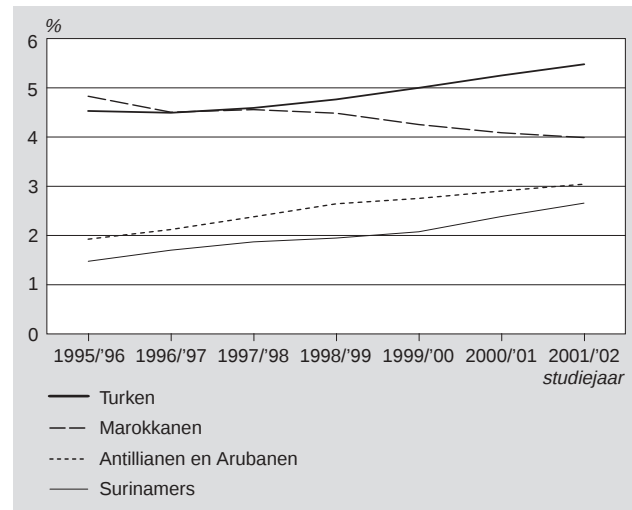
Jongeren van 19 tot en met 24 jaar studeren vaker aan een hbo-instelling dan aan een universiteit: van alle studenten in het hoger onderwijs volgde in studiejaar 2001/2002 ruim 60 procent

3a. Percentage 20–24-jarigen ingeschreven in het wetenschappelijk onderwijs naar herkomstgroepering

Bron: CBS, IB-groep.

3b. Percentage 20–24-jarigen ingeschreven in het wetenschappelijk onderwijs naar enkele specifieke herkomstgroeperingen

Bron: CBS, IB-groep.

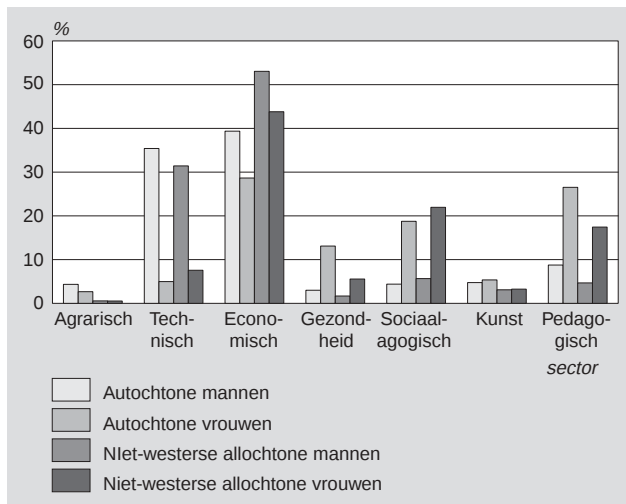
een hbo-opleiding. Een uitzondering hierop vormen de westerse allochtonen. Vaker dan de andere herkomstgroeperingen volgen zij een universitaire opleiding, namelijk 45 procent tegen gemiddeld 38 procent.

Steeds meer niet-westerse allochtone jongeren nemen deel aan het hoger beroepsonderwijs en/of wetenschappelijk onderwijs. In totaal is het aandeel studenten in het hoger onderwijs binnen de autochtone bevolking gestegen met respectievelijk 1,7 en 0,8 procentpunten. Zij worden in dit opzicht overtroffen door de niet-westerse allochtonen: respectievelijk 3,3 en 0,9 procentpunten.

5. Economie en recht in trek bij allochtonen

In het studiejaar 2001/2002 vormden in het hoger beroepsonderwijs de economische studierichtingen de grootste sector. Opmerkelijk is dat het aandeel economiestudenten onder niet-westerse allochtonen circa 15 procent hoger ligt dan onder autochtonen. De agrarische studierichting is, vooral onder niet-westerse allochtonen, het minst in trek. Verder valt op dat autochtonen vaker studeren in de sectoren gezondheid, kunst en pedagogiek, terwijl allochtonen vaker de voorkeur geven aan een sociaal-agogische richting (*grafiek 4*).

4. Percentage autochtonen en niet-westerse allochtonen in het hbo (voltijd) per geslacht naar sector, 2001/2002

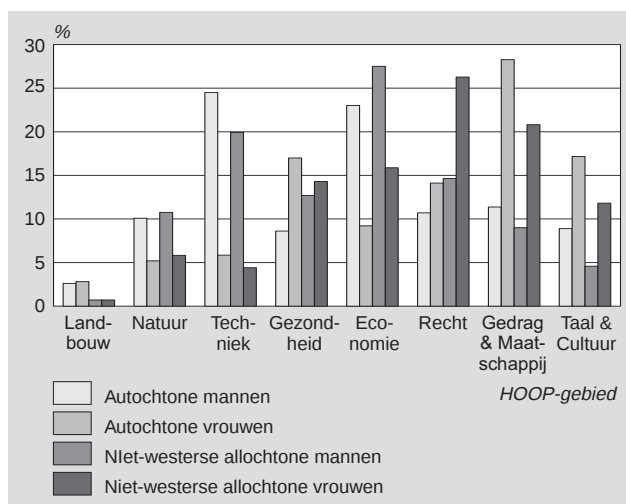

Bron: CBS, IB-groep.

De verhouding tussen mannen en vrouwen is in de meeste sectoren voor autochtonen en niet-westerse allochtonen ongeveer gelijk. Uitzondering is de sector techniek, waarvoor niet-westers allochtone vrouwen vaker kiezen dan autochtone vrouwen. Niet-westers allochtone mannen studeren minder vaak techniek dan autochtone mannen.

Wat betreft het wetenschappelijk onderwijs valt op dat niet-westerse allochtonen in het studiejaar 2001/2002 vaak in de sectoren economie en recht studeerden. Hierbij dragen vooral de niet-westers allochtone mannen bij aan het grote aandeel in de sector economie. Niet-westers allochtone vrouwen zijn relatief sterk vertegenwoordigd in de sector recht. De sector gedrag en maatschappij is vooral onder autochtone vrouwen populair, terwijl autochtone mannen vaker techniek studeren. De sector landbouw trekt, vooral onder niet-westerse allochtonen, de kleinste aantallen studenten (grafiek 5).

5. Percentage autochtonen en niet-westerse allochtonen in het wetenschappelijk onderwijs (voltijd) per geslacht naar HOOP-gebied, 2001/2002

Bron: CBS, IB-groep.

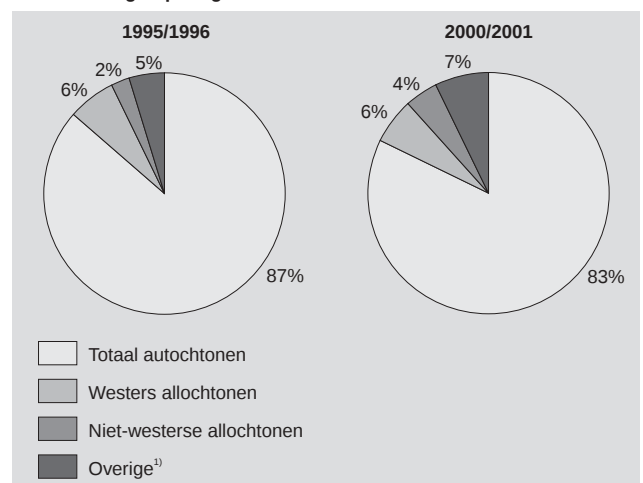
6. Aandeel geslaagde niet-westerse allochtonen verdubbeld

Vooral door de invoering van de prestatiebeurs, in 1991, is het aantal geslaagden in het hoger onderwijs afgenomen van 72 duizend in het studiejaar 1995/1996 tot 64 duizend in het studiejaar 2000/2001. Dit verschil wordt volledig veroorzaakt door het aantal geslaagden in het wetenschappelijk onderwijs.

Sinds 1991 krijgen studenten gedurende vijf jaar een beurs. Omdat ze er belang bij hebben om sneller af te studeren, leidde dit in 1995/1996 tot een piek van 28 duizend geslaagden in het wetenschappelijk onderwijs. Zes jaar later, in studiejaar 2000/2001, was dit aantal weer afgenomen tot het peil dat vóór de invoering van de prestatiebeurs werd waargenomen: ongeveer 20 duizend geslaagden.

Ondanks deze neerwaartse invloed van de prestatiebeurs is het aantal geslaagde niet-westers allochtone studenten in het hoger onderwijs gestegen van 1,8 naar 2,8 duizend. Dit vertegenwoordigt een stijging van hun aandeel in het totaal aantal geslaagden met 2 procentpunten, naar 4 procent (grafiek 6). Het aandeel van de westerse allochtonen is met 6 procent gelijk gebleven, al is het aantal geslaagden in de afgelopen zes jaar teruggelopen van 4,6 naar 3,9 duizend. Het aandeel van de autochtone afgestudeerden is gedaald van 87 naar 83 procent. Deze daling hangt vooral samen met de toename van het aantal niet-westerse allochtonen in deze vormen van onderwijs.

6. Samenstelling geslaagden in het hoger onderwijs (voltijd) naar herkomstgroepering

Bron: CBS, IB-groep.

¹⁾ Zie kader.

Literatuur

Aart, S.A. van der, 2003a, Onderwijsachterstand van niet-westerse allochtone scholieren. Sociaal-economische maandstatistiek, januari 2003, blz. 53–64. CBS, Voorburg/Heerlen.

Aart, S.A. van der, 2003b, Doorstroom niet-westers allochtone scholieren naar vervolgonderwijs. Bevolkingstrends 51(2), blz. 45–49. CBS, Voorburg/Heerlen.

Kralingen, E. van, 2003, Steeds meer niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs. Sociaal-economische maandstatistiek, april 2003, blz. 45–58. CBS, Voorburg/Heerlen.

Toevoeging van informatie door bestandskoppeling

De gegevens in dit onderzoek zijn ontleend aan het Centraal Register Ingeschrevenen Hoger Onderwijs (CRIHO) voor de studie jaren 1995/1996 tot en met 2001/2002, en de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Het CRIHO wordt door de informatie beheergroep (IB-groep) aan het CBS geleverd. In het CRIHO zijn de gegevens opgenomen van alle studenten die zijn ingeschreven in het hoger onderwijs. Het GBA wordt gebruikt om de herkomst van de studenten te kunnen bepalen. De koppeling van de bestanden vindt plaats op persoonsniveau.

In totaal kon na koppeling voor 96 procent van de studenten de herkomst worden bepaald. De 4 procent die niet is gekoppeld, bestaat voornamelijk uit studenten met een buitenlandse herkomst die voor studie naar Nederland zijn gekomen (non-resident studenten). Deze studenten hebben vaak geen sofi-nummer. Daarnaast bestaat de groep uit studenten die met een ontbrekend of een foutief sofi-nummer bij de IB-groep zijn geregistreerd. De groep die wel gekoppeld kon worden, bestaat uit studenten met een sofi-nummer. Dit zijn voornamelijk personen met de Nederlandse nationaliteit en buitenlanders die, voordat ze gingen studeren, al in Nederland woonden (resident studenten). In de gekoppelde groep komt een gering aantal non-resident studenten voor (ongeveer 2 procent). Zij zijn herkenbaar aan het feit dat ze vlak voor aanvang van hun studie in Nederland zijn komen wonen. Deze studenten zijn uit de gekoppelde bestanden verwijderd en toegevoegd aan de restgroep die niet kon worden gekoppeld. Als gevolg hiervan maakt de gekoppelde groep 94 procent van het totaal uit, en bestaat ze uitsluitend uit resident studenten. Het geringe aantal resident studenten in de niet-gekoppelde groep heeft tot gevolg dat het totaal aantal resident studenten met 1 à 2 procent wordt onderschat. De niet-gekoppelde groep is opgenomen onder 'overige herkomstgroeperingen'.

Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte

Andries de Jong

Het aantal huishoudens neemt de komende decennia fors toe, van 6,9 miljoen in 2002 naar 8,3 miljoen in 2035. Deze groei wordt vooral bepaald door een sterke toename van het aantal alleenstaanden in diezelfde periode, van 2,4 naar 3,4 miljoen. Tussen 2002 en 2025 stijgt het aantal al dan niet gehuwde paren licht, van 4,1 naar 4,3 miljoen. Het aantal eenoudergezinnen neemt fors toe, van 410 duizend in 2002 naar 590 duizend in 2050. De sterke groei van het aantal alleenstaanden hangt onder meer samen met de vergrijzing. Vooral het aantal alleenstaanden van 45 jaar en ouder neemt de komende decennia toe. De vergrijzing komt ook tot uitdrukking in een beduidende stijging van het aantal paren van 65 jaar en ouder die geen thuiswonende kinderen (meer) hebben.

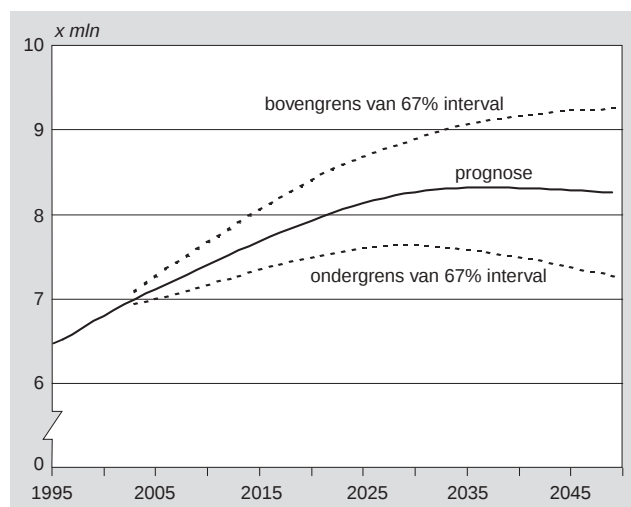
1. Inleiding

Dit artikel presenteert toekomstige ontwikkelingen in het aantal huishoudens naar type en grootte volgens de nieuwe huishoudensprognose. In twee andere artikelen in deze aflevering van *Bevolkingstrends* wordt ingegaan op belangrijke bouwstenen van de prognose van het aantal huishoudens, namelijk de prognose van de bevolking naar burgerlijke staat (De Jong en Van Huis, 2003a) en de prognose van de bevolking naar huishoudenspositie (De Jong en Van Huis, 2003b).

2. Groei aantal huishoudens

Het aantal huishoudens neemt de komende decennia fors toe, van 6,9 miljoen in 2002 naar 8,3 miljoen in 2035 (grafiek 1). Daarna blijft het aantal vrijwel constant. De verwachte groei in het aantal huishoudens met 1,4 miljoen betekent dat de woningvoorraad de komende dertig jaar met gemiddeld circa 50 duizend per jaar zal moeten toenemen. In grafiek 1 zijn de onder- en bovengrens van het 67-procent prognose-interval weergegeven. De boven-

1. Aantal huishoudens

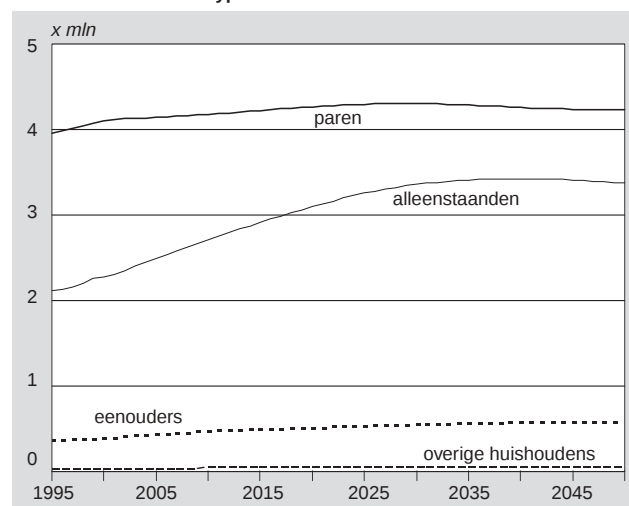
grens van het 67-procent interval bedraagt 9,3 miljoen in 2050. Verondersteld wordt dus dat de kans vrij klein is dat het aantal huishoudens tegen die tijd hoger zal zijn dan dit aantal. De ondergrens van het prognose-interval laat zien dat de kans dat het aantal huishoudens de komende decennia zal dalen vrij klein is.

De groei van het aantal huishoudens doet zich voor bij eenpersoonshuishoudens. Het aantal alleenstaanden zal de komende vier decennia toenemen van 2,4 miljoen in 2002 naar 3,4 miljoen in 2035 (grafiek 2). Daarna blijft het aantal alleenstaanden vrijwel gelijk. Het aantal al dan niet gehuwde paren stijgt licht, van 4,1 miljoen in 2002 naar 4,3 miljoen in 2025. Vervolgens daalt het aantal paren langzaam, naar 4,2 miljoen in 2050.

Bij het aantal eenoudergezinnen gaat het om veel kleinere aantallen dan bij paren en alleenstaanden. Voor dit type huishouden wordt in de nieuwe prognose een relatief forse stijging voorzien. In 2002 zijn er 410 duizend eenoudergezinnen, tegen naar verwachting ongeveer 590 duizend in 2050. Het aantal huishoudens dat niet tot één van bovengenoemde categorieën behoort, blijft in de toekomst met circa 50 duizend vrijwel gelijk.

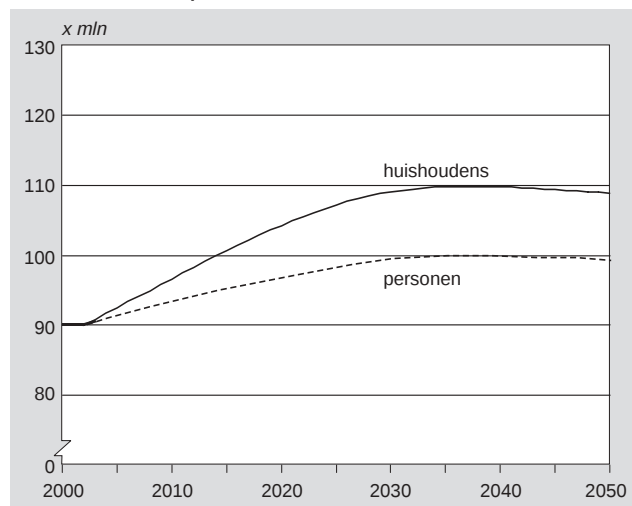
De ontwikkeling van de vraag naar woningen in de toekomst hangt voor een belangrijk deel samen met de ontwikkeling van de verschillende typen huishoudens. Aangezien de groei van het aantal huishoudens vrijwel volledig uit eenpersoonshuishoudens bestaat, ligt het voor de hand dat de vraag naar kleinere woningen fors zal toenemen.

2. Huishoudens naar type

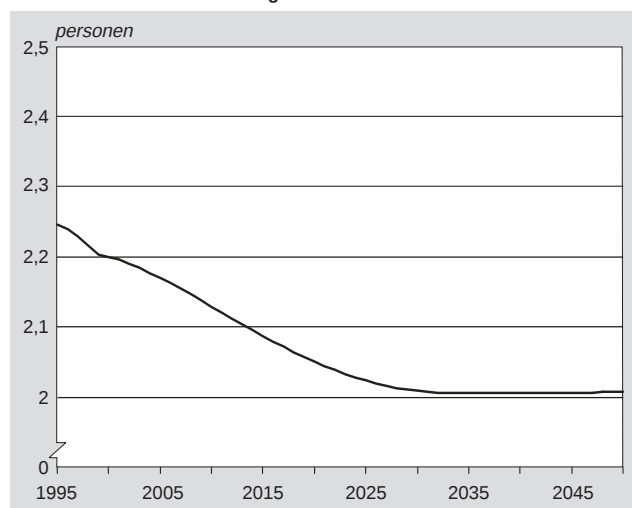

Doordat de groei van het aantal huishoudens zich vooral voordoet bij alleenstaanden, is de huishoudensgroei groter dan de toename van het aantal personen (grafiek 3). Terwijl in de periode 2002–2050 de bevolking met ongeveer 10 procent groeit, neemt het aantal huishoudens met ongeveer 20 procent toe. Dit houdt in dat de gemiddelde woningbezetting in de toekomst zal blijven dalen. In de periode 1995–2002 is het gemiddeld aantal personen per huishouden gedaald van 2,34 naar 2,29 (grafiek 4). In de toekomst daalt de bezettingsgraad verder, tot 2,1 in 2035. Daarna treedt geen verdere daling meer op.

3. Huishoudens en personen, 2002 = 100

4. Gemiddelde huishoudensgrootte

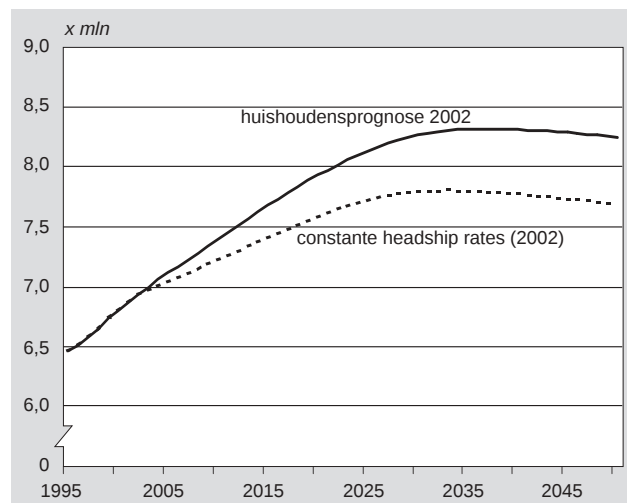
3. Effect bevolkingsgroei en gedragsveranderingen

Ontwikkelingen in het aantal huishoudens worden beïnvloed door gedragsveranderingen. Zo valt na een scheiding een paar doorgaans uiteen in twee huishoudens, aangezien de vrouw (vaak met eventuele kinderen) en de man meestal op verschillende adressen gaan wonen. Tussen 1970 en 2002 is de kans op een echtscheiding gestegen van ongeveer 10 procent naar ongeveer 25 procent (De Jong en Van Huis, 2003a). Dit heeft in het verleden de groei van het aantal huishoudens gestimuleerd. In de toekomst zal dit in veel mindere mate het geval zijn, omdat de echtscheidingskans naar verwachting nog maar enkele procentpunten stijgt. Andere gedragsveranderingen zullen de groei van het aantal huishoudens naar verwachting sterker beïnvloeden. Zo wordt in de huishoudensprognose verondersteld dat veranderingen in relatievorming en -ontbinding zullen leiden tot een sterke stijging van het aantal alleenstaanden. In de toekomst zullen op jonge en middelbare leeftijden naar verhouding minder mensen gehuwd samenwonen, en meer mensen niet-gehuwd samenwonen (De Jong en Van Huis, 2003b). Deze ontwikkeling heeft te maken met de verminderde populariteit van het huwelijk. Op jonge leeftijden gaan de meeste jongeren eerst samenwonen om eventueel pas later, als dertiger, te gaan trouwen. De ontbindingskans van dergelijke samenwonenrelaties is beduidend hoger dan die van het huwelijk (De Graaf en Steenhof, 1999), waarschijnlijk omdat deze relaties minder traditioneel en vaker kinderloos zijn. De relatie is hierdoor soms vrijblijvender. Na het mislukken van de samenwonenrelatie gaan de ex-partners meestal alleenwonen, en kan het een aantal

jaren duren voordat een nieuwe partner wordt gevonden. Hierdoor zal de komende decennia het aantal alleenstaanden op middelbare leeftijden sterk stijgen.

Het effect van gedragsveranderingen op de toekomstige stijging van het aantal huishoudens kan worden bepaald aan de hand van een berekening waarbij het effect van gedragsveranderingen wordt uitgeschakeld. De uitkomsten van deze berekening kunnen worden vergeleken met de resultaten van de huishoudensprognose waarin de gedragsveranderingen wel zijn opgenomen. Het verschil tussen deze twee uitkomsten geeft dan het effect van gedragsveranderingen weer. Voor de berekeningswijze zonder gedragsveranderingen worden voor het kalenderjaar 2002 eerst de 'headship rates' berekend: per leeftijd wordt het aantal referentiepersonen van huishoudens (elk huishouden telt één referentiepersoon) gedeeld op het aantal personen. Vervolgens worden de 'headship rates' van 2002 toegepast op de bevolking naar leeftijd in de prognoseperiode die loopt van 2002 tot 2050. Het aantal huishoudens blijkt volgens deze berekening tussen 2002 en 2050 te groeien van 6,8 naar 7,7 miljoen (grafiek 5), een toename van 0,9 miljoen. Aangezien in de huishoudensprognose sprake is van een groei met 1,4 miljoen, kan worden geconcludeerd dat in de komende halve eeuw zo'n 40 procent van de huishoudensgroei het gevolg is van gedragsveranderingen en zo'n 60 procent het gevolg van de bevolkingsgroei.

5. Aantal huishoudens

4. Verschil in toename naar grootte

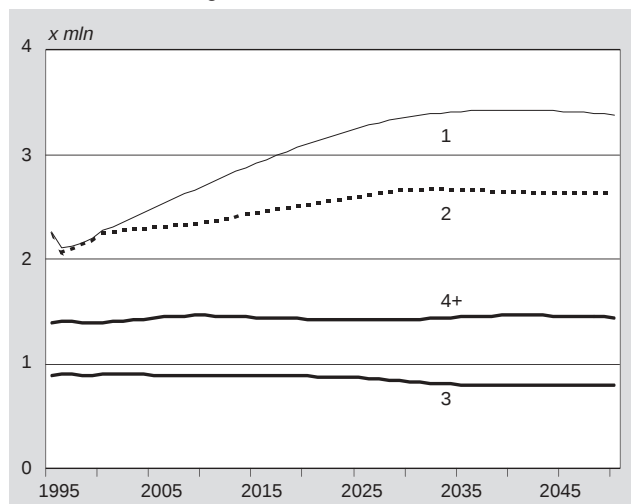
In 2002 waren er iets meer eenpersoonshuishoudens dan tweepersoonshuishoudens, respectievelijk 2,4 en 2,3 miljoen. Dit kleine verschil groeit de komende vijftig jaar uit tot een fors verschil: in 2050 komt het aantal eenpersoonshuishoudens uit op 3,4 miljoen en het aantal tweepersoonshuishoudens op 2,6 miljoen (grafiek 6).

De grotere huishoudens blijven beduidend minder talrijk dan de kleine huishoudens. Huishoudens die uit ten minste vier personen bestaan, kwamen in 2002 wel vaker voor dan huishoudens van drie personen, met respectievelijk 1,4 miljoen en 0,9 miljoen. In de toekomst blijven deze aantallen vrijwel gelijk.

5. Ontwikkelingen naar type

Twee typen gezinnen kunnen worden onderscheiden: paren (met of zonder kinderen) en eenoudergezinnen. Het aantal paren neemt tussen 2002 en 2025 licht toe, van 4,1 naar 4,3 miljoen, en vervolgens weer licht af. De toename komt vooral voor rekening van het aantal kinderloze paren. Het aantal kinderloze paren neemt tussen 2002 en 2030 toe van 2,0 miljoen naar bijna 2,3 miljoen, en daarna weer iets af naar 2,2 miljoen in 2050 (grafiek 7).

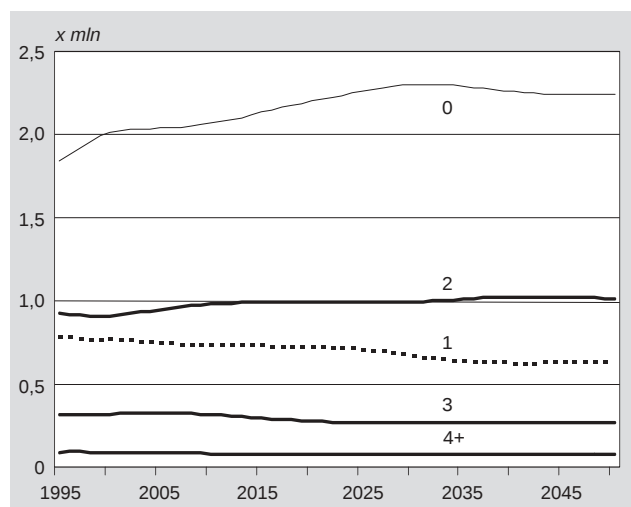
6. Huishoudens naar grootte

Momenteel is 49 procent van de paren kinderloos. In 2050 zal dit percentage zijn gestegen naar 53.

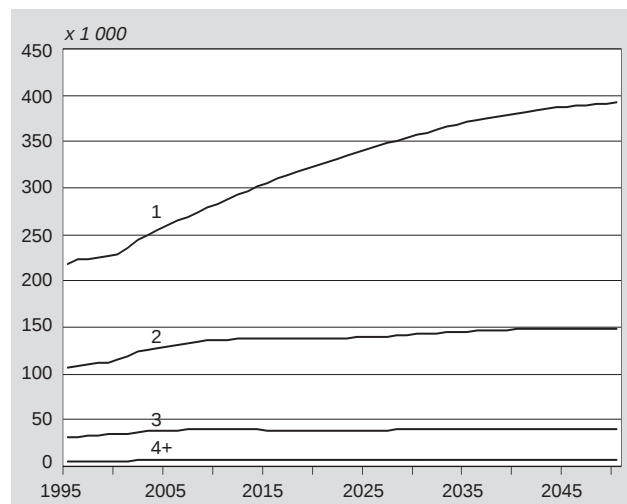
Het gezin met twee thuiswonende kinderen komt na het kinderloze paar wat betreft aantal op de tweede plaats, met bijna 0,9 miljoen in 2002. Voor 2050 wordt een geringe stijging, naar 1,0 miljoen, verwacht. Het aantal paren met één thuiswonend kind bedroeg in 2002 bijna 0,8 miljoen. Voor de toekomst wordt een daling van het aantal één-kind-gezinnen verwacht, naar 0,6 miljoen in 2050. Paren met ten minste drie thuiswonende kinderen zijn relatief schaars: in 2002 ging het om ongeveer 410 duizend gezinnen. Voor de toekomst wordt een daling verwacht naar 340 duizend in 2050.

7. Paren naar kindertal

Eenoudergezinnen wijken wat betreft hun kindertal sterk af van gezinnen met twee ouders. Het eenoudergezin met slechts één kind komt duidelijk het meest voor (*grafiek 8*). Dit komt doordat scheidingen vaker plaatsvinden onder paren met één kind dan onder paren die al twee of meer kinderen hebben. De groei van het aantal eenoudergezinnen in de toekomst zal vooral bij het één-kind-gezin plaatsvinden. In 2002 waren er 240 duizend eenoudergezinnen met één kind; in 2050 zijn het er 390 duizend. In 2002 telde zo'n 60 procent van de eenoudergezinnen één kind, een percentage dat in 2050 zal zijn gestegen naar 67 procent. Ook het aantal eenoudergezinnen met twee kinderen zal in de toekomst toenemen: van 120 duizend in 2002 naar 150 duizend in 2050. Het aantal eenoudergezinnen met drie of meer kinderen blijft in de toekomst vrijwel gelijk.

8. Eenouders naar kindertal

6. Leeftijd ouders en 'empty nest'

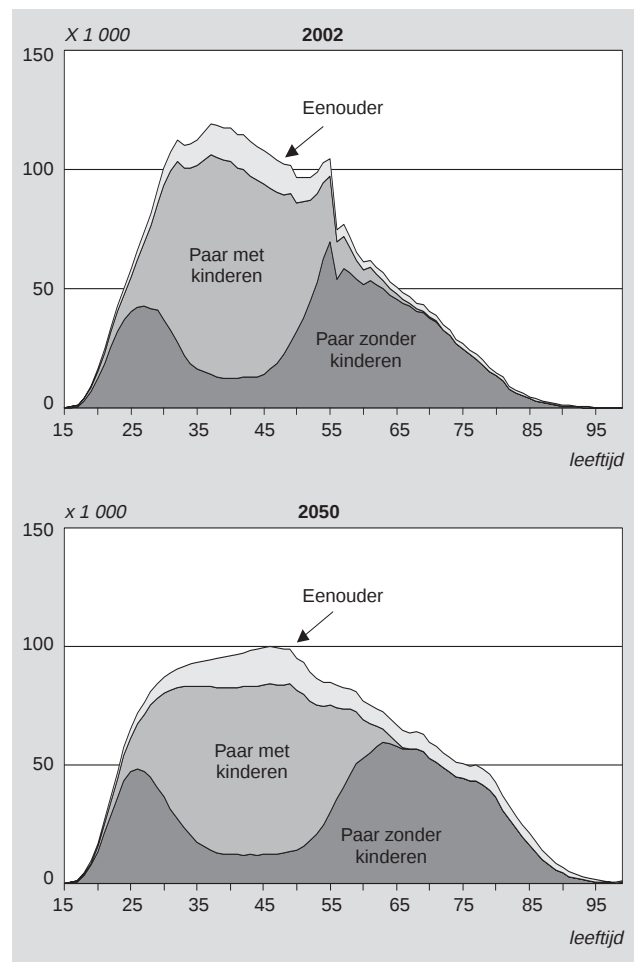
Gezinnen worden vaak getypeerd aan de hand van gezinsfasen. Zo onderscheidt Glick (1947) de volgende fasen. De eerste gezinsfase is de kinderloze fase, het tijdvak tussen samenwonen en de geboorte van het eerste kind. Vervolgens belandt het gezin in de 'expansieve fase', ofwel de fase van gezinsuitbreiding tussen de geboorte van het eerste en het laatste kind. Uit De Jong (2000) blijkt dat deze fase tegenwoordig ongeveer vier jaar duurt. Nadat alle kinderen zijn geboren, bevindt het gezin zich in de stabiele fase. Deze fase eindigt zodra het eerste kind het huis verlaat, waarna het gezin de fase van gezinsinkrimping doorloopt. Als het laatste kind het huis heeft verlaten, breekt de fase van 'empty nest' aan. Deze fase komt ten einde wanneer een van de ouders komt te overlijden.

Hoeveel gezinnen zich in de eerste (kinderloze) fase, de tweede tot en met de vierde fase (gezin met kinderen) en de laatste fase ('empty nest') bevinden, kan worden afgeleid uit *grafiek 9*. Deze grafiek toont paren met en zonder thuiswonende kinderen en eenouders voor 2002 en 2050. Tussen de 15 en 30 jaar verlaten kinderen het ouderlijk huis en gaan ze alleen- of samenwonen. Tot de 25-jarige leeftijd bevinden de meeste paren zich in de kinderloze fase. Op hogere leeftijden daalt het aantal paren zonder kinderen en neemt het aantal paren met thuiswonende kinderen snel toe. Rond de leeftijd van 40 jaar vormt het aantal kinderloze paren het kleinste aandeel. Vervolgens stijgt het aantal kinderloze paren weer, doordat de kinderen het ouderlijk huis verlaten. De kinderloze paren boven de veertig bevinden zich merendeels in de 'empty nest'-fase. Niet bij alle kinderloze paren is echter sprake van een 'empty nest': zo'n 5 à 10 procent van de vrouwen van de generaties die momenteel ten minste 40 jaar oud zijn, blijft namelijk uiteindelijk kinderloos. Rond de leeftijd van 55 jaar vormt het aantal paren met een 'empty nest' het grootste aandeel. Daarna daalt het aantal paren zonder kinderen weer, doordat veel paren dan uiteenvallen door sterfte van een van de partners. Tussen 30- en 50-jarige leeftijd worden de meeste eenoudergezinnen aangetroffen. Deze gezinnen ontstaan (vooral) door relatieontbinding, meestal als gevolg van scheiding en minder vaak door sterfte van een van de partners.

In 2050 zijn er duidelijke veranderingen zichtbaar in het leeftijds patroon van gezinnen in de 'empty nest'-fase. De veranderingen in het leeftijds patroon van gezinnen in de kinderloze fase zijn daarentegen gering. De leeftijden waarop veel paren zich in de 'empty nest'-fase bevinden, zijn in vergelijking met 2002 duidelijk hoger. Rond de leeftijd van 65 jaar bereikt in 2050 het aantal vrouwen in de 'empty nest'-fase het maximum, tien jaar later dan op

dit moment. De verklaring voor deze hogere leeftijd ligt in het toenemende uitstel van het moederschap gedurende de afgelopen decennia. In 1975 waren vrouwen gemiddeld 25 jaar bij de geboorte van hun eerste kind, tegen 29 jaar in 2002. Verder uitstel van het moederschap wordt niet verwacht, wat betekent dat het leeftijds patroon van de kinderloze fase niet verder naar hogere leeftijden zal verschuiven. Het proces van uitstel van moederschap in de afgelopen decennia leidt in de toekomst echter wel tot een verschuiving van de 'empty nest'-fase naar hogere leeftijden van de moeder.

9. Gezinnen met en zonder kinderen naar leeftijd referentiepatroon¹⁾

¹⁾ Bij paren is de vrouw de referentiepersoon.

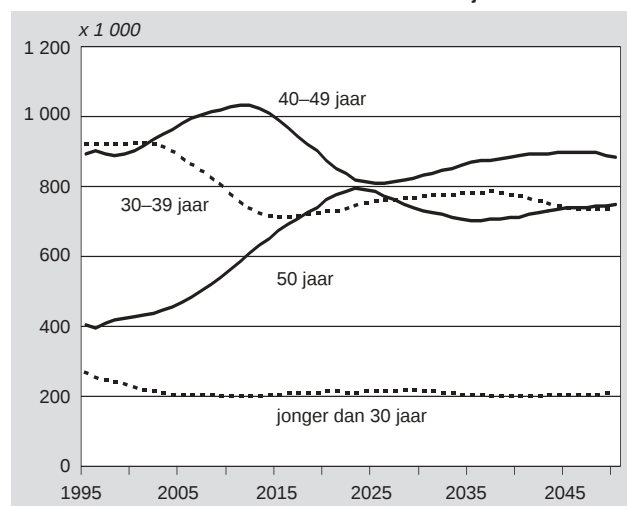
7. Leeftijd moeder en jongste kind

In de vorige paragraaf is ingegaan op de overgangen tussen de gezinsfasen 'kinderloos', 'met kinderen' en 'empty nest'. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de fase waarin kinderen in het gezin aanwezig zijn, waarbij in het bijzonder wordt gekeken naar leeftijd van de moeder en dat van het jongste kind. *Grafiek 10* toont voor de periode 1995–2050 in hoeverre vrouwen in verschillende leeftijdsklassen de zorg voor thuiswonende kinderen dragen. De meest opvallende wijziging is dat de komende twee decennia steeds meer vrouwen op hogere leeftijden nog thuiswonende kinderen hebben. Het aantal moeders van 50 jaar en ouder met thuiswonende kinderen stijgt fors, van ruim 400 duizend in 2002 naar bijna 800 duizend in 2025. Ook het aantal moeders tussen de 40 en 50 jaar met thuiswonende kinderen neemt toe, van ongeveer 900 duizend in 2002 naar een miljoen rond 2015. Hierna treedt echter een daling op, tot driekwart miljoen in 2025. Ook voor moeders tussen de 30 en 40 jaar met thuiswonende kinderen geldt een daling. Deze treedt echter de komende jaren al op: van ongeveer 900 duizend naar 700 duizend in 2015. Het aantal moe-

ders jonger dan 30 jaar met één of meer thuiswonende kinderen neemt de komende jaren daarentegen nauwelijks af. In het verleden heeft in deze leeftijdsgroep al een belangrijke daling plaatsgevonden, van een half miljoen in 1970 naar circa 200 duizend in 2002.

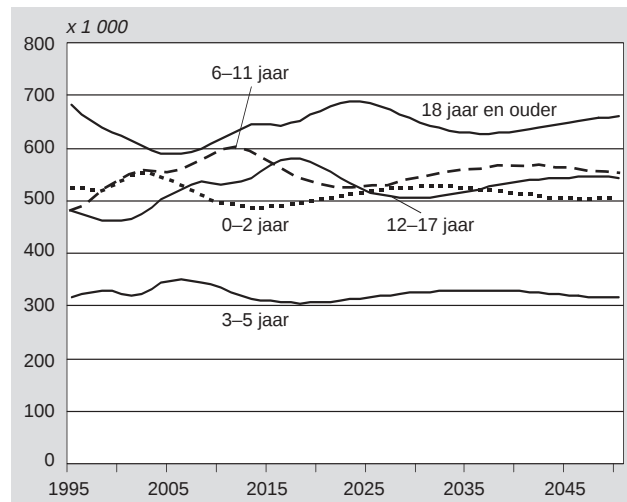
De afgelopen drie decennia en de komende twee decennia worden dus gekenmerkt door een belangrijke verschuiving van het ouderschap naar hogere leeftijden. In het verleden kwam dit tot uitdrukking in een daling van het aantal moeders jonger dan 30 jaar (en uiteraard een stijging van het aantal moeders op hogere leeftijden). In de komende decennia houdt deze verschuiving een daling in van het aantal moeders in de leeftijdsklasse 30 tot 40 jaar met thuiswonende kinderen, en een stijging van het aantal moeders in de leeftijdsklassen 40–49 jaar en (vooral) 50 jaar en ouder met thuiswonende kinderen.

10. Moeders met thuiswonende kinderen naar leeftijd moeder

In het algemeen geldt dat hoe ouder een kind is, hoe minder zorg het van de moeder (en de vader) nodig heeft. *Grafiek 11* laat de ontwikkeling zien van het aantal moeders naar leeftijd van het jongste thuiswonende kind. Hieruit blijkt dat de veranderingen in de aantallen vrouwen met een jongste kind dat jonger is dan 5 jaar in de periode 2002–2050 vrij gering zijn, hoewel de komende tien jaar sprake is van een daling met ongeveer 75 duizend moeders. De geringe veranderingen worden veroorzaakt doordat de leeftijd bij de geboorte van het eerste (en volgende) kind(eren) in de toekomst nauwelijks nog verandert. In de hogere leeftijdsklassen van het jongste kind gaan de veranderingen in een andere richting. Het aantal moeders met een jongste kind in de basisschoolleeftijd stijgt tot 2010 licht, met ongeveer 50 duizend. Een

11. Moeders naar leeftijd jongste thuiswonende kind

sterkere stijging geldt voor moeders met een jongste kind in middelbare-schoolleeftijd (ruim 100 duizend in de komende 15 jaar). Het aantal moeders met een jongste kind van 18 jaar of ouder neemt in de periode 2005–2025 met zo'n 100 duizend toe.

8. Bijdrage alleenstaanden aan groei aantal huishoudens

De toename van het aantal huishoudens in de eerste helft van deze eeuw kan vrijwel volledig worden toegeschreven aan de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens. Ter verklaring is al gewezen op de verwachting dat in de toekomst steeds meer mensen ongehuwd gaan samenwonen. Deze samenwoonrelaties worden vaker verbroken dan de relaties van gehuwde stellen. Het (tijdelijk) alleenwonen na het verbreken van een samenwoonrelatie zal daarmee dus ook vaker voorkomen. Gedragsveranderingen zijn echter minder belangrijk dan wijzigingen in de omvang en samenstelling van de bevolking: gedragsveranderingen verklaren zo'n 40 procent van de huishoudensgroei in de komende halve eeuw. Vooral de vergrijzing van de bevolking is een belangrijke oorzaak van de toekomstige groei van het aantal eenpersoonshuishoudens. Dit komt tot uitdrukking in *grafiek 12*, waarin voor de perioden 2002–2025 en 2025–2050 de groei van het aantal huishoudens naar type huishouden en leeftijd van de referentiepersoon is weergegeven.

In de leeftijdsklasse 65 jaar en ouder treedt de komende kwart eeuw een belangrijke toename op van het aantal alleenstaanden. Deze toename is vooral het gevolg van de vergrijzing. Ook in de leeftijdsklasse 45–64 jaar neemt het aantal alleenstaanden fors toe, maar in deze leeftijdsklasse spelen gedragsveranderingen de hoofdrol: 60 procent van de toename van het aantal alleenstaanden in deze leeftijdsklasse komt voort uit gedragsveranderingen en 40 procent uit de leeftijdsopbouw. In de leeftijdsklasse 15–44 jaar is sprake van een zeer geringe stijging van het aantal alleenstaanden tussen 2002 en 2025. De bijdrage van de leeftijdsklasse jonger dan 25 jaar aan de huishoudensgroei tot 2025 is zeer beperkt. Voor de leeftijdsklasse 25–44 jaar geldt zelfs een negatieve bijdrage: het aantal paren zonder kinderen neemt licht af en het aantal paren met kinderen daalt fors. Ook in de leeftijdsklasse 45–64 jaar neemt het aantal paren zonder kinderen af. Hier staat tegenover dat het aantal paren met kinderen juist toeneemt. Dit hangt samen met de genoemde verschuiving van het ouderschap naar hogere leeftijden. In de leeftijdsklasse 65 jaar en ouder, ten slotte, is sprake van een aanzienlijke stijging van het aantal paren zonder kinderen. Het gaat hierbij om gezinnen in de zogenaamde 'empty nest' fase.

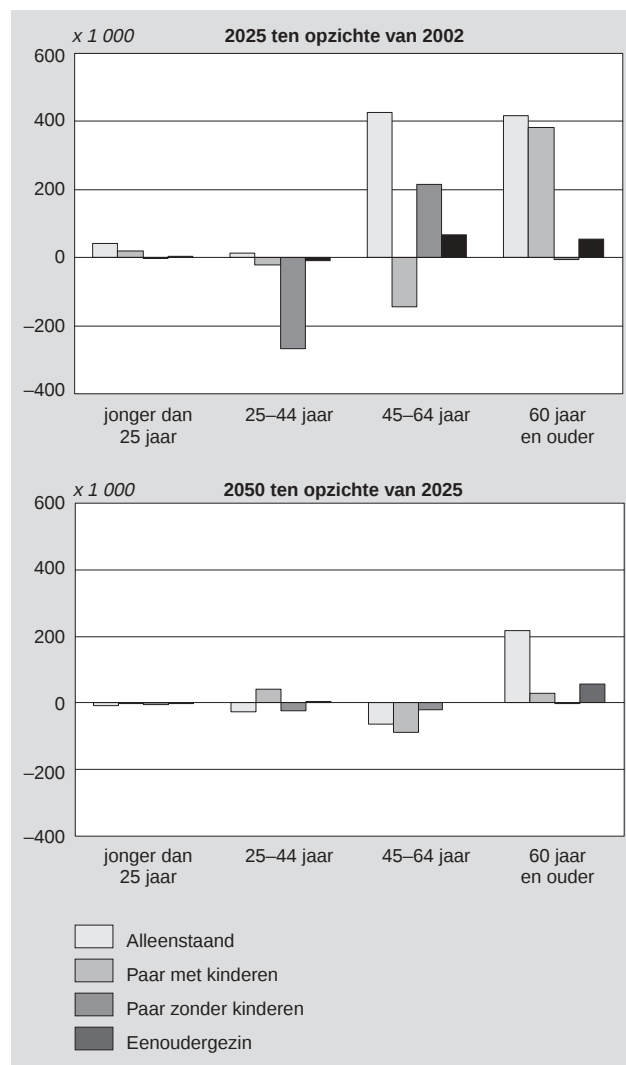
Tussen 2025 en 2050 zal amper sprake zijn van huishoudensgroei. Alleen onder de 65-plussers zal het aantal alleenstaanden, in samenhang met de vergrijzing, nog beduidend toenemen.

Literatuur

Glick, P.C., 1947, The family life cycle. American Sociological Review (12), blz. 164–174.

Graaf, A. de, en L. Steenhof, 1999, Relatie- en gezinsvorming van generaties 1945–1979; uitkomsten van het Onderzoek Gezinsvorming 1998. Maandstatistiek van de Bevolking, december 1999, blz. 21–37. CBS, Voorburg/Heerlen.

12. Huishoudensgroei naar type en leeftijd referentiepersoon ¹⁾

¹⁾ Bij paren is de vrouw de referentiepersoon.

Jong, A. de, 2000, Jonge moeders zijn steeds ouder. Maandstatistiek van de Bevolking, november 2000, blz. 27–31. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en M. van Huis, 2003a, Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat. Bevolkings-trends (51)2, blz. 66–74. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en M. van Huis, 2003b, Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie. Bevolkings-trends (51)2, blz. 59–65. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie

Andries de Jong en Mila van Huis

De vorige huishoudensprognose (2000) heeft de bevolking naar huishoudenspositie vrij nauwkeurig voorspeld: de grootste fouten hangen samen met het feit dat bij het opstellen van die prognose is uitgegaan van voorlopige cijfers uit de huishoudensstatistiek. In de afgelopen jaren zijn de aantallen alleenstaanden, niet-gehuwd samenwonenden en eenouders snel gestegen. De nieuwe huishoudensprognose verwacht dat deze stijging in de toekomst zal aanhouden. In de vorige prognose werd een veel minder sterke stijging van het aantal eenouders verwacht dan is waargenomen.

1. Inleiding

In dit artikel wordt ingegaan op de prognose van de bevolking naar huishoudenspositie. Deze prognose is gebaseerd op de bevolking naar burgerlijke staat zoals elders beschreven in deze aflevering van *Bevolkingstrends* (De Jong en Van Huis, 2003). Voor meer informatie over het huishoudensprognosemodel wordt verwezen naar De Jong (2001) en De Jong en De Beer (2001). Dit artikel gaat na in hoeverre de verwachte ontwikkelingen volgens de vorige prognose nog sporen met de (inmiddels) waargenomen ontwikkelingen. Vervolgens wordt ingegaan op de veronderstellingen van de nieuwe huishoudensprognose. Ten slotte wordt de ontwikkeling van de bevolking naar huishoudenspositie besproken.

2. Prognosefouten vooral door voorlopige cijfers in startjaar

In deze paragraaf worden voor de kalenderjaren 2000 en 2002 de uitkomsten met betrekking tot de huishoudenspositie in de prognose 2000 vergeleken met de recente waarnemingen. Het startpunt van de vorige prognose is 1 januari 2000. Bij het opstellen van de prognose is destijds uitgegaan van de voorlopige huishoudenscijfers voor 2000. Deze blijken voor bepaalde huishoudensposities aanzienlijk af te wijken van de definitieve huishoudenscijfers. Een deel van de prognosefouten kan dan ook worden toegeschreven aan de verschillen tussen de voorlopige en de definitieve huishoudenscijfers van het startjaar 2000. In de *staat* worden voor 2000 en 2002 de resultaten van de vergelijking tussen waarneming en prognose weergegeven. Daarnaast wordt de verandering in de verschillende huishoudensposities tussen 2000 en 2002 volgens waarneming en prognose weergegeven, en vervolgens het verschil tussen de waargenomen en voorspelde verandering. Dit laatste verschil geeft inzicht in de prognosefout van de verandering tussen 2000 en 2002.

Wat betreft de ontwikkeling van de totale bevolking tussen 2000 en 2002 is er bij de mannen in de (bevolkings)prognose een fout van 7 duizend gemaakt. Een dergelijke prognosefout in de totale bevolking leidt tot fouten in de prognose van de bevolking naar huishoudenspositie. In 2002 lag het aantal thuiswonende jongens volgens de prognose ongeveer 4 duizend lager dan het waargenomen aantal. Het aantal alleenstaande mannen in 2002 is met circa 22 duizend overschat. Het aantal alleenstaande mannen waarvan de prognose 2000 uitging, was echter al 15 duizend hoger dan het definitieve aantal. De prognosefout van de verandering tussen 2000 en 2002 komt hiermee uit op ongeveer 8 duizend.

Het aantal samenwonende mannen in 2002 lag volgens de prognose 12 duizend boven het waargenomen aantal. De waargenomen ontwikkeling tussen 2000 en 2002 komt echter vrijwel volledig overeen met de voorspelde ontwikkeling, waardoor de

prognosefout van de verandering slechts duizend bedraagt. Voor het aantal alleenstaande vaders geldt een prognosefout van 4 duizend in 2002. Wat betreft de verandering tussen 2000 en 2002 is sprake van een prognosefout van 5 duizend. Voor mannen in de huishoudensposities 'overig' en 'institutioneel' geldt dat de verandering tussen 2000 en 2001 met respectievelijk 3 duizend en 2 duizend zijn overschat.

Voor vrouwen is eveneens bij de huishoudensposities 'thuiswonend kind', 'overig' en 'institutioneel' sprake van geringe prognosefouten. De prognosefout van de verandering tussen 2000 en 2002 is voor alleenstaande vrouwen met 7 duizend bijna even groot als voor alleenstaande mannen. Voor de huishoudensposities 'samenwonend' en 'eenouder' is echter sprake van een relatief grote prognosefout. De verandering tussen 2000 en 2002 is wat betreft de samenwonende vrouwen met 13 duizend overschat, en wat betreft de eenouders met 14 duizend onderschat.

3. Veronderstellingen in de nieuwe prognose

Op grond van een evaluatie van de vorige prognose kan worden geconcludeerd dat er sprake is van relatief kleine prognosefouten. Voor mannen wordt het verschil tussen de waarneming en de prognose in 2002 voor het grootste gedeelte veroorzaakt door het feit dat de prognose is gebaseerd op voorlopige cijfers voor 2000. Ook voor vrouwen geldt dat voorlopige cijfers voor 2000 de prognosefout van 2002 grotendeels verklaren. Wat betreft de huishoudensposities 'samenwonend' en 'eenouder' is echter sprake van een relatief grote prognosefout ten aanzien van de verandering tussen 2000 en 2002.

In zowel 2000 als 2002 is het waargenomen aantal samenwonende mannen ongeveer 15 duizend hoger dan het waargenomen aantal samenwonende vrouwen. In de prognose 2000 is verondersteld dat de aantallen samenwonende mannen en vrouwen in 2002 even groot zijn. Het aantal samenwonende mannen is in werkelijkheid onder meer hoger doordat meer mannen in paren van gelijk geslacht samenwonen dan vrouwen. In de nieuwe prognose wordt verondersteld dat dit ook in de toekomst het geval zal zijn. Voor de gehele prognoseperiode wordt aangenomen dat het aantal samenwonende mannen 15 duizend hoger is dan het aantal samenwonende vrouwen.

Voor alleenstaande moeders – en in mindere mate alleenstaande vaders – geldt dat de voorspelde ontwikkeling duidelijk achterblijft bij de waargenomen ontwikkeling. In de prognose 2000 is verondersteld dat het leeftijds patroon van het percentage alleenstaande ouders (vrijwel) ongewijzigd blijft. Deze veronderstelling blijkt echter in slechts twee jaar tijd te hebben geleid tot een onderschatting van de verandering met 14 duizend alleenstaande moeders en 5 duizend alleenstaande vaders. In de periode 1995–2002 is het aantal alleenstaande moeders met 40 duizend gestegen, van 305 duizend naar 345 duizend. In zowel 2000 als 2001 bedroeg de stijging circa 10 duizend. Bij de alleenstaande vaders is het aantal gestegen van 55 duizend in 1995 naar 65 duizend in 2002, met een stijging van 3 duizend in zowel 2000 als 2001. In de prognose 2000 is verondersteld dat het aantal alleenstaande vaders in de gehele prognoseperiode met een aantal van ruim 60 duizend stabiel is. Voor het aantal alleenstaande moeders is een lichte stijging verondersteld tot rond 355 duizend in 2040. Gezien de toename van het aantal eenouders in de afgelopen jaren (en de onderschatting in de prognose 2000), lijkt de veronderstelling van

Staat
Bevolking naar huishoudenspositie op 1 januari 2000 en 2002, waarneming en prognose 2000

	Thuiswonend kind	Alleenstaand	Samenwonend	Eenouder	Overig	Institutioneel	Totaal
<i>x 1 000</i>							
Mannen							
<i>waarneming</i>							
2000	2 452	1 023	4 105	58	128	81	7 846
2002 ¹⁾	2 487	1 074	4 136	65	134	77	7 972
<i>prognose</i>							
2000 ²⁾	2 453	1 038	4 094	59	123	80	7 846
2002	2 483	1 096	4 124	60	126	75	7 965
<i>verschil tussen waarneming en prognose</i>							
2000	-1	-15	11	-1	5	1	0
2002	3	-22	12	4	8	2	7
<i>verschil tussen 2002 en 2000</i>							
waarneming	35	51	31	6	6	-4	126
prognose	30	59	30	1	3	-5	119
verschil waarneming en prognose	4	-8	1	5	3	2	7
Vrouwen							
<i>waarneming</i>							
2000	2 089	1 249	4 091	326	119	144	8 018
2002 ¹⁾	2 128	1 280	4 121	346	123	134	8 133
<i>prognose</i>							
2000 ²⁾	2 089	1 262	4 082	327	115	143	8 018
2002	2 125	1 300	4 124	333	116	135	8 133
<i>verschil tussen waarneming en prognose</i>							
2000	0	-12	10	-1	3	1	0
2002	4	-19	-3	13	7	-1	1
<i>verschil tussen 2002 en 2000</i>							
waarneming	39	31	30	20	5	-9	116
prognose	35	38	43	6	1	-8	115
verschil waarneming en prognose	4	-7	-13	14	4	-1	1

¹⁾ Voorlopig.

²⁾ Prognosecijfers zijn gelijk aan de voorlopige cijfers 2000.

een ongewijzigd leeftijdspatroon van het percentage eenouders niet langer juist.

Uit De Jong en Van Huis (2003) blijkt dat het grootste deel van de stijging van het aantal alleenstaande moeders kan worden toegeschreven aan niet-westerse allochtonen. Hoewel de echtscheidingspercentages bij niet-westerse allochtonen hoger liggen dan bij autochtonen (Van Huis en Steenhof, 2003), hangt de beduidende stijging van het aantal niet-westerse alleenstaande moeders slechts ten dele hiermee samen. Bij (niet-westerse) allochtonen overtrof in de afgelopen vijf jaar de stijging van het aantal ongehuwde eenouders de stijging van het aantal gescheiden eenouders. Bij autochtonen was de stijging bij ongehuwde en gescheiden eenouders vrijwel gelijk.

Gezien het belang van het onderscheid naar burgerlijke staat zijn voor alleenstaande moeders de prognosefouten per burgerlijke

staat nader onderzocht. Voor gescheiden alleenstaande moeders is er sprake van een geringe fout: in 2002 bedroeg deze ongeveer 5 duizend. In de periode 1995–2002 is het aantal vrouwelijke gescheiden eenouders gestegen. Het aandeel eenouders binnen de groep gescheiden vrouwen daalde in deze periode echter van 34 naar 32 procent. Dit houdt in dat de stijging van het aantal eenouders samenhangt met de toename van het aantal gescheiden vrouwen, en dat deze stijging niet wordt veroorzaakt door een grotere kans om na echtscheiding alleenstaande ouder te worden. In de prognose 2000 is uitgegaan van een snellere daling van het aandeel eenouders, naar 31 procent in 2002. In het model van de huishoudensprognose worden jaarlijkse mutaties in het percentage personen per burgerlijke staat toegewezen aan bepaalde huishoudensposities. In de vorige prognose is verondersteld dat een stijging van het percentage gescheidenen vooral zou resulteren in een stijging van het percentage gescheiden samenwonenden en

gescheiden alleenstaanden, en in veel mindere mate in een stijging van het percentage gescheiden eenouders. Uit het feit dat de daling van het aandeel eenouders binnen de groep gescheiden vrouwen in werkelijkheid minder snel verliep dan in de prognose is aangenomen, kan worden afgeleid dat bij de toewijzing van mutaties in het percentage gescheiden vrouwen aan verschillende huishoudensposities de percentages gescheiden eenouders zijn onderschat.

Voor ongehuwde alleenstaande moeders bedraagt de prognosefout in 2002 11 duizend. Deze fout is veel groter dan die voor gescheiden alleenstaande moeders. Onder ongehuwde vrouwen is het aandeel eenouders gestegen van 1,7 procent in 1995 naar 2,5 procent in 2002. In de vorige prognose is (vanaf 2000) een daling verondersteld naar 2,2 procent in 2002. Hierna zou een verdere daling optreden naar 1,5 procent in 2050. Deze daling hangt samen met de veronderstelling, in de vorige prognose, dat een stijging van het percentage ongehuwde vrouwen uitsluitend samengaat met een stijging van het percentage ongehuwde alleenstaanden en ongehuwd samenwonenden (en dus niet met een stijging van het percentage ongehuwde alleenstaande moeders). In werkelijkheid ging de stijging van het percentage ongehuwde vrouwen wel samen met een stijging van het percentage ongehuwde alleenstaande moeders. Uit een analyse van De Jong en Van Huis (2003) blijkt dat vooral de niet-westerse allochtone vrouwen hiertoe hebben bijgedragen. In de allochtonenprognose van het CBS wordt verondersteld dat het aantal niet-westerse allochtonen in de komende decennia zal blijven groeien (Alders, 2003). Op grond hiervan lijkt het waarschijnlijk dat ook in de toekomst een stijging van het percentage ongehuwde vrouwen zal samengaan met een stijging van het percentage ongehuwde alleenstaande ouders. Voor alleenstaande vaders geldt hetzelfde als voor alleenstaande moeders. Aangezien na een scheiding de kinderen meestal aan de moeder worden toegewezen, zijn de effecten voor alleenstaande vaders kwantitatief echter minder groot.

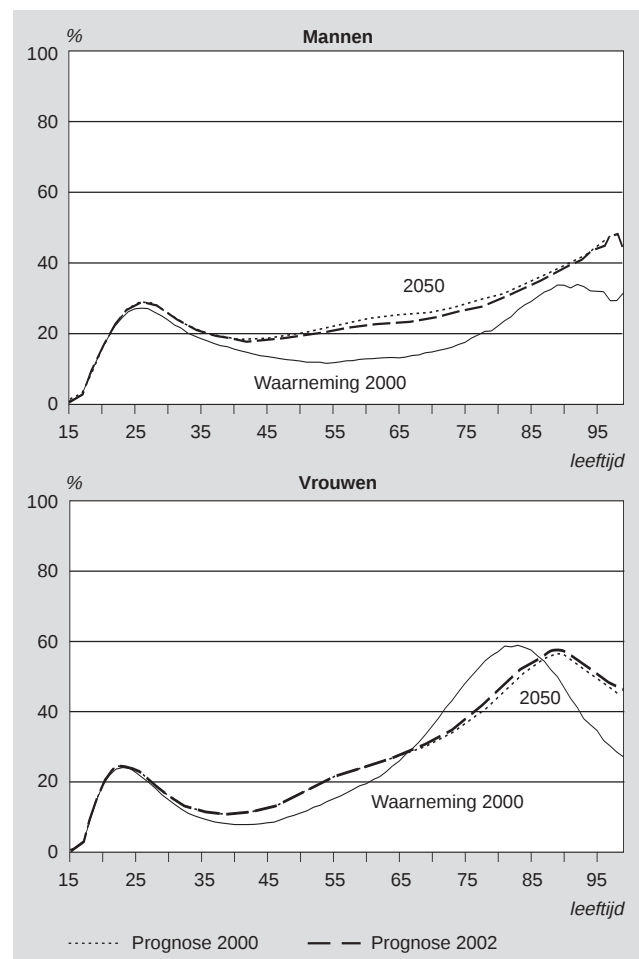
Met het oog op het bovenstaande zijn in de nieuwe prognose voor zowel vrouwen als mannen de veronderstellingen over de mate waarin de toename van het percentage ongehuwden en gescheidenen samengaat met een toename van het percentage eenouders bijgesteld. In de nieuwe prognose komt een groter deel van de toename van het percentage gescheidenen voor rekening van gescheiden eenouders. Deze toewijzing is uitgevoerd door de 'share-effecten' (zie De Jong, 2001) zoals gehanteerd in de vorige prognose beter te laten aansluiten op de waargenomen ontwikkelingen in de afgelopen jaren. In de vorige prognose is verondersteld dat de het aandeel eenouders onder gescheiden vrouwen daalt van 32 procent in 2000 naar 24 procent in 2050. In de nieuwe prognose wordt een minder sterke daling verondersteld, namelijk naar 29 procent in 2050. Voorts wordt in de nieuwe prognose verondersteld dat een stijging van het percentage ongehuwden ook zal samengaan met een stijging van het percentage ongehuwde eenouders (en niet alleen met een stijging van het percentage ongehuwde alleenstaanden en ongehuwde samenwonenden). Ook in dit geval zijn de share-effecten zodanig aangepast dat ze beter aansluiten op de waargenomen ontwikkelingen in de afgelopen jaren. Hierdoor zal het percentage eenouders onder ongehuwde vrouwen, die de afgelopen jaren een stijgende lijn vertoonden, ook in de toekomst blijven stijgen en niet meer, zoals in de vorige prognose, gaan dalen. Hierdoor stijgt in de nieuwe prognose het aandeel eenouders onder ongehuwde vrouwen van 2,5 procent in 2000 naar 4,1 procent in 2050 (in plaats van een daling naar 1,5 procent in 2000). Op deze wijze wordt rekening gehouden met het toenemende aandeel van de niet-westerse allochtonen in de bevolking.

In samenhang met deze aanpassing van de share-effecten van eenouders zijn ook de share-effecten van alleenstaanden en samenwonenden aangepast.

4. Toekomstige ontwikkelingen in leeftijdspatronen van huishoudensposities

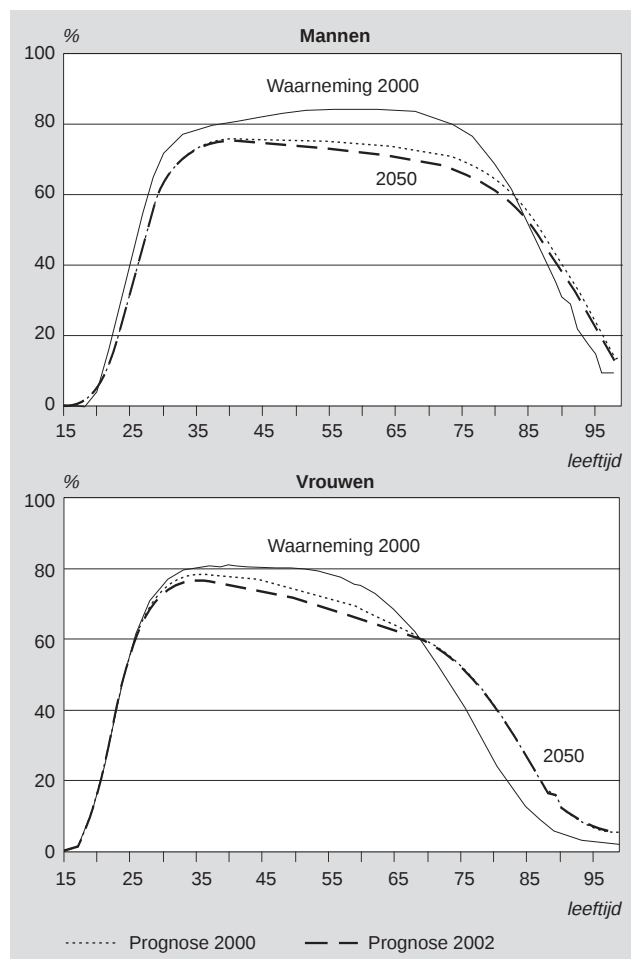
In de afgelopen jaren is er op vrijwel alle leeftijden sprake geweest van een toenemend aantal personen dat alleenwoont (De Jong en Van Huis, 2003). Ook in de toekomst zal het alleenwonen vaker voorkomen dan nu het geval is, al zal vooral op de wat hogere leeftijden sprake zijn van een toename (*grafiek 1*). Dit wordt maar in zeer beperkte mate veroorzaakt door jongeren die vanuit het ouderlijk huis alleen gaan wonen en nooit een samenwoningrelatie aangaan. Zo blijkt uit het Onderzoek Gezinsvorming 1998 dat circa negen op de tien personen ooit met een partner hebben samengewoond of zullen samenwonen (De Jong, 1999). De forse stijging op de iets hogere leeftijden is het gevolg van een veronderstelde toename van relatieontbinding. In de huishoudensprognose wordt verondersteld dat relaties in de toekomst instabieler worden. Steeds meer paren gaan ongehuwd samenwonen en juist deze relaties hebben een hoge kans uiteen te vallen. In veel gevallen zullen de ex-partners, voordat ze een nieuwe relatie aangaan, eerst een tijdje alleenwonen. Bovendien zullen ze lang niet altijd aan een nieuwe beginnen. Met het stijgen van de leeftijd wordt de kans steeds groter dan ze, vaak ongewenst, geen geschikte partner meer vinden en dus alleen blijven wonen. Onder vrouwen neemt het percentage alleenstaanden op hoge leeftijden niet toe, maar juist af. Dit wordt veroorzaakt doordat er zich nog een andere ontwikkeling voordoet. Zowel mannen als vrouwen zullen naar verwachting langer blijven leven, en de levensverwachting van mannen zal sterker toenemen dan die van vrouwen. Dit betekent dat vrouwen die (nu) getrouwd zijn in de toekomst steeds ouder zullen zijn als ze weduwe worden. Onder jongbejaarden zal het percentage alleenwonenden hierdoor fors dalen. De percentages alleenstaanden in 2050 volgens de nieuwe prognose vallen vrijwel samen met die volgens de prognose 2000.

1. Aandeel personen dat alleenwoont

De ontwikkeling van het percentage (gehuwd en niet-gehuwd) samenwonenden is tegengesteld aan die van het percentage alleenstaanden (grafiek 2). Als gevolg van een toenemend aantal relatieontbindingen zullen mannen vanaf 25 jaar en vrouwen vanaf 30 jaar minder vaak samenwonen. Onder ouderen zal het percentage samenwonenden juist stijgen, vanwege de toenemende levensverwachting.

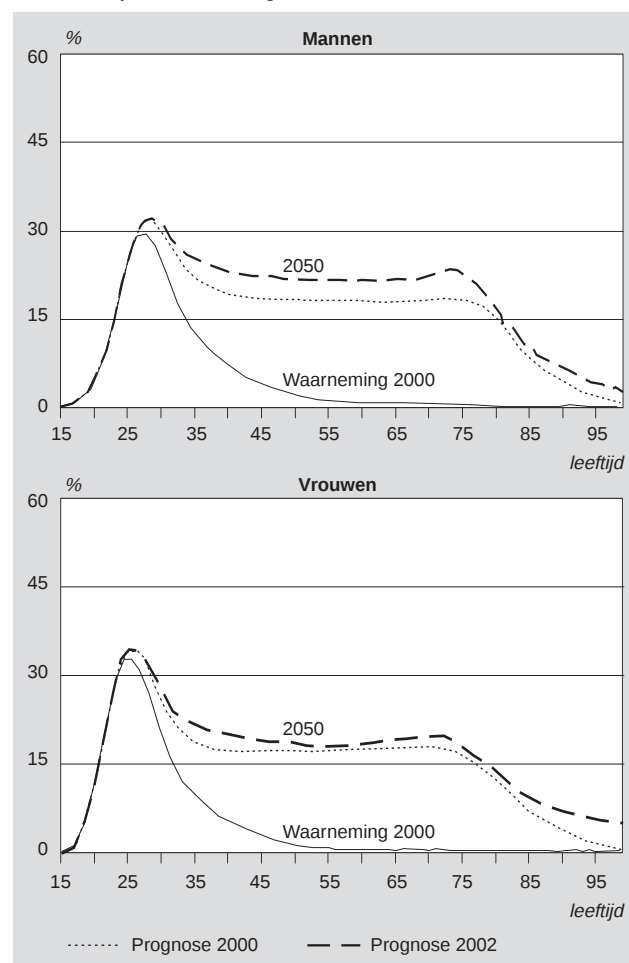
2. Aandeel personen dat samenwoont

In de nieuwe prognose zijn de percentages samenwonenden in 2050 iets lager dan die volgens de prognose 2000, omdat in de nieuwe prognose de percentages eenouders iets hoger zijn (zie verderop in deze paragraaf). Ook in de toekomst zullen steeds meer jongeren ongehuwd samenwonen voordat ze gaan trouwen, waardoor het (nu al hoge) percentage ongehuwd samenwonende jongeren nog verder toeneemt (grafiek 3). Op de hogere leeftijden stijgt dit percentage fors. De huidige veertigplussers werden volwassen in een tijd waarin het huwelijk nog vrijwel universeel was, maar voor degenen die over twintig jaar tot de veertigers behoren is het huwelijk veel minder vanzelfsprekend. De percentages ongehuwd samenwonenden in 2050 zijn volgens de nieuwe prognose iets hoger dan die volgens de vorige prognose.

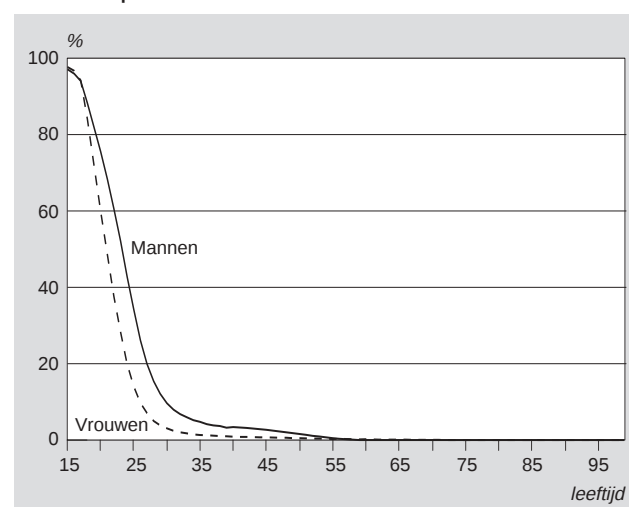
Uit de evaluatie van de prognose 2000 is gebleken dat het aantal thuiswonende kinderen tussen 2000 en 2002 iets sneller is gestegen dan verwacht (zie vorige paragraaf). In het verleden zijn in het patroon van uit huis gaan golfbewegingen geconstateerd die samenhangen met sociaal-economische omstandigheden (De Jong en Van Hoorn, 1999). Uit De Jong en Van Huis (2003) blijkt dat in de afgelopen vijf jaar onder autochtonen sprake is geweest van stabiele kansen om uit huis te gaan. Onder (niet-westerse) allochtonen is sprake van afwijkende ontwikkelingen op verschillende leeftijden: onder de twintig gaan ze eerder uit huis, en boven de twintig later. Het is nog niet duidelijk in hoeverre hierbij sprake is

3. Aandeel personen dat ongehuwd samenwoont

van een structurele ontwikkeling. Gezien deze onzekerheid en de stabiele kansen van autochtonen om uit huis te gaan, wordt in de prognose uitgegaan van een structureel gelijkblijvend leeftijdspatroon van het percentage personen dat bij de ouders woont (grafiek 4).

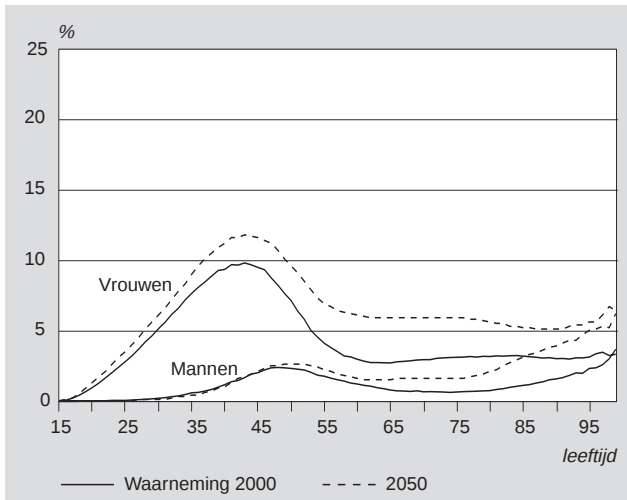
4. Aandeel personen dat thuiswoont

In de vorige prognose is uitgegaan van een (vrijwel) gelijkblijvend leeftijdspatroon van het percentage personen dat eenouder is. Als gevolg van de bijstellingen die in de vorige paragraaf zijn toegevoegd, is in de nieuwe prognose sprake van een stijgend percentage eenouders op de meeste leeftijden. Dit houdt verband met het toenemend aandeel (niet-westerse) allochtonen in de bevolking.

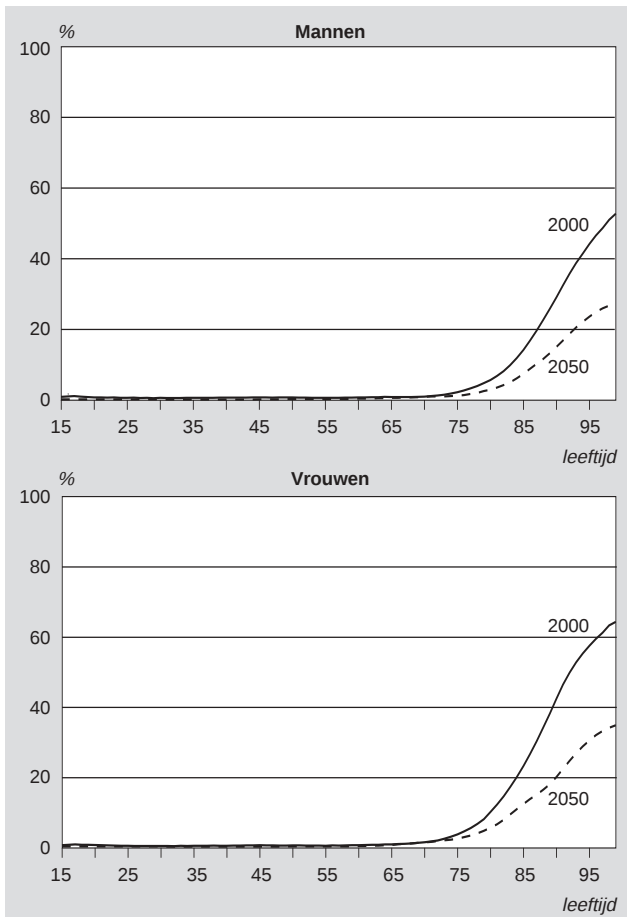
De stijging van het percentage eenouders geldt vooral voor vrouwen (*grafiek 5*). Er is geen reden om een verandering te verwachten van het aandeel vrouwen dat bij scheiding de kinderen krijgt toegewezen.

5. Aandeel eenouders

Het percentage van de bevolking dat in een tehuis woont zal naar verwachting dalen (*grafiek 6*). Het beleid is er immers steeds meer op gericht dat ouderen zo lang mogelijk zelfstandig blijven wonen en pas in een tehuis worden opgenomen als er geen andere mogelijkheid meer bestaat. Bovendien willen veel ouderen ook zelf zo lang mogelijk zelfstandig wonen. Mede door een grotere rol van de thuiszorg kan de overgang naar geïnstitutionaliseerde verzorging steeds langer worden uitgesteld. Naast 'aanleunwoningen' kunnen andere vormen van zelfstandig wonen ontstaan. In de

6. Aandeel personen in een institutioneel huishouden

prognose 2000 wordt verwacht dat in 2020 de percentages ten opzichte van het huidige niveau ongeveer gehalveerd zullen zijn. Een verdere daling wordt niet voorzien, omdat de grenzen aan het nog langer zelfstandig wonen dan bereikt zullen zijn.

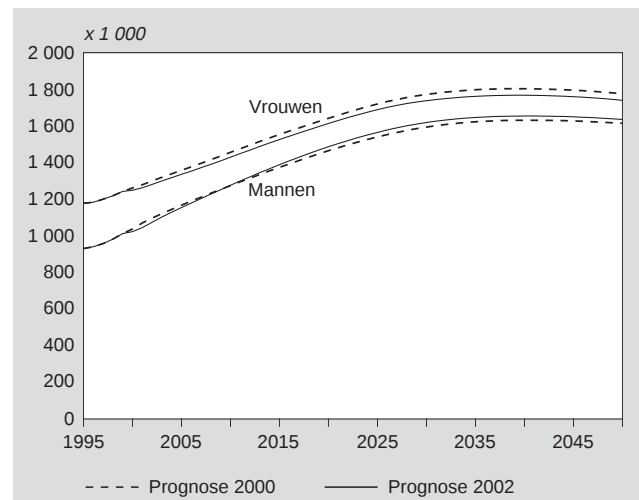
5. Toekomstige ontwikkelingen naar huishoudenspositie

In de afgelopen jaren is het aantal alleenstaanden voortdurend toegenomen. Deze trend zal nog ongeveer dertig jaar aanhouden (*grafiek 7*). In 2002 waren er 2,4 miljoen alleenstaanden, en rond 2035 zullen het er 3,4 miljoen zijn. Kinderen gaan, als ze het ouderlijk huis verlaten, meestal eerst alleenwonen of ongehuwd samenwonen. Aan een huwelijk wordt pas gedacht als er sprake is van een kindwens. In de huishoudensprognose wordt verondersteld dat de groei van het aantal ongehuwde alleenstaanden vooral samenhangt met het uiteenvallen van relaties van ongehuwde samenwoners, en minder met het duurzaam alleenwonen van personen die nooit een relatie aangaan. Na 2035 zal stabilisatie van het aantal alleenstaanden optreden. Voor vrijwel alle leeftijden heeft het percentage alleenstaanden dan het hoogste niveau bereikt.

Beduidend meer vrouwen dan mannen staan alleen. Dit heeft in de eerste plaats te maken met het feit dat mannen na een scheiding vaker hertrouwen dan vrouwen. Gescheiden vrouwen zijn hierdoor vaker alleenstaand(e ouder) dan gescheiden mannen. In de tweede plaats komt het doordat vrouwen vaker verweduwen dan mannen (De Jong en Van Huis, 2003). Na verweduwing wordt (en blijft) het overgrote deel alleenstaand.

De ontwikkeling volgens de nieuwe prognose van het aantal alleenstaanden wijkt vrijwel niet af van de ontwikkeling die in de vorige prognose werd verwacht.

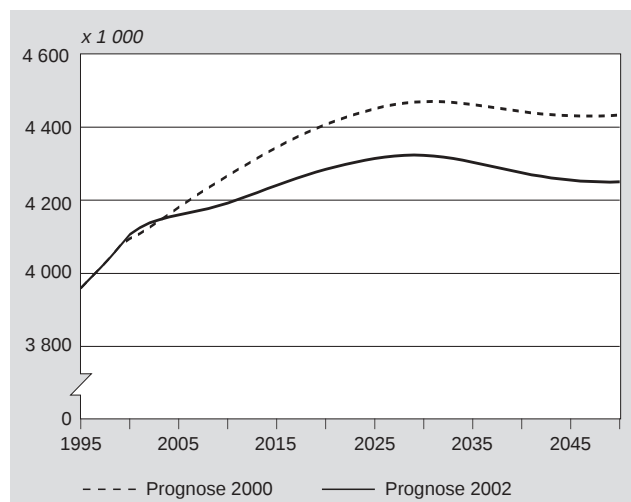
7. Aantal alleenstaanden

Het aantal (gehuwd en niet-gehuwd) samenwonende paren is tussen 1995 en 2000 vrij sterk gestegen (*grafiek 8*). Na 2000 is sprake van een duidelijke afname van dit groeitempo. De komende decennia neemt het aantal samenwonende paren langzaam verder toe, waardoor het in 2030 uitkomt op 4,3 miljoen, tegen 4,1 miljoen in 2002. Na 2030 zet een langzame daling in van het aantal samenwonende paren. In de nieuwe prognose is in dit opzicht sprake van een lager groeitempo dan aangenomen in de prognose 2000. Dit hangt grotendeels samen met de bijstelling van de bevolkingsgroei in de nieuwe bevolkingsprognose. De bevolkingsgroei is in deze prognose vanwege een lager migratiesaldo naar beneden bijgesteld (De Jong, 2003).

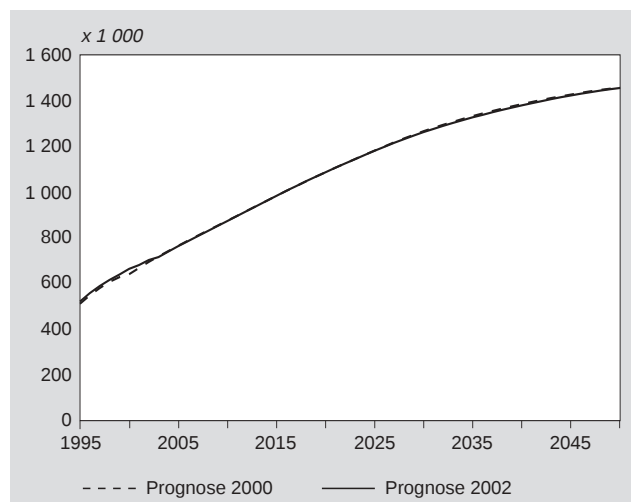
Het aantal niet-gehuwd samenwonende paren is de afgelopen jaren sterk gestegen. Deze trend zal in de toekomst onverminderd aanhouden (*grafiek 9*). In 2002 waren er 0,7 miljoen niet-gehuwde paren, tegen een verwacht aantal van 1,5 miljoen in 2050. Ook in de toekomst zullen jongeren vóór het huwelijk eerst een tijdje on-

8. Aantal samenwonende paren

gehuwd gaan samenwonen. Ten opzichte van de vorige prognose is er in de nieuwe prognose geen sprake van een duidelijk afwijkende ontwikkeling.

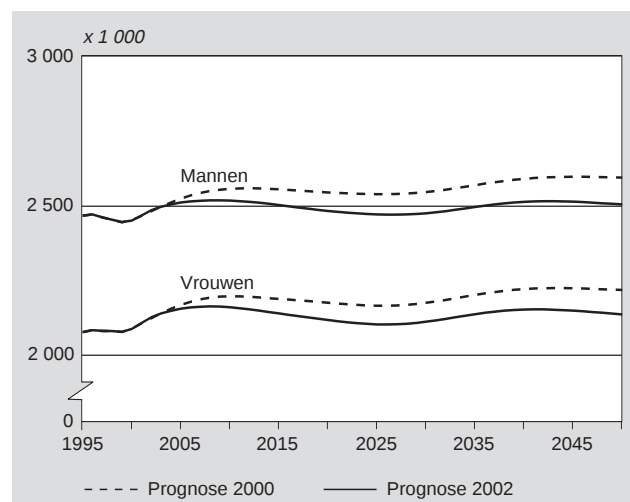
9. Aantal niet-gehuwd samenwonende paren

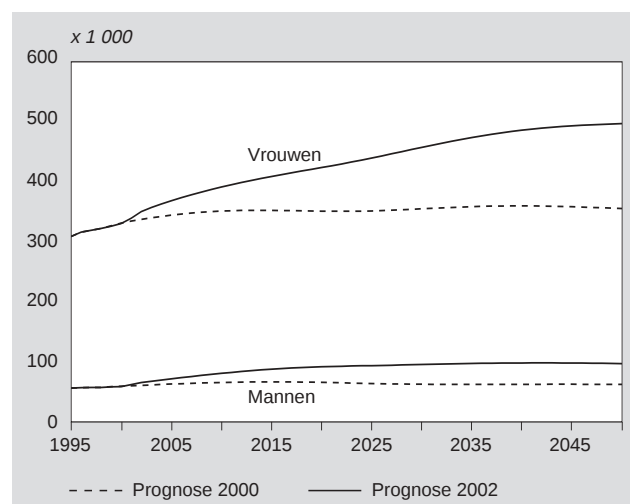
Het aantal thuiswonende kinderen laat in de toekomst een stabiel niveau zien, op enkele schommelingen na (*grafiek 10*). Er zijn daarbij beduidend meer thuiswonende jongens dan meisjes: in 2002 was de verhouding 115 thuiswonende jongens op 100 thuiswonende meisjes. Dit is in de eerste plaats een gevolg van het feit dat er meer jongens dan meisjes worden geboren. Ten tweede hangt dit samen met het feit dat jongens ongeveer twee jaar later uit huis gaan dan meisjes (Schapendonk-Maas, 2001). Ten opzichte van de vorige prognose zijn de aantallen thuiswonende kinderen in de nieuwe prognose lager. Dit is het gevolg van de neerwaartse bijstelling van de bevolkingsgroei.

Het aantal alleenstaande ouders is tussen 1995 en 2002 vrij sterk gestegen, van ongeveer 360 duizend naar ongeveer 410 duizend. In de toekomst wordt een verdere stijging verwacht naar 590 duizend in 2050 (*grafiek 11*). In de prognose 2000 werd nog een lichte stijging verwacht naar 410 duizend in 2010, waarna het aantal eenouders vrijwel gelijk zou blijven. In paragraaf 3 is de reden voor deze bijstelling toegelicht. Er zijn veel minder mannen dan vrouwen die als alleenstaanden met de zorg voor een gezin zijn belast. In 2002 ging het om slechts 65 duizend alleenstaande vaders, tegen 345 duizend alleenstaande moeders. Vroeger ontstonden eenoudergezinnen vooral door de dood van één van de ouders. Tegenwoordig is echtscheiding de belangrijkste reden: vier op de vijf eenoudergezinnen ontstaan doordat de ouders uit elkaar gaan (CBS/NGR, 2001).

10. Aantal thuiswonende kinderen

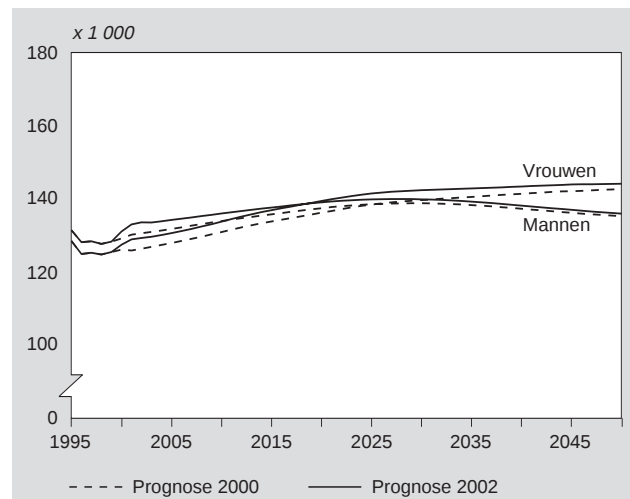

11. Aantal eenouders

Een relatief klein deel van de bevolking valt in de huishoudenspositie 'overig'. Het gaat hierbij om personen die als kamerbewoner bij gezinnen inwonen en personen die met anderen een huishouden vormen zonder dat daarbij sprake is van een samenwoonrelatie (bijvoorbeeld een huishouden van studenten). In 2002 waren er 260 duizend 'overige personen'. Dit aantal neemt licht toe, tot 300 duizend in 2050.

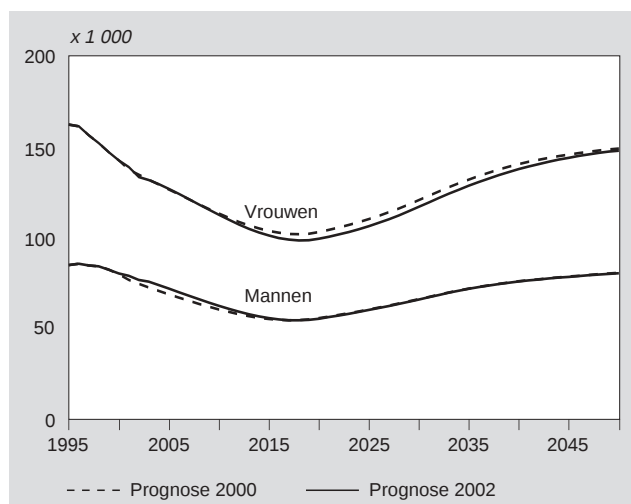
12. Aantal overige personen

De omvang van de institutionele bevolking neemt al enkele jaren af. Dit geldt vooral voor vrouwen (grafiek 13), die een hogere levensverwachting hebben dan mannen; bij de geboorte ligt de levensverwachting voor vrouwen momenteel op 80,5 jaar, tegen 75,5 jaar voor mannen. Deze afname van de institutionele bevolking vindt plaats ondanks de vergrijzing. De kansen van (oudere) personen om in een verzorgings- of verpleegtehuis te komen, zijn dus eveneens aan het dalen.

De verzorgingsgraad van ouderen in verzorgingstehuizen is de afgelopen decennia wel voortdurend gestegen (CBS, 2000). In 1965 was nog geen kwart hulpbehoevend, tegen driekwart in 1998. De institutionele bevolking bestaat dus voor een groter deel uit mensen die intensieve zorg nodig hebben. Bovendien komen er steeds meer woonvormen die liggen tussen zelfstandig en institutioneel wonen. Steeds meer ouderen wonen in zogenaamde serviceflats, die door het CBS niet als instituten worden beschouwd. In de huishoudensprognose wordt er van uitgegaan dat deze trend zal aanhouden. Tot rond 2020 neemt de institutionele bevolking hierdoor verder af. De kans om in een instelling te wonen is dan met de helft afgenomen. Voor de periode 2025–2050 wordt opnieuw een toename verwacht van de institutionele bevolking. Dit hangt samen met de verdere vergrijzing van de bevolking. Naar verwachting zal de kans om in een tehuis te worden opgenomen tegen die tijd niet nog verder dalen. In 2002 maakten 210 duizend personen deel uit van een institutioneel huishouden. Omstreeks 2020 is dit aantal afgenomen naar 150 duizend, maar tot 2050 vindt weer een toename plaats tot 230 duizend. De nieuwe prognose laat in dit opzicht vrijwel dezelfde ontwikkeling zien als de prognose 2000.

13. Aantal personen in institutionele huishoudens

Literatuur

Alders, M., 2003, Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010. Bevolkingstrends 51(1), blz. 34–41. CBS, Voorburg/Heerlen.

CBS, 2000, Vademecum gezondheidsstatistiek 2000. CBS, Voorburg/Den Haag.

CBS/NGR, 2001, Levensloop en gezin. CBS/NGR, Voorburg/Den Haag.

Jong, A.H. de, 1999, Nationale Huishoudensprognose 1998: aantal huishoudens blijft tot 2035 stijgen. Maandstatistiek van de Bevolking, juni 1997, blz. 17–28. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en W. van Hoorn, 1999, Leaving home, and then? In: Garssen, J. et al. (red), 1999, Vital events. Past, present and future of the Dutch population. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, 2001, Huishoudensprognose 2000–2050: veronderstellingen over huishoudensposities. Maandstatistiek van de Bevolking, mei 2001, blz. 21–28. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en J. de Beer, 2001, Het huishoudensprognose-model. Maandstatistiek van de Bevolking, juli 2001, blz. 16–20. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, 2003, Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij. Bevolkingstrends 51(1), blz. 21–26. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en M. van Huis, 2003, Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat. Bevolkingstrends 51(2), blz. 66–74. CBS, Voorburg/Heerlen.

De Jong, A.H. en M. van Huis, 2003, Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen. Bevolkingstrends 51(2), blz. 37–44. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huis, M. van, en L. Steenhof, 2003, Echtscheidingskansen van allochtonen: berekeningsmethode. Bevolkingstrends 51(1), blz. 49–53. CBS, Voorburg/Heerlen.

Schapendonk-Maas, Helma., 2001, Uit het ouderlijk huis 1998–2000. Maandstatistiek van de Bevolking, januari 2001, blz. 15–16. CBS, Voorburg/Heerlen.

Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat

Andries de Jong en Mila van Huis

De afgelopen jaren zijn er sterke fluctuaties opgetreden in de aantallen huwelijkssluitingen en echtscheidingen. In 2001 lag het aantal huwelijken beduidend lager dan verwacht in de huishoudensprognose 2000, en het aantal echtscheidingen beduidend hoger. In 2002 steeg het aantal huwelijken weer en daalde het aantal echtscheidingen. Hierdoor waren in dat jaar de verschillen met de prognose 2000 gering. In de nieuwe huishoudensprognose 2002–2050 zijn de langetermijnveronderstellingen van de vorige prognose niet gewijzigd, maar zijn voor de korte termijn wel enkele aanpassingen doorgevoerd. Volgens de huishoudensprognose 2002 stijgt het aantal ongehuwden fors, van 7,2 miljoen in 2002 naar 9,8 miljoen in 2050. Deze toename van ruim 2,5 miljoen is sterker dan die van de totale bevolking (1,5 miljoen). Het aantal gehuwden neemt af van 3,5 miljoen in 2002 naar 2,9 miljoen in 2050.

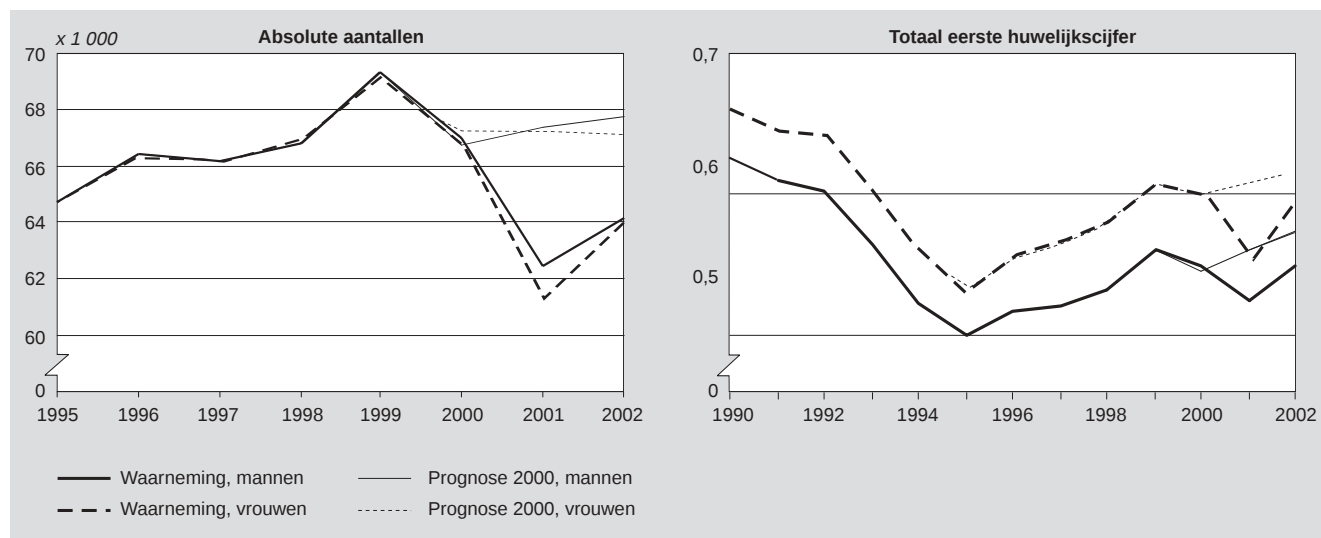
1. Inleiding

Sinds 1992 brengt het CBS de nationale huishoudensprognose uit. Deze prognose is voor een belangrijk deel gebaseerd op de verwachte ontwikkelingen in de bevolking naar burgerlijke staat. De opbouw naar burgerlijke staat is een verbijzondering van de leeftijdsopbouw van de bevolking, die wordt ontleend aan de CBS bevolkingsprognose (De Jong, 2003a en 2003b).

In dit artikel wordt ingegaan op de huishoudensprognose naar burgerlijke staat. Deze is gebaseerd op veronderstellingen over de eerste huwelijkssluiting, echtscheiding en hertrouw. In de huishoudensprognose wordt de bevolking naar burgerlijke staat vervolgens verder uitgesplitst naar huishoudenspositie. In een ander artikel in deze Bevolkingstrends wordt hierop nader ingegaan (De Jong en Van Huis, 2003).

In dit artikel wordt, per demografische component, nagegaan in hoeverre de verwachte ontwikkelingen volgens de huishoudensprognose 2000 nog correct zijn. Tevens worden de veronderstellingen van de nieuwe prognose toegelicht. Ten slotte wordt de ontwikkeling van de bevolking naar burgerlijke staat beschreven.

1. Eerste huwelijkssluiting, waarneming en huishoudensprognose 2000

2. Recente turbulente ontwikkelingen rond het eerste huwelijk

In de tweede helft van de jaren negentig nam het aantal eerste huwelijken toe, om in 1999 een piek te bereiken van 69 duizend (grafiek 1). Deze piek is waarschijnlijk veroorzaakt door een combinatie van factoren, zoals de hoogconjunctuur en de speciale trouwdatum van 9 september (9-9-'99). In 2000 was het aantal eerste huwelijken ongeveer 2,5 duizend lager. Deze daling zette in het daaropvolgende jaar met 4,5 duizend versterkt door. In 2002 vond een omslag plaats. Het aantal eerste huwelijken steeg, volgens het gecorrigeerd voorlopig jaarcijfer, in dat jaar met 1,5 duizend. Een vrijwel gelijk patroon was zichtbaar in de kansen om voor het eerst te trouwen, gemeten aan de hand van het totaal eerste huwelijkscijfer. Dit cijfer is een kernindicator die wordt berekend door op elke leeftijd het aantal eerste huwelijken te relateren aan het aantal personen, en deze cijfers vervolgens te sommeren over de leeftijden. In de huishoudensprognose 2000 werd verondersteld dat de stijgende trend van het eerste huwelijkscijfer die in de tweede helft van de jaren negentig inzette, na de kleine inzinking van 2000 in 2001 en 2002 zou doorzetten. In werkelijkheid daalde het eerste huwelijkscijfer echter ook in 2001 vrij sterk, en vond pas in 2002 herstel plaats. Laatstgenoemde toename was echter onvoldoende om het in de prognose 2000 veronderstelde niveau te bereiken.

De onverwacht sterke daling in 2001 is niet eenvoudig te verklaren. Opvallend is dat de ontwikkeling van de vruchtbaarheid, volgens het totaal leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfer (De Jong, 2003b), vanaf de tweede helft van de jaren negentig eenzelfde, zij het minder uitgesproken ontwikkeling te zien gaf. Volgens Alders en De Graaf (2001) is sprake van een onmiskenbare relatie tussen huwelijk en het krijgen van kinderen. De meeste vrouwen wachten met hun eerste kind tot ze zijn getrouwd. De vraag in hoeverre de kinderwens de aanleiding vormt om te gaan trouwen is desondanks moeilijk te beantwoorden. Opvallend is dat paren die vóór het huwelijk hebben samengewoond veel sneller na de huwelijkssluiting een kind krijgen dan paren die niet hebben sa-

mengewoond. Voor samenwonenden lijkt de kinderwens dus vaker de aanleiding voor een huwelijk te zijn. Voorts kiezen vrouwen die wel een partner hebben maar geen kinderen verwachten vaker voor ongehuwd samenwonen, terwijl vrouwen met een kinderwens uiteindelijk meestal voor het huwelijk kiezen. De conclusie is dat huwelijk en kinderen in Nederland nog steeds sterk met elkaar samenhangen. Dit houdt in dat bij het voorspellen van de ontwikkelingen rond het eerste huwelijk rekening moet worden gehouden met de verwachte vruchtbaarheidsontwikkelingen.

Het totaal eerste huwelijkscijfer ligt voor vrouwen ongeveer 5 procentpunten boven dat van mannen. Dit komt enerzijds doordat er meer jongens dan meisjes worden geboren en anderzijds doordat gescheiden mannen vaker hertrouwen dan gescheiden vrouwen. Hierdoor moeten ongehuwde mannen op de huwelijksmarkt concurreren met gescheiden mannen.

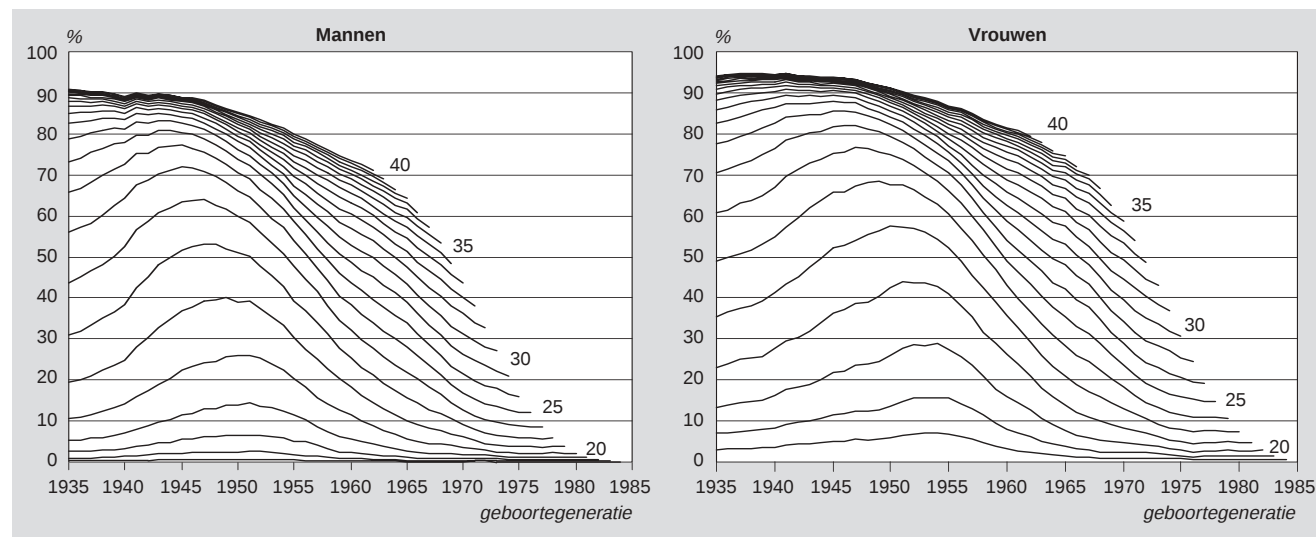
Het niveau van de eerste huwelijksluiting lag in 2001 iets lager dan het volgens prognose 2000 verwachte niveau. Mogelijk is dit een periode-effect. Van een dergelijk effect is bijvoorbeeld sprake als in een bepaald kalenderjaar op verschillende leeftijden vaker wordt gehuwd, terwijl de mate waarin afzonderlijke geboortegeneraties uiteindelijk ooit zullen huwen niet verandert. Cijfers voor geboortegeneraties zijn daarentegen niet gevoelig voor veranderingen in de gemiddelde leeftijd waarop het eerste huwelijk plaatsvindt. Om deze reden worden ook de ontwikkelingen op basis van geboortegeneraties geanalyseerd. Het nadeel van laatstgenoemde

aanpak is echter dat de huwelijkscijfers voor recente generaties slechts tot een bepaalde leeftijd kunnen worden waargenomen.

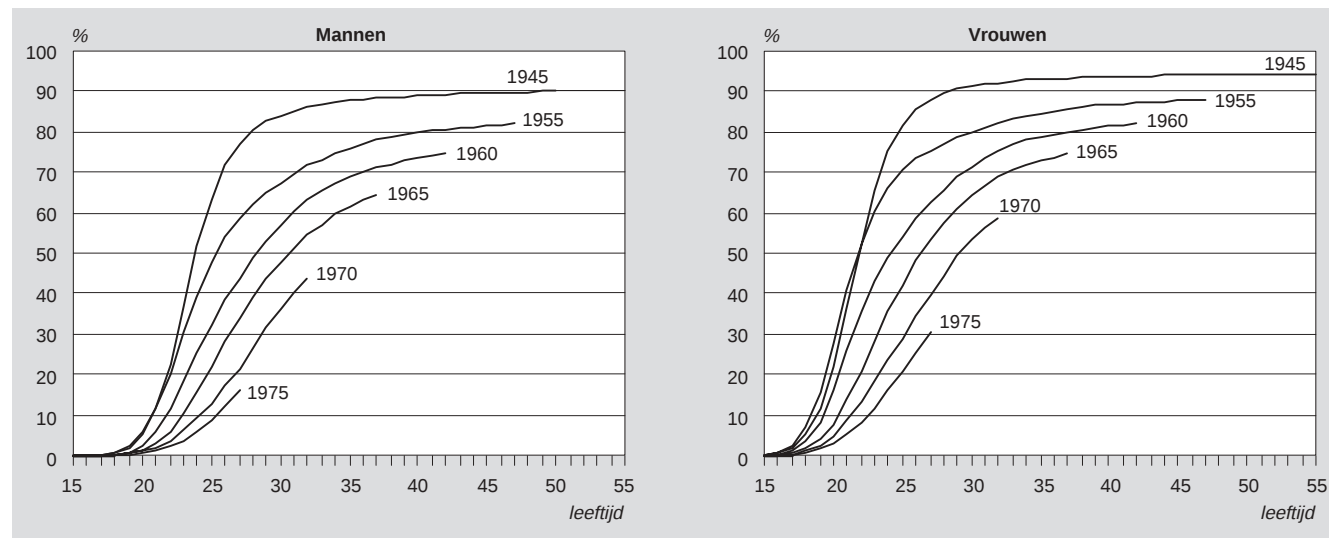
Grafiek 2 toont voor de geboortegeneraties 1935–1985 het percentage mannen en vrouwen van 20 tot en met 40 jaar dat ooit is getrouwd. Voor oudere personen liggen de lijnen dicht bij elkaar, omdat nog maar weinig mensen op die leeftijden voor het eerst trouwen. Van personen geboren in 1935 ging de overgrote meerderheid trouwen: 95 procent van de vrouwen en 90 procent van de mannen. Latere geboortegeneraties vonden het huwelijk minder vanzelfsprekend. Van degenen die zijn geboren in 1965 zijn de huwelijkscijfers tot en met de leeftijd van 37 jaar waargenomen. Het percentage personen dat uiteindelijk zal trouwen komt naar schatting uit op ruim 70 voor mannen en ruim 75 voor vrouwen.

Jongere generaties zijn dus minder vaak gaan trouwen. Deze ontwikkeling ging gepaard met uitstel van huwelijksluiting op jongere leeftijden en een toenemend aantal huwelijken op oudere leeftijden (grafiek 3). Deze inhaalslag bleef echter ver achter bij de daling van het aandeel eerste huwelijken op jonge leeftijd. Als gevolg hiervan is het aandeel personen geboren in de jaren vijftig of later dat een eerste huwelijk heeft meegemaakt – voorzover tot nu toe waargenomen – duidelijk gedaald. Personen die zijn geboren in 1970 hebben op jonge leeftijd een forse achterstand opgelopen ten opzichte van personen geboren in 1965. Hoewel op hogere leeftijden deze achterstand weer langzaam wordt ingelo-

2. Aandeel personen dat een eerste huwelijk heeft meegemaakt naar leeftijd, geboortegeneraties 1935–1985

3. Aandeel personen dat een eerste huwelijk heeft meegemaakt naar leeftijd, enkele geselecteerde geboortegeneraties

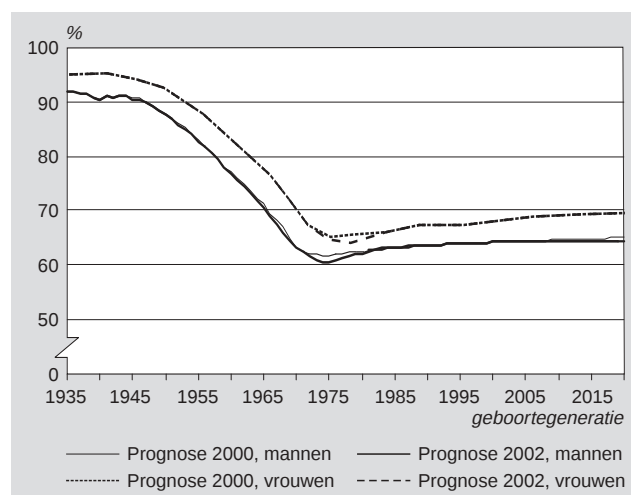
pen, lijkt het onwaarschijnlijk dat het verschil volledig zal verdwijnen.

In prognose 2000 is het percentage mannen en vrouwen dat uiteindelijk gaat trouwen mede ontleend aan een analyse van gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming 1998. In dit onderzoek is aan personen geboren in de periode 1945–1979 gevraagd of ze ooit zijn getrouwd en, als dit niet het geval is, of ze van plan zijn dat ooit nog te doen. Op basis hiervan werd geconcludeerd dat van de geboortegeneraties 1975 en later 70 procent van de vrouwen ooit zal trouwen (De Jong en Steenhof, 2001). Rekening houdend met het feit dat mannen minder vaak trouwen, werd het aandeel mannen dat uiteindelijk trouwt bepaald op 65 procent.

De veronderstelling dat 70 procent van de vrouwen van deze geboortegeneraties ooit zal gaan trouwen is nog steeds plausibel: als voor nog niet waargenomen leeftijden wordt uitgegaan van cijfers die voor oudere geboortegeneraties al zijn waargenomen, dan wordt het percentage van 70 vrijwel bereikt. Dit is een argument om de kernveronderstellingen van de vorige prognose te handhaven.

Op basis van recente ontwikkelingen in het eerste huwelijkscijfer kan worden geconcludeerd dat, ondanks de sterke daling in 2001, de waarneming in 2002 vrijwel aansluit bij de veronderstelling van prognose 2000. Ook dit maakt een aanpassing van de veronderstelling van de vorige prognose onnodig. De veronderstellingen van de vorige prognose worden dus gehandhaafd, met uitzondering van een kleine aanpassing op de korte termijn.

4. Kans op een eerste huwelijk, huishoudensprognose 2000 en 2002

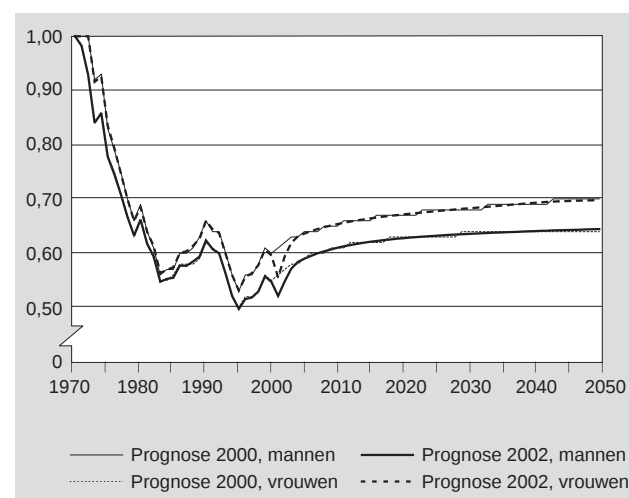

Grafiek 4 geeft aan wat de effecten zijn van de nieuwe veronderstellingen voor de eerste huwelijksluiting van geboortegeneraties. De recente daling van de huwelijkscijfers van de afgelopen jaren vertaalt zich in een iets lagere kans op een eerste huwelijk voor personen die tussen 1970 en 1980 zijn geboren. Grafiek 5 toont de ontwikkeling van het totaal eerste huwelijkscijfer voor kalenderjaren. Voor 2003 wordt in de nieuwe prognose verondersteld dat het totaal eerste huwelijkscijfer nog iets onder dat van de vorige prognose zal liggen, terwijl er vervolgens vrijwel geen verschillen meer zullen zijn. Bij de ontwikkeling na 2000 is in de nieuwe prognose als volgt rekening gehouden met geregistreerde partnerschappen. In de bevolkingsstatistiek van het CBS worden geregistreerde partnerschappen bij de gehuwden geteld. In 1998 zijn er 4,5 duizend partnerschappen geregistreerd, terwijl in de jaren daarna sprake was van een aantal van circa 3 duizend. In 1998 betroffen deze registraties voornamelijk paren van gelijk geslacht (ongeveer 3 duizend). Mede door het openstellen van het huwelijk voor paren van gelijk geslacht, daalde de registratie van partnerschap door dergelijke paren. In 2001 bedroeg het aantal geregistreerde partnerschappen door paren van gelijk geslacht ongeveer 500. In de nieuwe prognose wordt ervan uitgegaan dat geregistreerde partnerschappen van paren van gelijk geslacht in

de toekomst getalsmatig van zeer beperkt belang blijven en om deze reden niet in de prognose hoeven te worden verdisconteerd. Tegenover de daling van geregistreerde partnerschappen door paren van gelijk geslacht staat een stijging van geregistreerde partnerschappen door paren van ongelijk geslacht. Deze stijging kan worden verklaard door het feit dat huwelijken via een snelle procedure kunnen worden omgezet in partnerschappen, en vervolgens kunnen worden ontbonden (de 'flitsscheiding'). Aangezien het bij deze partnerschappen om omzettingen van (eerste) huwelijken gaat, heeft dit geen effect op het eerste huwelijkscijfer.

In de bevolkingsprognose (De Jong, 2003b) wordt verondersteld dat de vruchtbaarheid, gemeten aan de hand van het totaal vruchtbaarheidscijfer, de komende jaren zal blijven stijgen. Voor het totaal eerste huwelijkscijfer wordt eenzelfde ontwikkeling verwacht, vanwege het eerder besproken verband tussen vruchtbaarheid en huwelijksluiting.

5. Totaal eerste huwelijkscijfer, huishoudensprognose 2000 en 2002

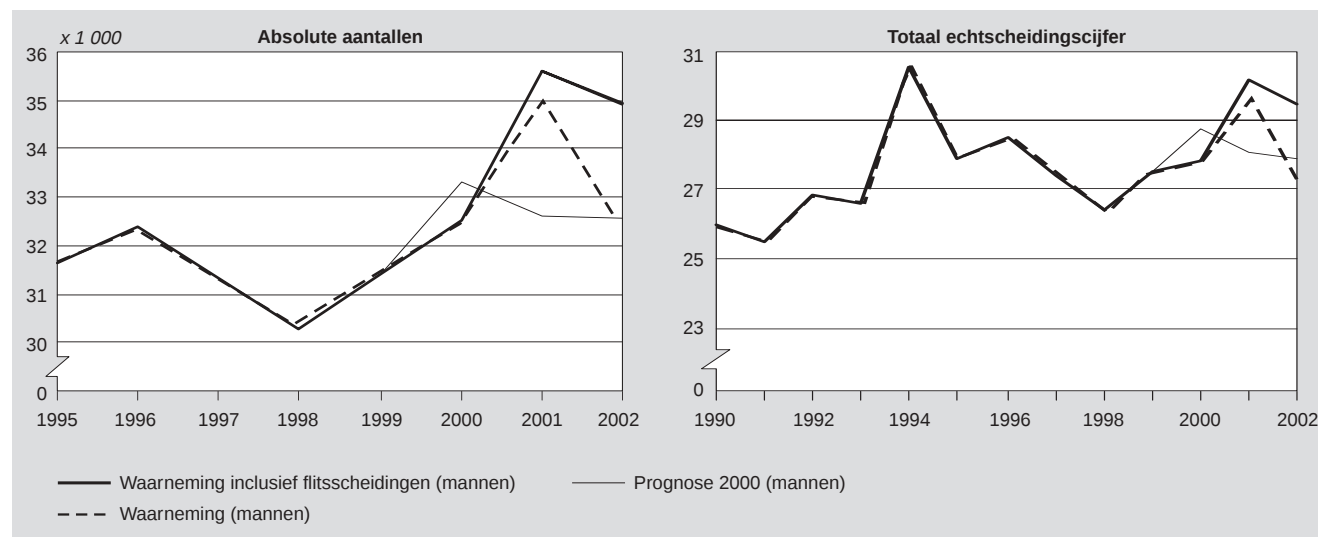

3. Meer (flits)scheidingen dan verwacht

Sinds 1998 vertoonde het aantal echtscheidingen een stijgende trend (grafiek 6), om in 2001 een piek te bereiken. Voor 2002 wordt op grond van het gecorrigeerd voorlopig jaarcijfer een daling van het aantal echtscheidingen verwacht. In de prognose 2000 werd de sterke stijging in 2001 niet voorzien. De daling die in 2002 plaatsvond, brengt het aantal scheidingen echter weer terug op het geprognosticeerde aantal. Toch is er voor het jaar 2002 geen sprake van een accurate prognose. Zoals in de vorige paragraaf is opgemerkt, hebben echtparen de laatste jaren de mogelijkheid om hun huwelijk via een snelle procedure te laten omzetten in een geregistreerd partnerschap, en dit partnerschap vervolgens te laten ontbinden. Alders en Steenhof (2003) schatten het aantal van deze flitsscheidingen in 2001 en 2002 op respectievelijk 650 en 3 500. In grafiek 6 zijn de ontwikkelingen in de echtscheiding inclusief het aantal flitsscheidingen tevens weergegeven. De betreffende lijn laat vanaf 1998 een continue stijging zien van het aantal echtscheidingen, waarbij de sterke daling van de 'formele' echtscheiding in 2002 overgaat in een lichte stijging van beide vormen van scheiding tezamen.

De ontwikkelingen in de geneigdheid om te scheiden kunnen worden weergegeven aan de hand van het totaal echtscheidingscijfer. Deze kernindicator wordt berekend door op elke leeftijd het aantal scheidingen te relateren aan het aantal personen en deze cijfers vervolgens te sommeren over de leeftijden. In de jaren negentig schommelde dit cijfer tussen 0,25 en 0,30. In de prognose 2000 werd na 2000 geen verdere stijging van het totaal echtscheidingscijfer verwacht. Voor 2002 werd een totaal echtscheidingscijfer verwacht van 0,28, terwijl in feite sprake was van een stijging naar 0,31 (inclusief flitsscheidingen).

6. Echtscheiding, waarneming en huishoudensprognose 2000

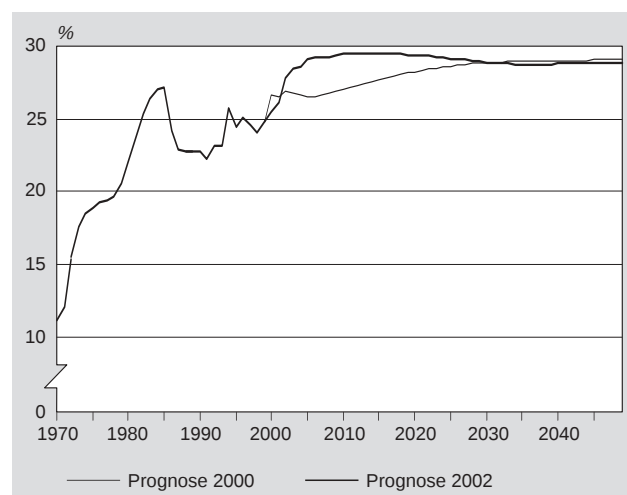

In de prognose 2000 werd op basis van een analyse van echtscheiding in geboorte- en huwelijksgeneraties verondersteld dat op de lange termijn drie op tien huwelijken door echtscheiding worden ontbonden. De recente ontwikkelingen rond de echtscheiding roepen de vraag op in hoeverre deze veronderstelling kan worden gehandhaafd. In het verleden bleken plotselinge stijgingen in de echtscheidingen vaak te worden veroorzaakt door bepaalde wetswijzigingen. De stijging in 2002 hangt eveneens samen met nieuwe juridische mogelijkheden om te scheiden. In de nieuwe prognose wordt verondersteld dat er geen sprake zal zijn van een structurele verandering in de kans om te scheiden. Voor de korte termijn wordt verwacht dat de nieuwe mogelijkheid om via een relatief eenvoudige procedure te kunnen scheiden, zal leiden tot een hogere echtscheidingskans dan verondersteld in de vorige prognose. Voor de lange termijn zal geen sprake zijn van een hogere kans om te scheiden, en wordt opnieuw verondersteld dat drie op de tien huwelijken door echtscheiding zullen worden ontbonden. *Grafiek 7* laat de bijstelling in de scheidingskans zien volgens de prognose 2002. Al omstreeks 2005 wordt het eindniveau bereikt, terwijl in de prognose 2000 werd verwacht dat dit niveau pas rond 2025 zou worden bereikt.

4. Hertrouw in 2002 vrijwel volgens verwachting

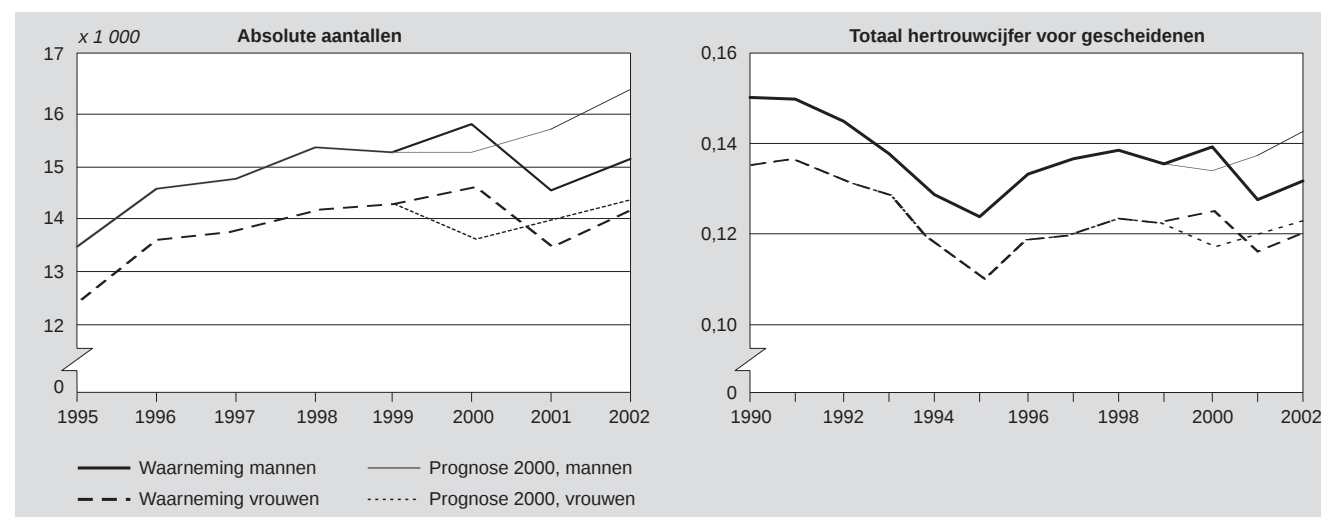
Niet alleen de aantallen eerste huwelijken vertoonden de afgelopen jaren sterke schommelingen, maar ook bij hertrouw was dit het ge-

7. Kans op echtscheiding, huishoudensprognose 2000 en 2002

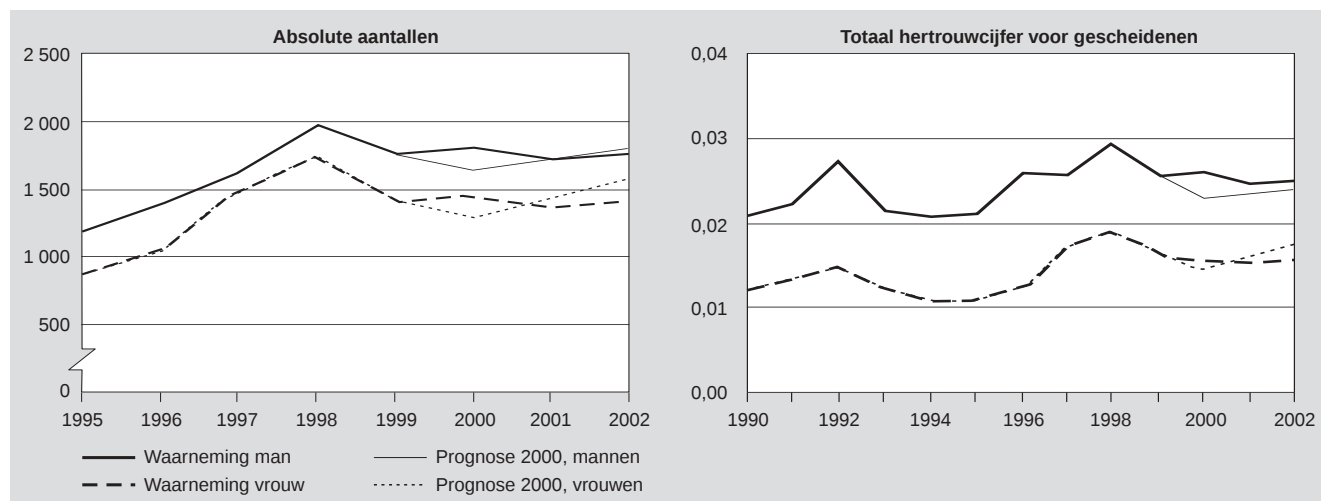

val. Evenals het aantal eerste huwelijken daalde het aantal gevallen van hertrouw van gescheidenen sterk in 2001, en was er in 2002 weer sprake van een toename (*grafiek 8*). In de prognose 2000 werd voor 2001 en 2002 een geleidelijke stijging verwacht, wat betreft zowel het aantal hertrouwshuwelijken als het totaal hertrouwcijfer. Laatstgenoemde kernindicator wordt berekend door op

8. Hertrouw door gescheidenen, waarneming en huishoudensprognose 2000

9. Hertrouw door verweduwden, waarneming en huishoudensprognose 2000

elke leeftijd het aantal huwelijken van gescheidenen te relateren aan het aantal personen en deze cijfers vervolgens te sommeren over de leeftijden. Voor vrouwen geldt dat in 2002 de verwachting volgens de prognose 2000 vrijwel gelijk is aan de waarneming, terwijl voor mannen de waarneming bij de verwachting achterblijft. In tegenstelling tot het eerste huwelijk en de hertrouw van gescheidenen vertoont de hertrouw van weduwes en weduwnaars een vrijwel rechte lijn vanaf 1999 (*grafiek 9*). Dit komt overeen met de verwachting volgens de prognose 2000.

De kans voor gescheidenen op hertrouw was in prognose 2000 vastgesteld op circa 45 procent voor vrouwen en 55 procent voor mannen. Gescheiden vrouwen hebben een kleinere kans om te hertrouwen, omdat eventuele kinderen na een scheiding meestal bij hen blijven wonen. Dit maakt het lastiger om een partner te vinden. Ondanks de ten opzichte van de prognose enigszins achterblijvende waargenomen hertrouwkans van gescheiden mannen, vormt de toename in 2002 aanleiding om te veronderstellen dat, conform de veronderstelling van de prognose 2000, de hertrouwkans de komende jaren zal blijven stijgen. Om deze reden is de nieuwe prognose op dit punt niet bijgesteld (*grafiek 10*).

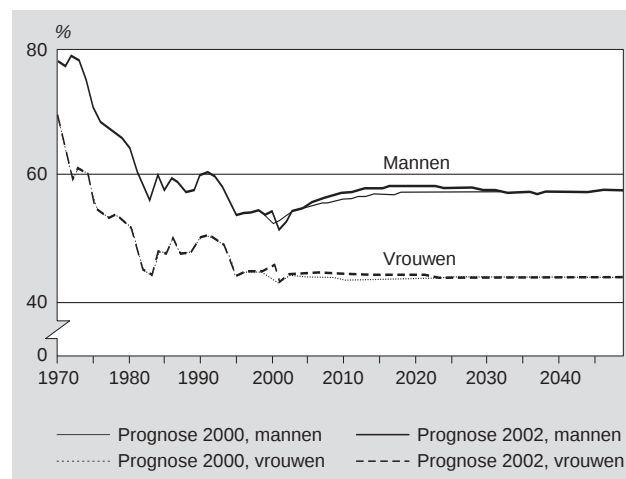
In de vorige prognose werd verondersteld dat iets meer dan 5 procent van de weduwnaars en iets minder dan 5 procent van de weduwes zal hertrouwen. Gezien de goede aansluiting tussen waarneming en prognose in 2001 en 2002 zijn deze veronderstellingen in de nieuwe prognose opnieuw toegepast (*grafiek 11*).

5. Prognosefouten in aantallen gehuwden vooral door omissies in registratie

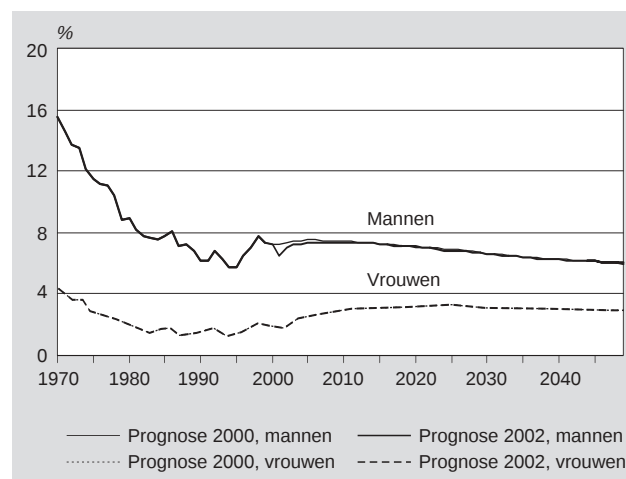
In deze paragraaf worden voor de kalenderjaren 2000, 2001 en 2002 de uitkomsten van de prognose 2000 voor de aantallen huwelijksluitingen en gehuwden vergeleken met de waarneming. Uit *staat 1* blijkt dat wat betreft de bevolking naar burgerlijke staat op 1 januari 2002 de afwijkingen tussen prognose en waarneming zeer gering zijn. In de prognose is het aantal gehuwden licht onderschat en het aantal verweduwden licht overschat. Deze prognosefouten zijn bij de mannen groter dan bij de vrouwen. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat de prognosefout voor de totale bevolking bij de mannen met 7 duizend aanzienlijk groter is dan bij de vrouwen (duizend).

Veranderingen in het aantal gehuwden worden vooral bepaald door het aantal huwelijken en echtscheidingen. Prognosefouten in het aantal huwelijksluitingen en echtscheidingen leiden dus tot prognosefouten in het aantal gehuwden. Een vergelijking van de prognosefouten in staat 1 met die in de grafieken 1, 6, 8 en 9 roept evenwel een vraag op. In de prognose 2000 werd voor 2002 een te groot aantal huwendes (eerste huwelijken en hertrouwhuwelijken van gescheiden mannen) voorspeld en een te klein aantal echtschei-

10. Kans voor gescheidenen op hertrouw, huishoudensprognose 2000 en 2002

11. Kans voor verweduwden op hertrouw, huishoudensprognose 2000 en 2002

dingen. Desondanks is het voorspelde aantal gehuwden op 1 januari 2002 duidelijk lager dan het waargenomen aantal gehuwden.

Om deze paradox te verklaren zijn in *staat 2* voor de afgelopen jaren de standgegevens geconfronteerd met de stroomgegevens. In de staat zijn verschillende stromen vermeld die nog niet zijn betrokken in de hierboven beschreven monitoring, maar die wel onderdeel uitmaken van de prognose. Het gaat hierbij om verweduwden, overleden gehuwden en het migratiesaldo van gehuwden. Voor zowel 2000 als 2001 geldt dat er zeer kleine prognosefouten zijn

Staat 1
Bevolking naar burgerlijke staat op 1 januari 2002, waarneming en huishoudensprognose 2000

	Ongehuwd	Gehuwd	Verweduwd	Gescheiden	Totaal
<i>x 1 000</i>					
Mannen					
Waarneming	3 872	3 537	165	399	7 972
Prognose	3 873	3 525	169	399	7 965
Verschil	-1	12	-4	0	7
Vrouwen					
Waarneming	3 369	3 527	717	520	8 133
Prognose	3 369	3 522	723	518	8 133
Verschil	0	5	-6	2	1

Staat 2
Stand en loop van de gehuwden, waarneming en huishoudensprognose 2000

	Gehuwden op 1 januari	Huwenden	Scheidenden	Verweduwden	Overledenen	Saldo migratie ¹⁾	Partner- schappen ²⁾	Later gemelde gehuwden ³⁾	Gehuwden op 31 december	Tekort in stroom
Mannen										
<i>waarneming</i>										
2000	3 539	85	33	18	41	0	2	2	3 537	-7
2001	3 544	79	35	18	41	-1	2	2	3 532	-4
2002	3 537				41					
<i>prognose</i>										
2000	3 539	84	33	19	43	3			3 531	0
2001	3 531	85	33	18	43	3			3 525	0
2002	3 525									
<i>verschil tussen waarneming en prognose</i>										
2000	0	1	-1	-1	-2	-3	2	2		-7
2001	13	-6	2	0	-2	-3	2	2		-4
2002	12									
<i>cumulatief verschil tussen waarneming en prognose⁴⁾</i>										
2000	0	1	2	2	4	1	3	5		13
2001	13	6	4	5	7	4	6	8		12
Vrouwen										
<i>waarneming</i>										
2000	3 532	83	33	41	18	3	2	2	3 530	-6
2001	3 536	76	36	41	18	3	2	2	3 525	-2
2002	3 527									
<i>prognose</i>										
2000	3 532	82	33	43	19	7			3 527	0
2001	3 527	83	33	43	18	7			3 522	0
2002	3 522									
<i>verschil tussen waarneming en prognose</i>										
2000	0	1	0	-2	-1	-4	2	2		-6
2001	9	-6	3	-2	0	-4	2	2		-2
2002	5									
<i>cumulatief verschil tussen waarneming en prognose⁴⁾</i>										
2000	0	1	1	2	3	-1	1	3		9
2001	9	3	0	2	3	-1	1	3		5

¹⁾ Inclusief administratieve correcties.

²⁾ Partnerschappen van 2000 en 2001 zijn zodanig geschat dat rekening is gehouden met flitsscheidingen.

³⁾ Gedurende een jaar komen veel berichten over huwelijken van voorgaande jaren binnen. Voor deze 'gemiste' huwelijken is een schatting gemaakt op basis van cijfers van 2001.

⁴⁾ Eerst is voor de stand het verschil tussen waarneming en prognose bepaald, vervolgens is de cumulatieve fout bepaald die is ontstaan door verschillen tussen waarneming en prognose van de afzonderlijke componenten van de loop.

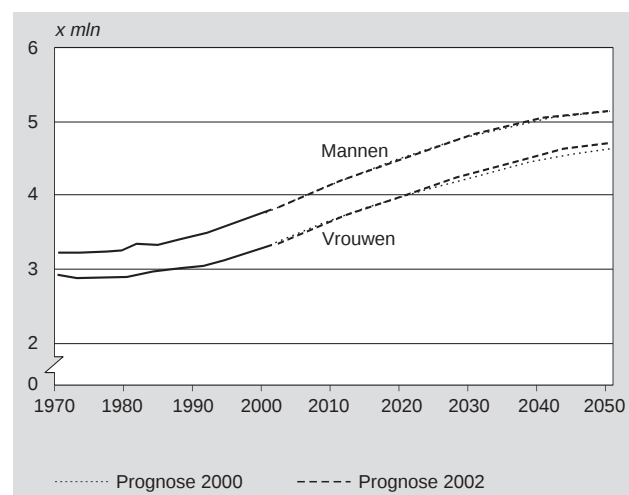
gemaakt in deze stroomgegevens: de grootste fout betreft het migratiesaldo van gehuwde vrouwen in zowel 2000 als 2001. Verder zijn in de staat drie posten vermeld die geen onderdeel uitmaken van de prognose 2000: geregistreerde partnerschappen, later gemelde huwelijken en 'tekort in stroom'. Wat betreft geregistreerde partnerschappen is in dit kader het saldo van nieuw gevormde geregistreerde partnerschappen en ontbonden partnerschappen voor de prognose van belang. In de staat wordt hiervan een schatting gegeven (aan de hand van een schatting van het aantal flits scheidingen). Deze schatting leidt voor zowel 2000 als 2001 tot een saldo geregistreerde partnerschappen van 2 duizend. De post 'later gemelde huwelijken' heeft betrekking op huwelijken die één of meer jaren na het afsluiten bij het CBS worden gemeld en niet meer worden meegenomen bij de bepaling van het aantal huwelijken in een bepaald kalenderjaar. Het gaat om circa 2 duizend huwelijken per jaar. In ongeveer driekwart van de gevallen zijn dit in het buitenland gesloten huwelijken waarbij één of beide partners behoren tot de ingezetenen van Nederland. Als, uitgaande van de stand op 1 januari, de stromen in een bepaald jaar worden verdisconteerd, dan kan de stand op 31 december worden berekend. Het aantal gehuwden op 1 januari wordt ontleend aan de structuurtelling uit de Gemeentelijke Basisadministratie. Wordt de berekende stand op 31 december geconfronteerd met de stand op 1 januari, dan blijken er telkens verschillen te bestaan. Deze verschillen zijn in de staat aangeduid met 'tekort in stroom'. Dit tekort blijkt vrij omvangrijk te zijn. Bij de mannen gaat het in 2000 en 2001 om respectievelijk 7 en 4 duizend personen. Bij de vrouwen zijn deze aantallen iets kleiner. Dit 'tekort in stroom' wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat bij de gemeente nog onzekerheid kan bestaan over de burgerlijke staat van een immigrant. Als bij immigratie de burgerlijke staat 'gehuwd' nog niet kan worden vastgesteld aan de hand van een officieel brondocument, dan wordt verondersteld dat de immigrant ongehuwd is. Blijkt nadien dat de immigrant inderdaad gehuwd is, dan wordt de burgerlijke staat van de betreffende persoon in de GBA aangepast, terwijl de burgerlijke staat in het migratiebericht (ongehuwd) ongewijzigd blijft. Onderin staat 2 zijn de cumulatieve fouten van de prognose weergegeven. Hierbij wordt rekening gehouden met het feit dat fouten in de diverse posten elkaar kunnen compenseren. Van de totale prognosefout voor mannen van 13 duizend in 2001 wordt 10 duizend veroorzaakt door omissies in de registratie van de stroom (namelijk de later gemelde huwelijken en het 'tekort in stroom'). Omissies in de registratie vormen daarmee de belangrijkste bron van fouten voor de prognose van het aantal gehuwden op 1 januari.

6. Minder gehuwden, meer ongehuwden

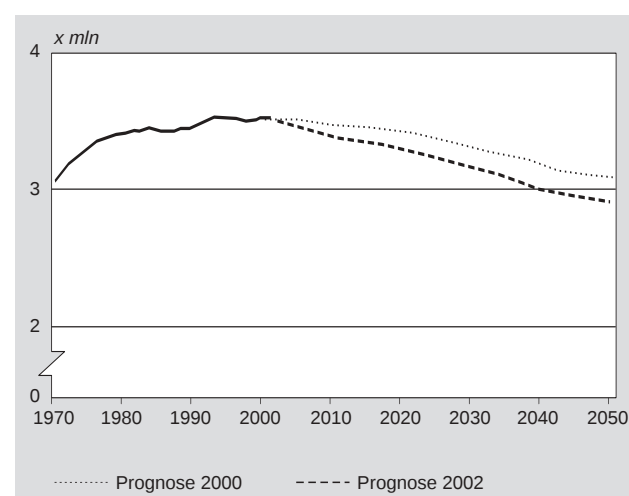
De samenstelling van de bevolking naar burgerlijke staat zal sterke veranderingen ondergaan. Het aantal ongehuwde personen stijgt fors, van 7,2 miljoen in 2002 naar bijna 9,8 miljoen in 2050. Deze toename van ruim 2,5 miljoen is beduidend groter dan de groei van de totale bevolking in dezelfde periode met 1,5 miljoen. Uit *grafiek 12* blijkt dat het tempo waarin het aantal ongehuwden groeit na 1990 is versneld. In de toekomst neemt deze groei weer af. Tegen het midden van deze eeuw zal het aantal ongehuwden vrijwel constant zijn. Verder blijkt uit de grafiek dat het aantal ongehuwde mannen bijna een half miljoen hoger is dan het aantal ongehuwde vrouwen. Dit verschil komt voor een groot deel doordat er meer jongens dan meisjes worden geboren: op 100 meisjes zijn het ongeveer 105 jongens. Ook is van invloed dat gescheiden en verweduwd mannen vaker hertrouwen dan gescheiden en verweduwd vrouwen. Hierdoor concurreren gescheiden en verweduwd mannen op de huwelijksmarkt met ongehuwde mannen. De toekomstige ontwikkeling van het aantal ongehuwden volgens de prognose 2002 wijkt vrijwel niet af van de ontwikkeling volgens prognose 2000.

Het aantal gehuwde paren is de afgelopen twee decennia met circa 3,5 miljoen vrijwel constant (*grafiek 13*). In de toekomst zal het aantal gehuwde paren echter continu dalen, tot 2,9 miljoen in 2050.

12. Ongehuwden, huishoudensprognose 2000 en 2002

13. Gehuwde paren, huishoudensprognose 2000 en 2002

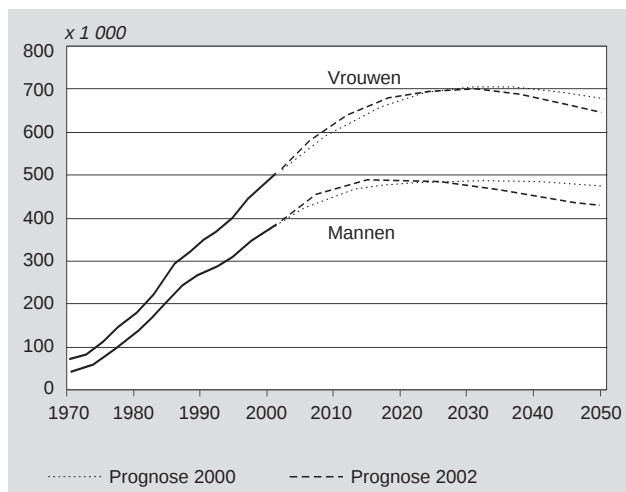
Ten opzichte van de prognose 2000 is in de nieuwe prognose sprake van een lager groeitempo van het aantal gehuwden. Dit hangt grotendeels samen met de neerwaartse bijstelling van de bevolkingsgroei, vanwege een lager migratiesaldo (De Jong, 2003a). Het aantal gescheiden personen is de afgelopen drie decennia sterk gegroeid (*grafiek 14*). Deze groei zal voortgaan tot ongeveer 2020, wanneer een stabiel niveau wordt bereikt. In 2002 zijn er ruim 0,9 miljoen gescheidenen, tegen bijna 1,1 miljoen in 2050. Het aantal gescheiden vrouwen is groter dan het aantal gescheiden mannen, omdat mannen vaker voor een tweede keer trouwen dan vrouwen.

In de nieuwe prognose wordt op korte termijn een iets groter aantal gescheidenen verwacht dan in de prognose 2000. Dit hangt samen met de snellere stijging van het echtscheidingspercentage in de komende jaren. Op de lange termijn komt het aantal gescheiden personen daarentegen iets lager uit. Dit hangt weer samen met de lagere bevolkingsgroei volgens prognose 2002.

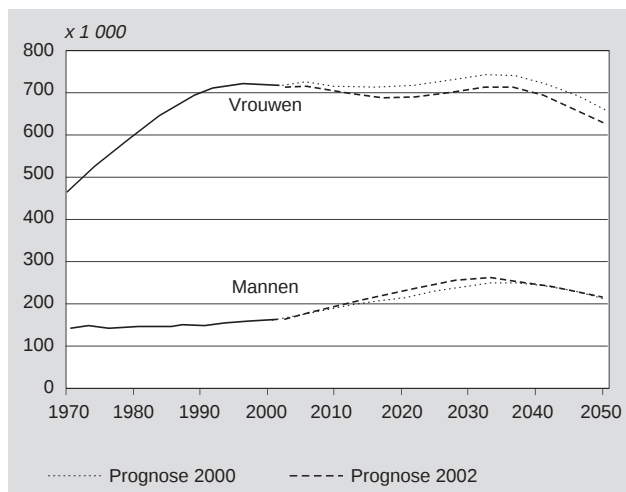
Het aantal verweduwd mannen is al drie decennia vrijwel constant (*grafiek 15*). In de toekomst neemt dit aantal licht toe. In de bevolkingsprognose is verondersteld dat het sekseverschil in de levensverwachting bij geboorte langzaam zal afnemen. Het huidige verschil van ongeveer 5 jaar (in het voordeel van vrouwen) zal slinken tot 3 jaar (De Jong, 2003b). Door het teruglopen van dit sekseverschil lopen mannen in de toekomst een grotere kans om te verweduwen. Het aantal van ruim 150 duizend weduwnaars in 2002 zal toenemen tot een kwart miljoen in 2030.

Het aantal verweduwd vrouwen is tussen 1970 en 2000 vrijwel continu gestegen. Deze ontwikkeling hing samen met het toenemende sekseverschil in de levensverwachting. Hierdoor liepen vrouwen een grotere kans om te verweduwen. Het afgelopen de-

14. Gescheidenen, huishoudensprognose 2000 en 2002

15. Verweduwen, huishoudensprognose 2000 en 2002

cennium is het verschil in levensverwachting weer afgenomen, en in de toekomst zal sprake zijn van een verdere afname. Het aantal weduws zal in verband hiermee niet verder stijgen. De komende decennia schommelt het aantal verweduwde vrouwen rond de 700 duizend.

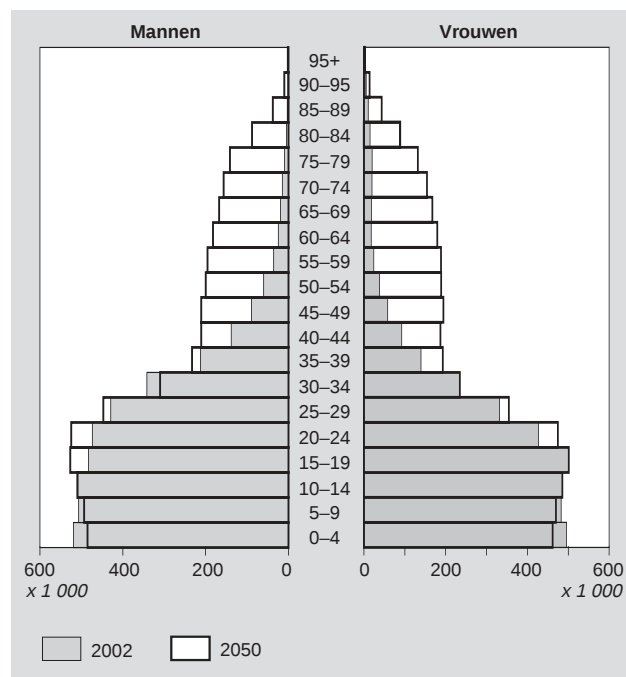
Ten opzichte van de prognose 2000 ligt het aantal weduws in de nieuwe prognose iets lager, en is het aantal weduwnaars vrijwel ongewijzigd.

7. Forse groei aantal oudere ongehuwden

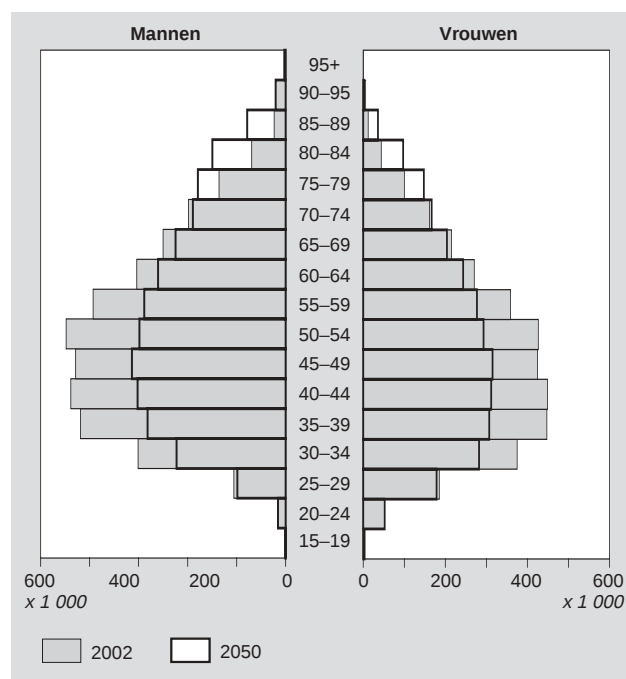
In de toekomst zal niet alleen de verdeling van de bevolking naar burgerlijke staat sterk veranderen, maar ook de verdeling naar leeftijd. In 2050 zal tot ongeveer 35-jarige leeftijd het aantal ongehuwden vrijwel gelijk zijn aan het huidige aantal (*grafiek 16*). Op hogere leeftijden zullen er in 2050 echter beduidend meer ongehuwden zijn. Deze veranderingen kunnen niet uitsluitend worden toegeschreven aan toekomstige trends in huwelijkssluiting en scheiding. Ze zijn voor een belangrijk deel ook het gevolg van historische trends. Zo is het percentage mensen dat ooit zal trouwen in het verleden sterk gedaald. In 2002 zijn op hogere leeftijd relatief weinig mensen ongehuwd, omdat in het verleden het huwelijk nog min of meer vanzelfsprekend was.

Ook het leeftijdsprofiel van gehuwden zal in de toekomst sterk veranderen (*grafiek 17*). Deze veranderingen hebben vooral betrekking op de leeftijden tussen 30 en 55 jaar. Het aantal gehuwden in deze leeftijdsgroep zal sterk afnemen. Het leeftijdsprofiel

16. Leeftijdsstructuur ongehuwden, 2002 en 2050

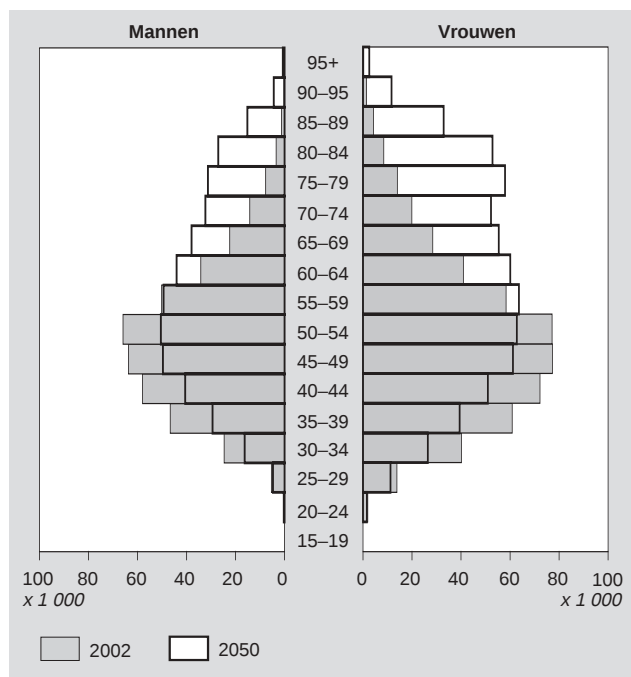
17. Leeftijdsstructuur gehuwden, 2002 en 2050

van gehuwden verandert onder meer door wijzigingen in het aantal eerste huwelijkssluitingen, echtscheidingen en hertrouw door gescheidenen en verweduwen. Ontwikkelingen in de eerste huwelijkssluiting zijn voor de prognose dan ook van groot belang. De toekomstige sterke daling van het aantal gehuwden in de leeftijdsgroep van 30 tot 55 jaar is vooral toe te schrijven aan de daling van de eerste huwelijkskans die in het verleden plaatsvond. In mindere mate draagt de toename van het aantal echtscheidingen in het verleden en de afname van het aantal personen dat hertrouwt aan deze daling bij.

Vanaf ongeveer 55-jarige leeftijd zal het aantal gescheiden personen in 2050 fors zijn gestegen (*grafiek 18*). Dit is een gevolg van het feit dat de echtscheidingskans in het verleden is toegenomen van ongeveer 10 naar bijna 30 procent. Een groot deel van de huidige gescheidenen van middelbare leeftijd zal geen nieuw hu-

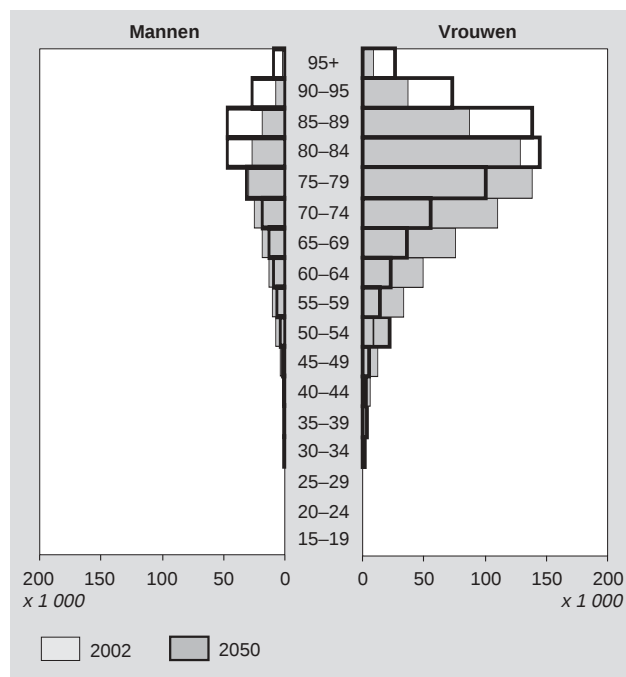
18. Leeftijdsstructuur gescheidenen, 2002 en 2050

welijk kunnen of willen aangaan, wat zal leiden tot een stijging van het aantal gescheidenen op hogere leeftijd. Voor vrouwen is deze stijging overigens nog iets groter, omdat hun hertrouwkansen kleiner zijn.

Het aantal verweduwde vrouwen zal in 2050 tot ongeveer 80-jarige leeftijd lager zijn dan in 2002 (grafiek 19). De daling van de eerste huwelijksluiting die in het verleden plaatsvond zal in de toekomst leiden tot minder gehuwden. Dit heeft weer tot gevolg dat er op den duur minder verweduwd zullen zijn. De levensverwachting zal bovendien verder toenemen, waardoor op iets jongere leeftijd eveneens minder mensen verweduwd zullen raken. Deze daling van het percentage verweduwd is bij vrouwen sterker dan bij mannen, omdat de stijging van de levensverwachting bij mannen sterker zal zijn dan bij vrouwen. Hierdoor zullen laatstgenoemden minder vaak het overlijden van hun huwelijkspartner meemaken. Vanaf ongeveer 80-jarige leeftijd zullen er, groten-deels als gevolg van vergrijzing, in 2050 echter meer verweduwde mannen en vrouwen zijn dan in 2002.

19. Leeftijdsstructuur verweduwden, 2002 en 2050

Literatuur

Alders, M. en A. de Graaf, 2001, Kinderwens en huwelijk. In: Garssen, J. et al. (red.), Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen., CBS, Voorburg/Heerlen.

Alders, M. en L. Steenhof, 2003, Flitsscheidingen in 2002. Bevolkingstrends 51(2), blz. 11–12. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en L. Steenhof, 2001, Huishoudensprognose 2000–2050: huwelijk blijft populair. Maandstatistiek van de Bevolking, mei 2001, blz. 12–20. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, 2003a, Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij. Bevolkingstrends (51)1, blz. 21–26. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, 2003b, Bevolkingsprognose 2002–2050: veronderstellingen. Bevolkingstrends 51(1), blz. 27–33. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, A. de, en M. van Huis, 2003, Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie. Bevolkingstrends 51(2), blz. 59–65. CBS, Voorburg/Heerlen.

Tabellen

Huishoudensprognose

Tabel 1
Huishoudens naar type, huishoudensprognose 2002

1 januari	Een- persoons- huishouden	Meerpersoonshuishouden				Totaal	Gemiddelde huishoudens- grootte ¹⁾
		paar	w.o. niet- gehuwd	eenouder	overig		
x 1 000							abs.
2002*	2 354	4 129	696	411	48	6 941	2,29
2005	2 491	4 143	748	435	49	7 118	2,27
2010	2 705	4 175	858	466	51	7 398	2,23
2015	2 915	4 224	968	491	53	7 682	2,19
2020	3 100	4 267	1 072	509	55	7 930	2,15
2025	3 254	4 297	1 165	527	55	8 133	2,12
2030	3 357	4 305	1 247	546	55	8 263	2,11
2035	3 408	4 287	1 312	564	55	8 313	2,11
2040	3 422	4 257	1 364	577	55	8 311	2,11
2045	3 410	4 237	1 408	584	54	8 285	2,11
2050	3 375	4 233	1 440	587	54	8 249	2,11

¹⁾ Excl. de bevolking in instellingen.

Tabel 2
Bevolking naar positie in het huishouden en geslacht, huishoudensprognose 2002

1 januari	Alleenstaand	Samenwonend		Thuis- wonend kind	Eenouder	Overig	Wonend in instelling
		totaal	w.o. niet-gehuwd				
x 1 000							
Mannen							
2002*	1 074	4 136	702	2 487	65	134	77
2005	1 155	4 158	763	2 512	71	136	72
2010	1 276	4 190	873	2 519	80	140	63
2015	1 389	4 239	983	2 504	87	144	56
2020	1 487	4 282	1 087	2 484	91	148	56
2025	1 565	4 312	1 180	2 473	93	150	60
2030	1 619	4 320	1 262	2 476	94	150	66
2035	1 646	4 302	1 327	2 497	96	148	72
2040	1 654	4 272	1 379	2 514	97	145	76
2045	1 650	4 252	1 423	2 515	97	142	79
2050	1 635	4 248	1 455	2 506	96	140	81
Vrouwen							
2002*	1 280	4 121	689	2 128	346	123	134
2005	1 336	4 143	746	2 156	364	127	127
2010	1 429	4 175	848	2 161	386	134	113
2015	1 526	4 224	954	2 140	404	142	101
2020	1 613	4 267	1 050	2 119	418	149	100
2025	1 689	4 297	1 137	2 104	434	154	107
2030	1 738	4 305	1 210	2 113	452	156	117
2035	1 762	4 287	1 267	2 138	468	157	129
2040	1 767	4 257	1 317	2 154	480	158	138
2045	1 760	4 237	1 361	2 150	487	160	144
2050	1 740	4 233	1 396	2 138	491	160	148

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

	Levend- geborenen	Overle- denen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal in- woners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echtschei- dingen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
1997	192 443	135 783	109 860	81 973	87 085	15 654 192	633 356	1 106 833	85 059	33 740
1998	199 408	137 482	122 407	79 289	106 033	15 760 225	665 795	1 108 216	86 956	32 459
1999	200 445	140 487	119 151	78 779	103 725	15 863 950	637 394	1 058 308	89 428	33 571
2000	206 619	140 527	132 850	78 977	123 125	15 987 075	614 097	972 256	88 074	34 650
2001	202 603	140 377	133 404	82 566	118 210	16 105 285	610 163	942 457	82 091	37 104
2002	203 149	143 294	123 736	96 034	86 838	16 192 842	633 779	977 865	89 298	33 643
Kwartaal										
2000										
1e kwartaal	51 119	38 296	30 248	18 770	25 215	15 889 165	145 400	246 904	12 201	9 086
2e kwartaal	50 911	34 179	28 596	17 794	28 319	15 917 484	138 495	239 188	29 085	8 371
3e kwartaal	53 745	32 791	41 117	23 345	39 432	15 956 916	178 140	243 351	31 197	8 657
4e kwartaal	50 844	35 261	32 889	19 068	30 159	15 987 075	152 062	242 813	15 591	8 536
2001										
1e kwartaal	49 512	36 789	32 569	20 910	24 382	16 011 457	146 992	238 701	11 339	9 613
2e kwartaal	50 266	35 036	30 489	18 671	27 048	16 038 505	136 880	229 500	27 529	9 266
3e kwartaal	52 815	33 004	39 908	22 882	36 837	16 075 342	173 484	227 561	28 598	9 201
4e kwartaal	50 010	35 548	30 438	20 103	29 943	16 105 285	152 807	246 695	14 625	9 024
2002										
1e kwartaal	49 687	39 129	29 857	20 755	19 660	16 124 945	155 715	246 279	13 272	8 844
2e kwartaal	49 977	35 190	28 177	23 657	19 307	16 144 252	147 843	251 127	28 817	8 332
3e kwartaal	53 416	33 045	36 051	28 435	27 268	16 172 239	182 423	246 918	28 350	8 337
4e kwartaal	50 069	35 930	29 651	23 187	20 603	16 192 842	147 798	233 541	18 859	8 130
2003										
1e kwartaal	50 403	38 309	26 261	23 650	14 705	16 207 547	156 427	246 951	13 230	8 624
Maand										
2001										
januari	17 344	13 102	11 772	7 920	8 094	15 995 169	53 639	83 856	3 480	3 401
februari	15 334	11 115	10 209	5 773	8 655	16 003 824	44 949	73 177	3 385	2 969
maart	16 834	12 572	10 588	7 217	7 633	16 011 457	48 404	81 668	4 474	3 243
april	15 679	11 557	9 724	5 601	8 245	16 019 702	41 362	69 052	5 860	2 849
mei	17 537	12 059	10 669	6 187	9 960	16 029 662	47 371	80 843	9 981	3 296
juni	17 050	11 420	10 096	6 883	8 843	16 038 505	48 147	79 605	11 688	3 121
juli	17 942	11 185	12 166	8 440	10 483	16 048 988	57 530	73 625	7 602	3 194
augustus	17 726	11 113	14 633	7 970	13 276	16 062 264	63 250	80 626	10 402	3 023
september	17 147	10 706	13 109	6 472	13 078	16 075 342	52 704	73 310	10 594	2 984
oktober	17 556	11 523	12 332	7 226	11 139	16 086 481	55 907	85 892	6 155	3 525
november	16 345	11 391	10 536	6 256	9 234	16 095 715	50 755	83 161	4 226	3 116
december	16 109	12 634	7 570	6 621	9 570	16 105 285	46 145	77 642	4 244	2 383
2002										
januari	17 176	13 970	10 957	7 640	6 523	16 111 808	56 698	90 129	3 873	3 082
februari	15 574	11 709	9 502	5 805	7 562	16 119 370	46 875	76 162	4 914	2 881
maart	16 937	13 450	9 398	7 310	5 575	16 124 945	52 142	79 988	4 485	2 881
april	16 402	12 405	9 760	8 121	5 636	16 130 581	48 269	86 315	6 091	2 738
mei	16 962	11 433	8 393	6 800	7 122	16 137 703	45 638	77 391	10 451	2 553
juni	16 613	11 352	10 024	8 736	6 549	16 144 252	53 936	87 421	12 275	3 041
juli	17 418	11 109	10 561	9 959	6 911	16 151 163	56 901	84 723	7 401	2 887
augustus	18 504	11 584	12 424	9 155	9 585	16 161 352	63 020	79 844	9 303	2 745
september	17 494	10 352	13 066	9 321	10 772	16 172 239	62 502	82 351	11 646	2 705
oktober	17 173	11 171	12 099	8 189	9 912	16 182 151	49 167	75 621	7 850	2 915
november	16 785	11 976	10 278	7 809	7 278	16 189 429	52 505	84 796	5 886	2 955
december	16 111	12 783	7 274	7 189	3 413	16 192 842	46 126	73 124	5 123	2 260
2003										
januari	17 241	13 328	8 417	8 150	4 180	16 197 022	56 126	87 017	3 890	2 846
februari	15 763	11 349	8 521	6 680	6 255	16 203 277	45 898	72 423	4 002	2 705
maart	17 399	13 632	9 323	8 820	4 270	16 207 547	54 403	87 511	5 338	3 073
april	15 629	11 536	7 274	7 112	4 255	16 211 802	40 991	65 894	5 541	2 407

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

Technische toelichting zie blz. 77–79.

N.B. De cijfers voor 2002 en 2003 zijn voorlopig.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woon-gemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Allochtonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreffen personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreffen veelal personen die toch weer opdruiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap wanneer minstens één van de adoptie-ouders Nederlander is.

allochtonen Alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands-Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van het geboorteland van hun moeder. Als dat Nederland is, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielzoekers Betreffen personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich voor een bepaalde tijd in Nederland vestigen of voor een bepaalde tijd Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereldgezondheidsorganisatie de doodgeborenen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als wettig of echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is dan wel als zij wettig gehuwd is geweest én het kind is geboren binnen een periode van 307 dagen na de huwelijksontbinding. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten bij vrouwen die ongehuwd, verweduwd of gescheiden zijn.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echt scheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarvan ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven. Personen worden in zes verschillende *huishoudensposities* onderverdeeld. Allereerst worden de personen onderscheiden die niet deel uitmaken van een particulier huishouden, de zogenaamde institutionele bevolking. Het gaat hierbij om personen die (in principe ten minste een jaar) zullen verblijven in verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, opvoedingsinternaten, revalidatiecentra en gevangenen. Vervolgens worden de personen onderscheiden die een eenpersoonshuishouden vormen. Deze personen worden als alleenstaand aangeduid. Alle overige personen behoren tot meerpersoonshuishoudens. Binnen deze huishoudens worden allereerst thuiswonende kinderen onderscheiden: alle in het huishouden van hun ouder(s) aanwezige ongehuwde eigen, pleeg-, adoptie- of stiefkinderen die zelf geen kinderen hebben. De personen die – al dan niet gehuwd – een gemeenschappelijke huishouding voeren met een vaste partner, worden als samenwonend aangeduid. Eenouders wonen niet samen met een vaste partner. De hiermee nog niet ingedeelde personen vallen in de categorie overig: 'samenwonende' personen zonder vaste partner en de bij een huishouden inwonende personen.

huwelijkssluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijkssluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijkssluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asiolverzoeken Een ingewilligd asiolverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asiolverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status wordt verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Betreffen alle in Nederland geregistreerde geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, on-

der bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overledenen Betreft het aantal overledenen onder de geregistreerde bevolking van Nederland.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 000 pasgeboren jongens, resp. meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden.

Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de

basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reispapieren worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voor dat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Webselector een keuze worden gemaakt uit alle publicaties die zijn opgenomen in StatLine.

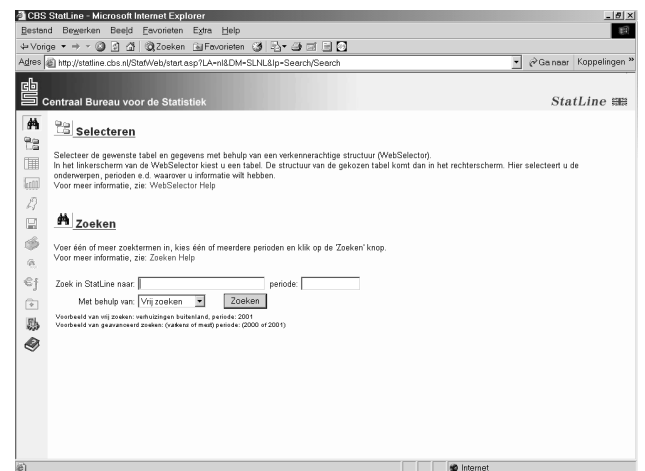
Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (*figuur 1*). Als u op 'Selecteren' klikt, krijgt u een scherm met de themastructuur binnen StatLine te zien, de 'StatLine Webselector' (*figuur 2*).

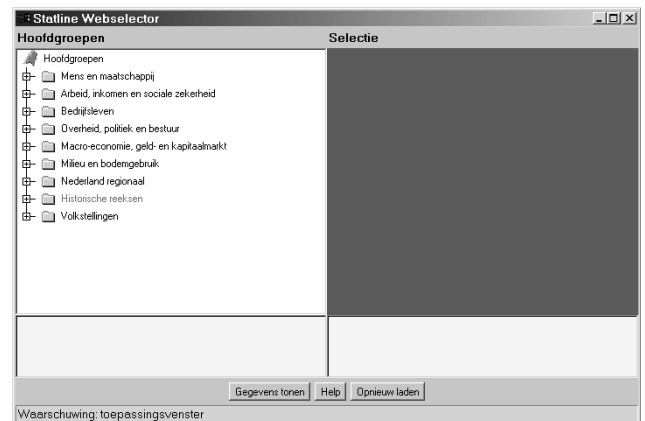
Binnen de Webselector kunt u via de themastructuur snel gegevens over bevolking opvragen. Door op het plusje voor 'Mens en maatschappij' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. Als u vervolgens op het plusje voor 'Bevolking' klikt, krijgt u een lijst met publicaties en submappen (*figuur 3*). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en immigratie en emigratie.

Ter illustratie is in figuur 3 de publicatie 'Bevolkings; kerncijfers' geselecteerd. In het rechterdeel van de Webselector ziet u vervolgens een overzicht van de onderwerpen in deze publicatie. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Gegevens tonen' onderaan het scherm. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of opslaan op schijf. Als u op het pictogram met de diskette ('tabel bewaren') links van de tabel klikt, krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of enig ander formaat. Via het pictogram met de drie mapjes ('tabel selecteren') links van de tabel kunt u terugkeren naar de webselector.

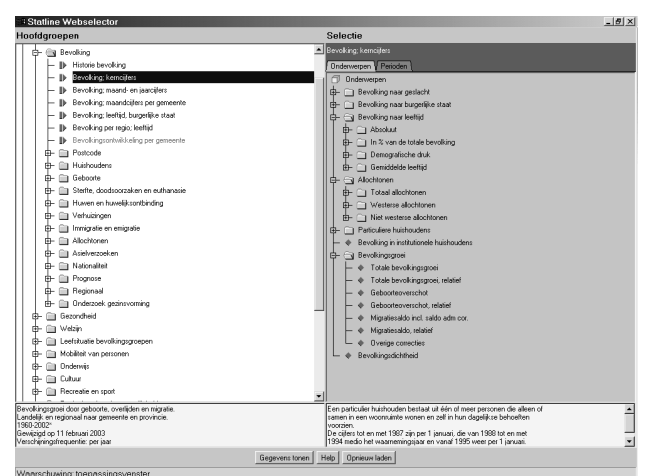
1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 560 blz., € 25,-, incl. cd-rom.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS. Het abonnement omvat tevens het maandelijks Conjunctuurbericht. Hierin wordt de actuele stand van zaken in de Nederlandse economie met behulp van korte en krachtige analyses en grafische presentaties getoond.

Wekelijks, ca. 10 blz., € 72,25 per jaar.

ISSN 0166-9680.

De Nederlandse Economie

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde.

Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

Jaarlijks, 329 blz., € 13,90.

ISSN 1386-1042. Kengetal P-19.

Kennis en economie 2001

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 2001 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 1999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 200 blz., € 28,50.

ISSN 903572955 2. Kengetal K-300.

De digitale economie 2002

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, 237 blz., € 15,75.

ISBN 903573020 9. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks, 291 blz., € 41,50.

ISSN 0168-3489. Kengetal P-2.

De Nederlandse conjunctuur

Met de in 2000 opgestarte publicatie De Nederlandse conjunctuur wordt de basis van de vele CBS-conjunctuurgegevens een gedetailleerd, samenhangend overzicht gegeven van de recente ontwikkelingen in de Nederlandse economie. De samenhang wordt onder andere bereikt door het gebruik van de uitkomsten van de Kwartaalrekeningen, die een systematische beschrijving van de economie geven.

Kwartaal, € 34,85 per jaar.

ISSN 1566-3191. Kengetal P-104.

Maandstatistieken

Het CBS publiceert een aantal maandelijks periodieken. Enkele zijn:

Maandstatistiek van de prijzen

Maandelijks, ca. 115 blz., € 112,25 per jaar.

ISSN 0166-9486. Kengetal U-2.

Financiële Maandstatistiek

Maandelijks, ca. 50 blz., € 94,80 per jaar.

ISSN 1381-6780. Kengetal O-1.

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

StatLine op cd-rom

StatLine is tegen geringe kosten ook op cd-rom te bestellen. U kunt StatLine dan op een intranetomgeving plaatsen of gebruiken op een computer zonder internetverbinding.

10 keer per jaar, € 87,65 per jaar, € 10,75 per exemplaar.

Kengetal: A-159cd.

De publicaties van het CBS kunnen besteld worden bij de bestelservice van het CBS te Heerlen, fax (045) 570 62 68 of e-mail verkoop@cbs.nl of via de boekhandel.

Alle publicaties zijn ter inzage of kunnen in bruikleen worden verkregen bij de bibliotheek van ons Bureau in beide vestigingen. Tevens is in beide vestigingen een boekwinkel waar alle publicaties tegen contante betaling kunnen worden gekocht.